

Geluk in Gebiedsontwikkeling

Scriptie
Master City Developer
Bart Peters
Augustus 2005

Geluk in Gebiedsontwikkeling

Scriptie in het kader van de Master City Developer opleiding
Masters-opleiding over gebiedsontwikkeling aan de
Erasmusuniversiteit Rotterdam, in samenwerking met het
Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam en de TU Delft.

Amsterdam, augustus '05

Drs. B.G. Peters

Voorwoord

De essentie van een academisch onderzoek is dat het iets toevoegt aan de stand van de wetenschap. Nu is er over de relatie tussen de woonomgeving en geluk verbazingwekkend weinig bekend. Dat is een aangenaam startpunt, want elke toevoeging op dit vlak heeft daarmee meteen enige academische relevantie. Mijn motivatie om deze scriptie te schrijven was evenwel veel persoonlijker dan dat. Ik wilde gewoon zelf weten hoe het zit. Veel mensen die in gebiedsontwikkeling werken, in welke rol dan ook, doen dat met veel idealisme en passie. Ik schaar mijzelf daar ook onder. Ik wilde graag weten wat de relevantie is van ons werk. Vanuit het vertrekpunt dat het pas relevant is, als het bijdraagt aan geluk. Niet alleen het geluk van onszelf, want het werk kan veel voldoening scheppen, maar van toekomstige bewoners. Ik heb er veel plezier beleefd om daar iets meer over te weten te komen en om dat te verwoorden. Mijn scriptiebegeleider Fred van der Veen heeft mij daar ontzettend bij geholpen, waarvoor ik hem hartelijk wil danken. Ook ben ik dank verschuldigd aan professor Len de Klerk van de UvA, met wie ik een prettige ochtend heb mogen brainstormen. Verder ook dank aan de stedenbouwkundigen Ton Schaap en Lucien Lafour, die mij alle informatie hebben verschaft die ik nodig had.

Mijn werkgever en in het bijzonder Leo Versteijlen heeft al in een eerder stadium een belangrijke rol gespeeld, door mij uit te nodigen voor de MCD-opleiding. Ten slotte ben ik veel dank verschuldigd aan mijn vrouw Nutjaree en onze dochter Mint, die veel geduld met me hebben gehad. Ik wens hen allen veel geluk.

Bart Peters

Amsterdam, augustus '05

Twee monniken bekijken een vlag die boven het klooster in de wind waait. De vlag beweegt, zegt de een. Nee, antwoordt de tweede, niet de vlag beweegt. De wind beweegt de vlag. Op dat moment kwam de zesde patriarch voorbij. Hij zei: Noch de vlag, noch de wind bewegen. Jullie harten bewegen zich. Daarvan schrokken de monniken.

Ta-chien Hui-neng, de zesde patriarch (638-713)

Samenvatting

De centrale vraagstelling in dit onderzoek is of met gebiedsontwikkeling kan worden bijgedragen aan het geluk van bewoners. Geluk is als primaire ideaal door de eeuwen heen nagestreefd, ook in de stedelijke ontwikkeling. Voor de benadering van het begrip geluk zijn verschillende invalshoeken. Iets is gelukt, wanneer het is geworden tot wat het oorspronkelijk in zich had. Geluk is de mate waarin iemand voldoening schept in het leven als geheel. Het komt van binnen uit, is duurzaam en integraal. Ook wordt bekeken hoe geluk op verschillende schaalniveau's te beïnvloeden is en wat het belang is van geluk voor de kwaliteit van het leven. Vandaar dat aandacht wordt besteed aan 'quality of life'. Dit begrip krijgt in gebiedsontwikkeling vaak de invulling van een aangename leefomgeving, waarbij de vraag is of dit daadwerkelijk leidt tot een verbetering van 'de kwaliteit van het leven'. Indien gestuurd wordt op geluk en tevredenheid van bewoners leidt dat tot een ander programma van eisen. Deze sturing kan gebeuren door de gebruikswaarde en belevingswaarde van de betreffende locatie te operationaliseren. Optimalisatie van deze waarden leidt tot toekomstwaarde. Om belevingswaarde meer te kunnen doorgronden is historisch onderzoek gedaan naar stedelijke ontwikkelingen, vanuit de belangen die hier de drijvende krachten achter waren.

Uit het voorgaande deel van het onderzoek worden kenmerken van gebiedsontwikkelingen gedestilleerd die van invloed zijn op geluk. Deze kenmerken zijn onderverdeeld in inhoudelijke en procesmatige kenmerken. De inhoudelijke kenmerken zijn van ruimtelijke, sociale en ecologische aard. De procesmatige kenmerken zijn onderverdeeld in verleden, heden en toekomst. De cases van de Houthavens en het Olympisch Gebied worden beschreven en op deze kenmerken getoetst.

Het antwoord op de centrale probleemstelling luidt: op het inhoudelijke vlak is het mogelijk dat de woonomgeving bijdraagt aan het geluk van haar bewoners door te voorzien in de genoemde kenmerken. Hoewel de effecten bescheiden zijn, zijn al deze elementen uit de woonomgeving in interactie met en van invloed op het bewustzijn van haar bewoners en kunnen ze hierdoor bijdragen aan geluk. Vanuit de procesmatige insteek blijkt dat het voorzien in die kenmerken lang niet altijd eenvoudig te bereiken is. In elke gebiedsontwikkeling speelt organiserend vermogen een prominente rol om de ambities waar te maken. Het sturen op geluk als doelstelling kan worden beschouwd als een waardevol, integraal instrument.

De aanleiding voor dit onderzoek, de formulering van de onderzoeksvragen en de methodologische onderbouwing staan in Hoofdstuk 1. In Hoofdstuk 2 wordt een kader geschapen voor het begrip geluk. In hoofdstuk 3 wordt de stap gemaakt naar 'Quality of life' en het belang van geluk hierin. Hoofdstuk 4 bevat het historisch onderzoek naar de achterliggende belangen van stedelijke ontwikkelingen. In hoofdstuk 5 worden de inhoudelijke en procesmatige kenmerken van gebiedsontwikkeling benoemd, die afkomstig zijn uit hoofdstuk 2 t/m 4. Hoofdstuk 6 bevat de beide casestudies en hoofdstuk 7 de conclusies.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting	3
Inhoudsopgave.....	4
Hoofdstuk 1 Geluk als ideaal voor gebiedsontwikkeling	6
1.1 Inleiding.....	6
1.2 Geluk en de woonomgeving.....	7
1.3 Probleemstelling.....	8
1.4 Onderzoeksvragen	8
1.5 Methodologie	8
1.6 Casestudies	9
2.1 Inleiding.....	10
2.2 Kader voor geluk	10
2.3 Analyse van geluk.....	12
2.4 De Geluksformule.....	13
2.5 Externe voorwaarden op macroniveau	13
2.6 Externe voorwaarden op microniveau	14
2.7 Interne voorwaarden.....	15
2.8 Prioriteiten	16
2.9 Conclusies.....	18
Hoofdstuk 3 'Quality of life'	20
3.1 Inleiding.....	20
3.2 Quality of life als concurrentiemiddel.....	21
3.3 Conceptualisatie van Quality of life.....	22
3.4 Ruimtelijke kwaliteit	23
3.5 Woonwensen en behoeften: Type B-onderzoek.....	26
3.6 Conclusies.....	29
Hoofdstuk 4 Historisch onderzoek	30
4.1 Inleiding.....	30
4.2 Religie als stedenbouwkundige motivatie.....	30
4.3 Belangen en behoeften van burgers	31
4.4 Belangen en behoeften van de Staat.....	35
4.5 Praktische problemen	37
4.6 Sociaal-psychologische betekenis.....	42

4.7 Conclusies.....	43
Hoofdstuk 5: Kenmerken van gelukkige gebiedsontwikkeling	44
5.1 Inleiding.....	44
5.2 Externe en interne omstandigheden	44
5.3 Inhoudelijke factoren.....	45
5.4 Procesmatige factoren	48
5.5 Conclusies.....	49
Hoofdstuk 6 Casestudies	51
6.1 Inleiding.....	51
6.3 Houthavens	51
6.4 Beoordeling Houthavens op inhoudelijke kenmerken van geluk	54
6.5 Procesmatige kenmerken.....	58
6.6 Olympisch Gebied	60
6.7 Beoordeling van inhoudelijke kenmerken van geluk.....	62
6.8 Procesmatige kenmerken.....	65
6.8 Vergelijking Cases	68
Hoofdstuk 7 Conclusies	71
Literatuurlijst	77

Hoofdstuk 1 Geluk als ideaal voor gebiedsontwikkeling

1.1 Inleiding

Het woord stad kent verschillende bronnen. Één ervan is urbs, wat staat voor de fysieke omgeving, de stenen van de stad. Stenen die werden gestapeld om praktische redenen, zoals onderdak, handel of verdediging. De stam van 'city' is civitas, en dit woord gaat over emoties, rituelen en overtuigingen die ontstaan in een stad (Sennett 1990). Deze scriptie gaat over één van die overtuigingen, namelijk over de mogelijkheden voor het ontstaan van geluk in de stad. Geluk als levensvoldoening, als subjectieve levenskwaliteit of welbevinden (Veenhoven 2002). Geluk als primaire ideaal voert terug naar Aristoteles, die geluk beschouwde als het doel van het leven; geluk wil zeggen dat iets gelukt, dat iets uitgroeit tot wat het oorspronkelijk in zich had (Aristoteles, geciteerd door van Tongeren, 2000).

Omdat de mens vergeten is dat het echte doel van zijn bestaan is om geluk te ontwikkelen in zichzelf en in hen die hem omringen, bestaat er verwarring en chaos, en zijn acties voegen alleen maar toe aan die chaos (Krishnamurti, 1928).

De paradox is dat de 'urbs', de stenen, daarvoor nodig zijn, zij het dat de uitdaging veel meer omvat dan alleen het bouwen. In de woorden van Camillo Sitte, omstreeks 1880: 'Het probleem is niet zozeer om een hygiënisch verantwoorde stad te bouwen, maar om uitbreiding van de stad vorm te geven op een wijze die zowel fysiek als psychisch tegemoet komt aan de behoeften van opeenvolgende generaties van stadsbewoners' (De Klerk 1980). Ten aanzien van het geluk gaat de meeste aandacht van dit onderzoek uit naar de positieve kant van het welbevinden. Positieve en negatieve gevoelens staan weinig in verband met elkaar. Iemand met veel negatieve gevoelens heeft maar een beetje minder positieve gevoelens dan gemiddeld (Seligman, 2004). De negatieve kant, het ongelukkig voelen, is tot op zekere hoogte een persoonsgebonden kenmerk dat nauw verbonden is met de emotionele labiliteit en een opeenhoping van problemen bij mensen (Ormel, in Veenhoven, 1984). Daarbij wordt uitgegaan van de hedendaagse Westerse situatie dat inmiddels een zeker welvaartsniveau bereikt is waarmee een basis is gelegd voor de eerder genoemde hygiënische stad. Verhoging van het gevoel van geluk, door het wegnemen van hinderlijke situaties als gevolg van bijvoorbeeld het ontbreken van riolering of het verbeteren van woningsisolatie, komt alleen zijdelings aan de orde.

Voor het voorop stellen van geluk als primaire waarde zijn diverse motivaties. Bentham (1789) meende dat het streven naar geluk is aangeboren en dat een realistische moraal op die menselijke natuur moet aansluiten. Geluk kan ook gezien worden als een psychologisch signaal dat ons informeert over de leefbaarheid van de omgeving waarin wij functioneren en de adequaatheid van ons handelen daarin. Geluk betekent dan meer dan dat iemand zich prettig voelt, maar duidt ook op goed functioneren. Daarmee is geluk een indicator voor de kwaliteit van onze leefsituatie (Veenhoven 2002). Deze correlatie zegt evenwel nog niets over de bijdrage van de woonomgeving aan geluk.

1.2 Geluk en de woonomgeving

Veenhoven noemt het verbazingwekkend hoe weinig er onderzocht is naar wat de woonomgeving bijdraagt aan het menselijk geluk (Veenhoven, 2005). De ontwikkeling van de Nederlandse woningbouw weerspiegelt een geschiedenis van idealen, die nauwelijks wetenschappelijk getoetst zijn. Voortdurend worden nieuwe inzichten geformuleerd en prioriteiten gesteld. De kwaliteit van de woningbouw heeft hierdoor wel een enorme ontwikkeling doorgemaakt (de Vreeze, 1993). De verandering van de samenleving als gevolg van de opkomst van de netwerkeconomie vormt de aanleiding om een nieuwe slag te maken. Met de wensen en behoeften van stedelingen in het vizier wordt heden ten dage invulling gegeven aan het begrip 'quality of life'. Mede als gevolg van de netwerksamenleving is kwaliteit van leven een concurrentiemiddel voor steden geworden, vanwege het belang ervan voor hoog opgeleide werknemers; *The future economic growth of a town or region will largely be determined by the quality of its living environment* (Van den Berg, 2003). Tegen deze achtergrond zal ook aandacht worden besteed aan het concept 'quality of life'. De invulling van dit concept kan opgevat worden als een reeks van ruimtelijke voorwaarden, maar ook op een meer letterlijk wijze: daadwerkelijk als de kwaliteit van het leven. Geluk als doelstelling voor de bewoners van nieuwe woongebieden gaat verder dan 'quality of life'. Nieuwe gebieden ontwikkelen met als perspectief het geluk van haar toekomstige bewoners, kan leiden tot andere keuzes en een grotere voldoening van, als het goed is, generaties van bewoners. Tegen deze achtergrond zal de kwaliteit van de leefomgeving moeten appelleren aan de 'needs' van haar bewoners, ongeacht stijlkeuze, smaak of persoonlijke voorkeur.

Aan de vraag of gebiedsontwikkeling überhaupt kan bijgedragen aan geluk, gaat de breder geformuleerde vraag vooraf in hoeverre externe omstandigheden een bijdrage aan geluk kunnen leveren. In fundamentele zin heeft iedereen immers zijn eigen geluk in handen. Geluk is niet afhankelijk van de buitenwereld, maar van hoe we die interpreteren. In feite is geluk een omstandigheid die wij zelf moeten voorbereiden, cultiveren en verdedigen. Mensen die hun innerlijk leven goed kennen, kunnen de kwaliteit van hun leven zelf bepalen, en dichter bij het geluk kan de mens in feite niet komen (Csikszentmihalyi, in: *Kunst van leven*, 2004).

Csikszentmihalyi maakt deel uit van de stroming van de positieve psychologie, die ervan uitgaat dat het uitbuiten van goede kwaliteiten en het bevorderen van positieve gevoelens meer bijdraagt aan geluk dan het corrigeren van minder goede kanten en het wegnemen van negatieve gevoelens. Volgens de Amerikaanse psycholoog Martin Seligman, die als grondlegger van de positieve psychologie kan worden beschouwd, wordt de geluksbeleving voor slechts 8 tot 15% beïnvloed door externe omstandigheden. De interne omstandigheden zouden bepalend zijn voor geluk en zijn gemakkelijker te beïnvloeden. De definitie van Veenhoven luidt: geluk is de mate waarin iemand voldoening schept in het eigen leven als geheel. Veenhoven legt daarmee de primaire verantwoordelijkheid voor geluk bij het individu, de verantwoordelijkheid voor de positie die mensen in de samenleving verwerven of verworven hebben inclusief.

Geconcludeerd kan worden dat de mate van geluk grotendeels wordt bepaald door de staat van bewustzijn. De woonomgeving kan faciliterend zijn voor het geluk van haar bewoners. Mens en omgeving zijn immers in continue interactie. Door middel van

gebiedsontwikkeling kan een omgeving worden gecreëerd die ondersteunend is voor het geluk van haar bewoners, gebruikers en bezoekers. Of de woonomgeving daadwerkelijk bijdraagt aan de levensvoldoening, is echter nog nauwelijks onderzocht. Deze situatie rechtvaardigt nader onderzoek naar de relatie tussen geluk en de woonomgeving en de wijze waarop gebiedsontwikkeling hiermee zijn voordeel kan doen.

1.3 Probleemstelling

Tegen deze achtergrond luidt de probleemstelling van dit onderzoek als volgt:

Hoe kan een gebied zodanig ontwikkeld worden dat het bijdraagt aan het geluk van toekomstige bewoners?

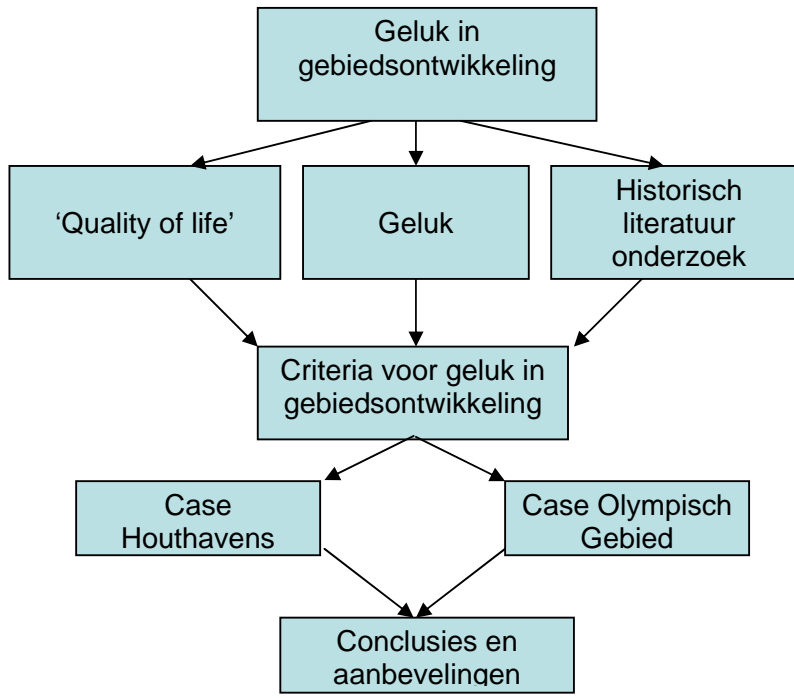
1.4 Onderzoeksvragen

1. Wat is geluk?
2. Hoe verhoudt quality of life zich ten opzichte van geluk?
3. Hoe beïnvloedt de woonomgeving het geluk van haar bewoners?
4. Hoe kan hier in gebiedsontwikkeling op worden ingespeeld?

1.5 Methodologie

1. Wat geluk is en welke de belangrijkste invloedsfactoren zijn, zal op basis van literatuuronderzoek worden onderbouwd.
2. Welke van deze factoren tot uiting komen in de woonomgeving, zal worden verhelderd aan de hand van theoretische modellen uit de gebiedsontwikkeling en aan de hand van het begrip 'quality of life'.
3. Aangezien geluk als ambitie in stedelijke en gebiedsontwikkeling een eeuwenoude traditie kent, zal historisch onderzoek worden verricht naar hoe geluk is nagestreefd in steden gebieden.
4. Hoe gebiedsontwikkeling kan inspelen op de invloedsfactoren van geluk, zal worden onderzocht door middel van gesprekken met sleutelfiguren in de Amsterdamse cases 'de Houthavens' en 'Het Olympisch Gebied'.

Het structuurschema voor de scriptie is daarmee als volgt:

1.6 Casestudies

Middels een tweetal casestudies, die overeenstemmen in omvang en complexiteit, maar uiteenlopen qua context, actoren en de fase waarin de cases verkeren, wordt de toets aan de praktijk verricht. Gezien de verschillen tussen beide cases wordt eerst een separate analyse per case verricht, alvorens tot vergelijking ('cross-case' analyse, Swanborn 1996) over te gaan.

Ten behoeve van de case Houthavens zal een gesprek worden gevoerd met de stedenbouwkundige, Ton Schaap (DRO Amsterdam). Ook kan ik hier kunnen putten uit mijn eigen ervaring als een van de projectontwikkelaars van het gebied; een rol waarin ik veelvuldig overleg heb gevoerd met de wethouder en de projectmanager van de gemeente. Ten behoeve van het Olympisch gebied zal een gesprek worden gevoerd met de stedenbouwkundige ervan, Lucien Lafour (Lafour & Wijk), en met diverse betrokkenen van BPF Bouwinvest; de ontwikkelaar en belegger van de vrije sector huurwoningen.

Hoofdstuk 2 Geluk

2.1 Inleiding

Mensen hebben hun geluk hoofdzakelijk in eigen hand. Een aangename omgeving kan er evenwel aan bijdragen dat mensen zich prettig voelen en meer in contact komen met hun innerlijk leven, wat bevorderlijk zal zijn voor hun geluksbeleving. In dit hoofdstuk wordt onderzocht welke factoren en randvoorwaarden van toepassing zijn voor geluk.

Zoals gezegd is er bijzonder weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de relatie tussen geluk en de woonomgeving. Enkele resultaten:

- Mensen op het platteland zijn niet gelukkiger dan in de stad (Veenhoven);
- Mensen in grote steden zijn iets ongelukkiger dan elders (Veenhoven);
- Mensen in een lintdorp zijn iets ongelukkiger dan in een komdorp (Gall 1984);
- Mensen met veel woonruimte zijn iets gelukkiger (Boelhouters en Stoop 1999, in: Veenhoven 2005)
- De nabijheid van voorzieningen als parken, winkels en speelplaatsen draagt bij aan het geluk van de omwonenden (Gehmacher 1989, in: Veenhoven 2005)

Wat is geluk

Omdat het geluk een herinnering is bestaat het geluk omdat tevens het omgekeerde het geval is,

ik bedoel dit: omdat het geluk ons herinnert aan het geluk achtervolgt het ons en daarom ontvluchten wij het

en omgekeerd, ik bedoel dit: dat wij het geluk zoeken omdat het zich verbergt in onze herinnering en

omgekeerd, ik bedoel dit: het geluk moet ergens en ooit zijn omdat wij dit ons herinneren en dit ons herinnert.

Kopland, Geluk is gevaarlijk, 1999.

Uit de meeste onderzoeken wordt niet duidelijk of het om correlerende of determinerende effecten gaat. Reden genoeg om naar determinanten op zoek te gaan. Hiervoor is een scherpe definiëring en heldere inkadering van het begrip geluk noodzakelijk.

2.2 Kader voor geluk

In de meest ruime zin verwijst het woord geluk naar goed leven, en is synoniem met 'kwaliteit van leven' en 'welzijn' (Veenhoven 2002). Veenhoven deelt kwaliteiten van leven als volgt in:

	Extern	Intern
Levenskansen	Leefbaarheid	Levensbekwaamheid
Levensuitkomsten	Nut	Satisfactie

Overzicht 2.1 Kwaliteiten van leven

Voor de goede orde, de genoemde kwaliteiten van leven verwijzen naar welzijn en goed leven, en hebben daarmee een andere betekenis dan het begrip 'quality of life' zoals dat in de gebiedsontwikkeling gehanteerd wordt (en aan de orde komt in het volgende hoofdstuk). Deze classificatie berust op twee tweedelingen. Verticaal wordt onderscheid gemaakt tussen kwaliteiten van leven en levensuitkomsten. Kansen kunnen namelijk verkeren, iemand met goede kansen kan uiteindelijk toch een slecht leven hebben. Horizontaal wordt onderscheid gemaakt tussen externe en interne kwaliteiten. De toestand van de omgeving moet niet verward worden met de toestand van het individu. Hieronder worden de kwadranten toegelicht.

Leefbaarheid van de omgeving

Het kwadrant linksboven staat voor de combinatie van kansen en omgeving. Het gaat hier dus om de leefbaarheid van de omgeving, wat biologen aanduiden met de biotoop. Net als voor andere levensvormen zijn hier allerlei fysieke zaken aan de orde, zoals schone lucht en acceptabele temperatuur. Voor groepswezens als de mens is daarnaast ook de kwaliteit van de samenleving van belang, ofwel de 'sociotoop'.

Levensbekwaamheid

Een leefbare omgeving is geen garantie voor een goed leven. De kansen die de omgeving biedt moeten benut worden. Biologen spreken in dit verband over 'fitness'. Dat woord geeft goed aan dat die bekwaamheden in relatie tot de omgevingseisen gezien moeten worden. Deze levensbekwaamheid verwijst naar fysieke en geestelijke gezondheid. In de Platoonse traditie wordt het woord geluk vooral gebruikt om de geestelijke ontwikkeling aan te duiden.

Nut van leven

Als de kwaliteit van het leven beoordeeld wordt aan de consequenties ervan voor de externe omgeving hebben we het over het 'nut' van het leven. Een ander woord ervoor is 'zinnelijkheid'. Dit is wat anders dan gepercipieerd nut; men kan denken een nuttig leven te leiden, terwijl dat niet zo is. Nut van het leven wordt nogal eens afgezet tegen prettig leven, want dat je leven goed is voor iets anders, betekent niet automatisch dat het ook aangenaam is voor jezelf.

Satisfactie

Volgens Veenhoven valt in dit kwadrant het ware geluk. Geluk reflecteert de mate waarin de combinatie van externe levensomstandigheden (linksboven) en innerlijke vaardigheden (rechtsboven) menselijk functioneren mogelijk maken. Veenhoven (1984) definieert geluk als de mate waarin iemand voldoening schept in het eigen leven als geheel. Het begrip is geoperationaliseerd als een levensuitkomst van interne aard, met een duurzaam karakter. Er zijn ook kortstondige momenten van geluk (topervaringen) of zogenaamde deelsatisfacties zoals arbeidssatisfactie of huwelijksatisfactie, maar het ware geluk is integraal, komt van binnen uit en is duurzaam. Toevalligerwijs termen die in gebiedsontwikkeling vaak te horen zijn.

2.3 Analyse van geluk

De woonomgeving speelt dus een rol in leefbaarheid, zoals benoemd in de classificatie van Veenhoven, en kan bijdragen aan de kwaliteit van leven. De vraag is of de lat ook hoger gelegd kan worden: in hoeverre kan de woonomgeving bijdragen aan satisfactie, ofwel aan 'duurzaam, intern geluk'. Om hierin inzicht te verkrijgen is het van belang om de menselijke interne processen nader te analyseren.

Bij beoordeling van hun leven maken mensen gebruik van twee bronnen informatie, namelijk van hun gevoelens en van verstandelijke vergelijkingen. Mensen zijn zich meer bewust van hun gevoelens en minder gebonden aan het hier en nu dan andere wezens. Dit maakt schatting van gevoel over langere periodes mogelijk. De mate waarin iemand zich doorgaans prettig voelt, noemt Veenhoven het hedonisch gevoelsniveau.

*Een eigen huis
een plek onder de zon
en altijd iemand in de buurt
die van me houden kon
toch wou dat ik net iets vaker
iets vaker simpelweg gelukkig was*

Rene Froger, 1989

Anders dan dieren kunnen mensen hun leven ook verstandelijk beoordelen. Het denkvermogen stelt ons in staat vergelijkingen te maken tussen wens en werkelijkheid en maakt ook een inschatting mogelijk van de waarschijnlijkheid dat wensen gerealiseerd zullen worden. Veenhoven spreekt in dat geval van tevredenheid.

Gevoelsniveau en tevredenheid kunnen worden opgevat als tussenstappen in de beoordeling van het leven als geheel. Als zodanig zijn ze benoemd als componenten van geluk. Er zijn veel aanwijzingen dat de affectieve dimensie sterk overheerst in het totaaloordeel. Dit is een belangrijk gegeven, want het gevoelsniveau reflecteert waarschijnlijk de mate waarin algemeen menselijke basisbehoeften bevredigd worden, en is als zodanig niet al te zeer verbonden aan variabele voorstellingen van het goede leven (Veenhoven 2002).

Samenvattend is de rationele component leidend voor de beoordeling van tevredenheid en lijkt de affectieve, emotionele component doorslaggevend te zijn in het oordeel over geluk. Dit is een belangrijk gegeven, aangezien de meeste onderzoeken naar woonwensen gericht zijn op tevredenheid met woning en woonomgeving, en zich daarmee met name op de rationele component richten. Desalniettemin kan het één wel tot het ander leiden.

In de analyse van geluk onderscheidt Seligman een reeks positieve emoties, waarbij hij de beleving ervan aan de tijd koppelt: 'Positive emotions can be about the past, the present, or the future. The positive emotions about the future include optimism, hope, faith, and trust. Those about the present include joy, ecstasy, calm, zest, ebullience, pleasure, and (most importantly) flow; these emotions are what most people usually mean when they casually - but much too narrowly - talk about "happiness". The positive emotions about the past include satisfaction, contentment, fulfilment, pride, serenity (Seligman, 2002).

Terugkomend op de (markt)onderzoeken naar de woonomgeving, kan geconcludeerd worden dat deze, vanwege de focus op tevredenheid, gericht zijn op de ervaringen uit het

verleden. De gevoelens over het heden en zeker de verwachtingen voor de toekomst, die ook onderdeel uitmaken van het geluk van de bewoners, komen minder aan bod.

2.4 De Geluksformule

Seligman heeft zijn boek 'Authentic Happiness' gestructureerd aan de hand van de volgende vergelijking:

$$H = S + C + V$$

H staat voor 'Happiness', S voor 'Set Range', C voor 'Circumstances' en V voor de factoren in 'Voluntary Control'. In de positieve psychologie is V de voornaamste factor. Verder benadrukt Seligman net als Veenhoven het belang van het duurzame karakter van geluk. Momenten van geluk kunnen eenvoudig worden gestimuleerd, maar de uitdaging ligt bij 'the enduring level of happiness'. Onderzoek wijst daarbij uit dat ongeveer 50% van persoonlijkheidskenmerken erfelijk is. Sommige van deze erfelijke kenmerken zijn onveranderbaar (zoals seksuele oriëntatie en lichaamsgewicht), anderen (zoals pessimisme en angstgevoelens) zijn wel goed veranderbaar. Iedereen heeft een bepaalde 'set range' die voorkomt dat het geluksniveau verandert. Positieve invloed gaat echter uit van de omstandigheden en de vrijwillige controle. Veenhoven maakt een vergelijkbare onderverdeling, onder de noemers externe en interne voorwaarden. Allereerst wordt aandacht besteed aan de externe voorwaarden.

2.5 Externe voorwaarden op macroniveau

De leefbaarheid van de omgeving wordt allereerst bepaald door de ecologische omstandigheden, zoals schoon water en frisse lucht. Dit soort factoren staat centraal in medisch epidemiologisch onderzoek, maar in het onderzoek naar geluk zijn ze nog nauwelijks aan de orde geweest (Veenhoven 2002). Het mag duidelijk zijn dat deze voorwaarden van eminent belang zijn voor de eerdergenoemde biotoop van de mens.

Gross National Happiness

Uitgangspunt van het officiële overheidsbeleid [van Bhutan] is het bruto binnenlands geluk, Gross National Happiness. (...) De vier pijlers waarop het Bhutanese beleid berust, zijn goed bestuur, het bewaren van de oude cultuur, het instandhouden en beschermen van natuur en milieu, en economische ontwikkeling.

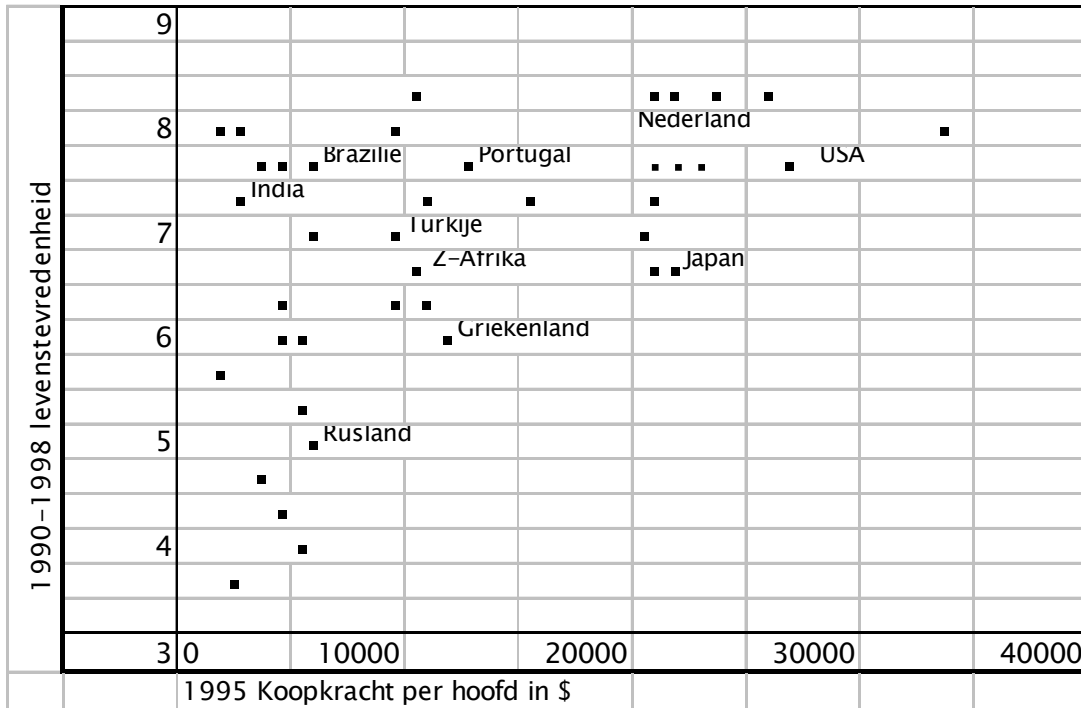
(Thoof, Gelukkig met weinig geld, In: De Kunst van Leven, 2004)

In gebiedsontwikkeling kan daar extra aandacht aan worden besteed, hoewel veel factoren die van invloed zijn op bijvoorbeeld lucht- en waterkwaliteit buiten de invloedssfeer van de gebiedsontwikkelaar liggen. Dat neemt niet weg dat maatregelen getroffen kunnen worden die met de betreffende ecologische situatie rekening houden.

Het geluksonderzoek heeft zich met name gericht op sociale condities voor geluk.

Enkele onderzoeksresultaten:

Geluk is zeer beperkt afhankelijk van welvaart. Het verband tussen welvaart en geluk is in beeld gebracht op overzicht 2.2.

Overzicht 2.2 welvaart per land in \$ afgezet tegen levenstevredenheid (Veenhoven 2005)

In de puntenwolk kan een patroon van afnemende meeropbrengst worden ontwaard. Boven een inkomen van € 10.000 per hoofd van de bevolking voegt verdere welvaartsgroei nauwelijks meer toe aan het gemiddeld geluk. Voor de ontwikkeling van een gelukkige woonomgeving is welvaart daarmee geen doelstelling op zich. Het kan weliswaar een bijproduct zijn, in de zin dat een gelukzalige omgeving waarschijnlijk zal leiden tot stijgende huizenprijzen, maar geen doel op zich dat bijdraagt aan het geluk van de bewoners. Wel kan geluk op macroniveau worden bevorderd door uitbanning van echte armoede, corruptie en onderdrukking.

2.6 Externe voorwaarden op microniveau

Op microniveau is, meer dan de sociaal-economische positie, de sociaal-emotionele positie van belang. Mensen zonder vaste partner en met weinig vrienden zijn gemiddeld minder gelukkig (Veenhoven 2002). Seligman wijst daarbij op de troebele oorzaak-gevolg relatie: 'It's a serious possibility that a rich social life (and marriage) will make you happier. But it could also be that people who are happier to begin with are better liked, and therefore have a rich social life and are more likely to marry' (Seligman, 2002).

	Correlatie (binnen westerse landen)
Stand	
- inkomen	+
- opleiding	±
- beroepsaanzien	+
Sociale participatie	
- werk	±
- verenigingsdeelname	+
Primair netwerk	
- levenspartner	++
- kinderen	0
- vrienden	+

Overzicht 2.3 Geluk en sociale positie (Veenhoven, 2002)

In Overzicht 2.3 zijn de belangrijkste onderzoeksgegevens voor het microniveau weergegeven.

Ten aanzien van burenccontacten duiden de resultaten op een wankel evenwicht. Prettige contacten zijn welkom, maar kunnen snel doorslaan in als negatief ervaren sociale controle (Gall e.a., 1984). Dit lijkt een boeiende opgave om in een ruimtelijk ontwerp te vertalen.

Tot slot is er een causaal verband tussen religie en geluk. Religieuze mensen zijn gelukkiger, als gevolg van hun geloof en vertrouwen in hun God en daarmee in de toekomst, ongeacht het realiteitsgehalte van dit vertrouwen.

Seligman geeft een kernachtige samenvatting van de externe factoren voor geluk, evenals voor de factoren die weinig van invloed zijn:

1. Live in a wealthy democracy, not in an impoverished dictatorship (a strong effect)
2. Get married (a robust effect, but perhaps not causal)
3. Avoid negative events and negative emotion (moderate effect)
4. Acquire a rich social network (a robust effect, but perhaps not causal)
5. Get religion (a moderate effect).

As far as happiness and life satisfaction are concerned, you needn't bother about the following:

6. Make more money (materialistic people are less happy)
7. Stay healthy (subjective health, not objective health matters)
8. Get as much education as possible (no effect)
9. Change your race or move to a sunnier climate (no effect).

De factoren variëren volgens Seligman van moeilijk tot onmogelijk om te veranderen. Zelfs als je ze zou kunnen veranderen, heeft dat een gezamenlijk effect van tussen de 8 en 15% op je geluksgevoel. Dat geldt niet voor de interne factoren, die beter te beïnvloeden zijn (Seligman, 2002).

2.7 Interne voorwaarden

Zoals eerder gesteld zijn de interne voorwaarden, in Seligman's vergelijking de vrijwillig te beïnvloeden factoren (V), van grotere invloed op geluk dan de externe. Volgens Veenhoven wordt geluk met name bepaald door de mate waarin omgevingskansen benut kunnen worden. Bij het ontbreken van essentiële levensvaardigheden kan men zelfs in het Paradijs nog ongelukkig zijn. Als voornaamste interne voorwaarden kunnen gezondheid, autonomie en levenskunst worden genoemd. Er is een duidelijk verband tussen geluk en

Minder geld, meer geluk

Van een verslaggever

DEN HAAG – Een grote meerderheid van de Nederlandse bevolking wil welvaart inleveren in ruil voor meer 'kwaliteit van bestaan'. Daarnaast is er brede steun voor een solidaire samenleving. Een 'individualistische' cultuur wordt door de meeste mensen afgewezen.

De Nederlanders zijn behoorlijk zorgelijk over de toestand van ons land. Liefst 86 procent van de bevolking maakt zich ongerust over de veiligheid, criminaliteit, kosten van levensonderhoud, integratie van allochtonen en over de sociale zekerheid.

Dat blijkt uit de enquête *21minuten.nl*, een groot bevolkingsonder-

Voorpaginanieuws Het Parool, 21 April 2005

lichamelijke gezondheid, waarbij echter opvalt dat mensen redelijk gelukkig kunnen zijn ondanks ernstige fysieke beperkingen (Veenhoven, 2002). Ook Seligman wijst erop dat ons aanpassingsvermogen bij fysieke tegenslag doorslaggevend is. Het verband met psychische gezondheid is sterker. Relatief kleine psychische stoornissen kunnen het geluk al heel nadelig beïnvloeden.

Dit sluit aan bij allerlei bevindingen die duiden op een positief effect van psychologische autonomie. Gelukkige mensen onderscheiden zich door een duidelijk en positief zelfbeeld. Ze zijn ook assertief en kunnen tegen een stootje. Ze gaan er van uit dat ze greep hebben op het eigen bestaan en handelen daar ook naar (Veenhoven 2002).

Hoe de woonomgeving deze meer psychologische

kenmerken kan stimuleren is nog niet duidelijk. Ten aanzien van de woonomgeving is vooral onderzoek gedaan naar de voorkeuren van de consument: 'Wat gedaan is, is vooral marktonderzoek: daarin onderzoek je tijdgebonden smaak, (de 'wants') en niet zozeer de essentiële behoefte van mensen die ook gelden voor de volgende generatie (de 'needs')' (Veenhoven, in Duurzaam Bouwen, 2002). Veenhoven maakt met zijn benoeming van volgende generaties tegelijkertijd een verwijzing naar toekomstwaarde, waarover meer in Hoofdstuk 3.

Seligman reikt instrumenten aan om positieve gevoelens over verleden, heden en toekomst te stimuleren, zodat mensen een positiever zelfbeeld bereiken. Voorts geeft hij veel nadruk op de ontwikkeling en inzet van kernkwaliteiten, in de overtuiging dat het inzetten van deze kwaliteiten leidt tot geluk, zeker wanneer deze kwaliteiten niet alleen worden ingezet ten behoeven van het individu zelf, maar ook voor een groter geheel. Dit laatste geeft meer betekenis aan het leven, waardoor mensen eveneens gelukkiger worden. Nader onderzocht kan worden in hoeverre de woonomgeving hierin ondersteunend kan zijn.

Flatneurose

Met de opkomst van grote appartementengebouwen in de jaren '60 deed het begrip flatneurose zijn intrede: volgens van Dale een zenuwziekte als gevolg van de onvrede met het wonen in een flatgebouw. Er zijn veel tegenstrijdige gegevens hierover. Het ene onderzoek toont aan dat het hier mensen betreft die ongelukkig zijn in hun huwelijk, werk- of andere situatie en dit projecteren op hun woonomgeving. Het flatgebouw is de hoofdschuldige van hun ellende. Het andere onderzoek bewijst even onweerlegbaar dat flatgebouwen weldegelijk leiden tot zowel gebrek aan burenccontacten als aan privacy (als gevolg van slechte geluidisolatie), vervuiling, graffiti en onveiligheid in publieke ruimtes, die op hun beurt weer tekenend zijn voor de uit controle geraakte normen en waarden in de samenleving. In zulke omstandigheden is het moeilijk om je comfortabel en thuis te voelen in je woonomgeving.

(Hugh Freeman, The Environment and Mental Health in Streetwise, Bulletin of the National Association for Urban Studies, Summer 1992)

2.8 Prioriteiten

In zijn artikel 'Quality of Life and City Competitiveness' geeft Rogerson een verklaring voor het gebrek aan onderzoek naar geluk in de woonomgeving: 'To date, little emphasis has been given to those studies which consider quality of life is concerned with life

satisfaction and happiness. In the past, they have not been favoured in a policy setting because of the lack of insight of prescriptive action which could be taken to improve levels of life satisfaction (...) Ann Bowling 's (1995) study of 2000 British adults' view of the most important aspects of people's current lives, illustrates some of these points (Rogerson, 1999).

Priority	Item
1	Relationship with family/relatives
2	Own health
3	Health of someone close
4	Finances/housing/standard of living
5	Relationships with other people
6	Availability of work/able to work
7	Other (including crime, politics, happiness/well-being)
8	Social life/leisure activities
9	Conditions at work/job satisfaction
10	Education
11	Religion/spritual life
12	Environment (pollution/rubish, noise, safety, cleanliness)

Tabel 2.1 Items considered most important in people's current lives
(Bowling, in Rogerson 1999)

Het onderzoek van Bowling geeft aandacht aan persoonlijke karakteristieken, terwijl Rogerson in zijn eigen onderzoek, zoals de meeste onderzoekers naar 'quality of life', zich meer gericht heeft op de waarde die wordt toegekend aan locatietekenen in relatie tot kwaliteit van leven. Rogerson verklaart dat doordat deze aspecten gemakkelijker een plek krijgen in beleid omdat het inzicht ontbreekt hoe met de persoonlijke karakteristieken moet worden omgegaan. Tegelijkertijd geeft hij aan dat de beoordeling van 'quality of life' van een stad of gebied gerelateerd is aan het consumptieproces, aangezien feitelijk 'the quality of the experience of consumption' als belangrijk element wordt gezien. Anders gezegd, persoonlijke karakteristieken spelen in elk geval een rol, omdat iedereen zijn eigen perceptie meebrengt in de evaluatie van zijn omgeving.

De onderzoeksresultaten van Bowling komen in grote lijnen overeen met die van Veenhoven, alleen krijgt geluk als zelfstandig item volgens het onderzoek van Bowling een lage prioriteit. Dat kan met de wijze van onderzoek te maken hebben, aangezien dit niet strookt met onderzoeken in Nederland, waar geluk (na gezondheid) als meest nastrevenswaardig wordt genoemd (Veenhoven 2002).

2.9 Conclusies

Geluk in zijn meest ruime definiëring staat voor kwaliteit van leven. Leefbaarheid van de omgeving is hierin door Veenhoven benoemd als één van de kwadranten. Een aangename omgeving is daarmee onderdeel van de kwaliteit van het leven. Hoe deze beïnvloeding van leefomgeving op de kwaliteit van het leven plaatsvindt, krijgt meer aandacht in het volgende hoofdstuk. Voor geluk heeft Veenhoven een engere definitie geformuleerd. Het ware geluk is integraal, komt van binnen uit en is duurzaam. Beïnvloeding van dit geluk vindt zowel van binnenuit als van buitenaf plaats. Daarbij zijn de interne ‘omstandigheden’ van groter belang dan de externe.

Dat neemt niet weg dat geluk door middel van beleid vergroot kan worden. Ten eerste is een ecologisch verantwoorde en gezonde leefomgeving van belang; de biotoop van de mens. Ten tweede de ‘sociotoop’, ofwel de kwaliteit van de samenleving. Geluk kan bevorderd worden door uitbanning van echte armoede, corruptie en onderdrukking. Op microniveau kan dat door het bevorderen van sociale netwerken en intieme relaties. Het bevorderen van spiritualiteit of religieuze overtuigingen overstijgt de schaalniveaus. Verder is de relatie tussen geluk en welvaart beperkt. Dat geldt ook voor opleidingsniveau. Ten aanzien van de interne omstandigheden bepaalt voor mensen met een mindere gezondheid hun aanpassingsvermogen in belangrijke mate of zij gelukkig zijn. Voorts kan onderscheid gemaakt worden in geluksgevoelens over het verleden, het heden en de toekomst. Op individueel niveau is het mogelijk om deze gevoelens in een positiever daglicht te stellen, wat leidt tot een positiever zelfbeeld en daarmee een gelukkiger leven. Dit zit dicht tegen de eerdergenoemde spirituele kant aan.

	Interne omstandigheden	Externe omstandigheden
Micro	Gevoelens over: <ul style="list-style-type: none"> • Heden • Verleden • Toekomst 	<ul style="list-style-type: none"> • Sociale netwerken • Intieme relaties • Spiritualiteit/Religie
Meso	↓ ↓ ↓ ↓	↓ ↓ ↓ ↓ ↑ ↑ ↑ ↑
Macro	Niet van toepassing	<ul style="list-style-type: none"> • Uitbanning van armoede, corruptie, onderdrukking • Ecologie • Spiritualiteit/Religie

Tabel 2.2 Interne en externe omstandigheden op micro- en macroniveau

Naar geluk op het mesoniveau, het niveau van de woonomgeving, is bijzonder weinig onderzoek gedaan. Achtergrond hiervan is dat geluk afhankelijk is van persoonlijke karakteristieken, waar wel een lijn in te ontdekken is, maar waarvan het inzicht ontbreekt hoe daarop kan worden ingespeeld. Desondanks bieden de onderzoeksresultaten uit dit

hoofdstuk enkele aanknopingspunten voor gebiedsontwikkeling. Er kan gestuurd worden op een ecologisch verantwoorde omgeving, hoewel de kwaliteit van de biotoop ook beïnvloed op een hoger schaalniveau. Op het sociale vlak wordt geluk (naar alle waarschijnlijkheid) beïnvloed door het hebben van een levenspartner, de relatie met familie en, zij het in mindere mate, door het hebben van vrienden. De woonomgeving dient daarbij nog steeds voor veel mensen als één van de primaire sociale netwerken. Duidelijk is dat gelukkige mensen zich onderscheiden door een duidelijk en positief zelfbeeld. Ze gaan er van uit dat ze greep hebben op het eigen bestaan en handelen daar ook naar. Om vanuit de woonomgeving daadwerkelijk invloed uit te oefenen, zullen de pijlen erop gericht moeten zijn om het positieve zelfbeeld te ondersteunen. Tegen deze achtergrond wordt in het volgende hoofdstuk ingegaan op 'quality of life', dat uiteenlopend gedefinieerd wordt: zowel als de kwaliteit de leefomgeving als de kwaliteit van het leven.

Hoofdstuk 3 'Quality of life'

3.1 Inleiding

Kwaliteit van leven staat hoog op de agenda. Op het internet zijn 'worldwide-rankings' te vinden op het gebied van 'quality of life'. Waar ter wereld is het veilig? Waar kan ik goedkoop wonen? Waarbij meteen een reis of een hypotheek wordt aangeboden. 'Globalization' is zijn meest concrete vorm. Het begrip is in deze onderzoeken geoperationaliseerd als een cumulatie van sociale, ecologische en economische criteria.

Rogerson benadrukt de controversialiteit van deze rankings. Het is handig voor politici, media en publiek om de complexiteit van het stedelijk leven te reduceren tot één waarde. Maar ze bieden eenvoud ten koste van inzicht in de veelvoudige facetten van steden (Rogerson, 1999). Vancouver neemt in haar website een voorbehoud op over de onderbouwing ervan: 'Quality of life, as a concept, is highly subjective. It is dependent on the values and beliefs of the people doing the measuring, and is often heavily influenced by comparisons with similar people in similar circumstances' (www.city.vancouver.bc.ca, mei 2005).

In de bepaling van de 'quality of life' van steden worden criteria opgenomen als de voorzieningen op het gebied van gezondheid en scholing, de politieke situatie, de bereikbaarheid en mobiliteit, het klimaat, de mate van vervuiling, de hoogte van de lonen en de beschikbaarheid en betaalbaarheid van woningen.

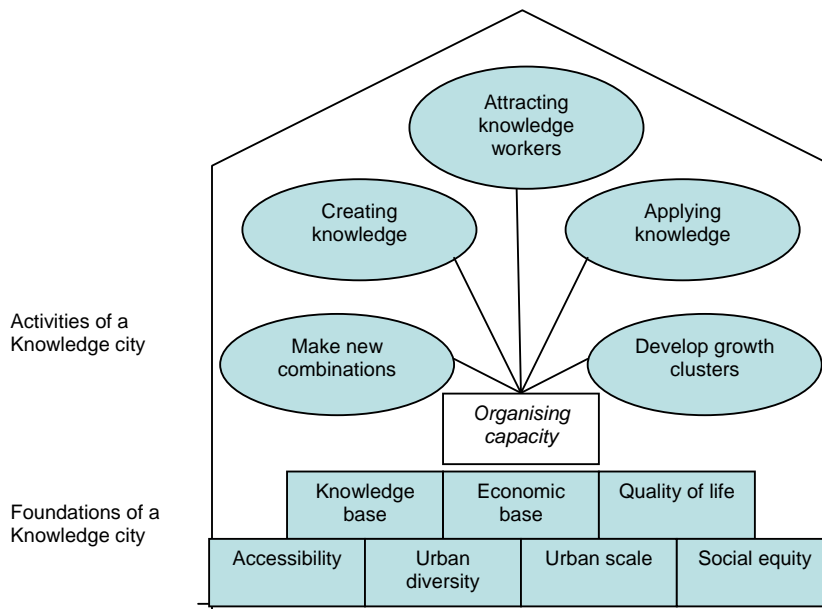
The world's top 55 cities offering the best quality of life

(New York is the base city with a score of 100 points)

2005 Rank	2004 Rank	City	Country	Points
1	1	Geneva	Switzerland	106.5
1	2	Zurich	Switzerland	106.5
3	3	Vancouver	Canada	106.0
3	3	Vienna	Austria	106.0
5	5	Frankfurt	Germany	105.5
5	10	Munich	Germany	105.5
5	12	Düsseldorf	Germany	105.5
8	5	Auckland	New Zealand	105.0
8	5	Bern	Switzerland	105.0
8	5	Copenhagen	Denmark	105.0
8	5	Sydney	Australia	105.0
12	10	Amsterdam	Netherlands	104.5
13	13	Brussels	Belgium	104.0
14	12	Melbourne	Australia	103.5
14	15	Berlin	Germany	103.5
14	15	Luxembourg	Luxembourg	103.5
14	15	Stockholm	Sweden	103.5
14	12	Toronto	Canada	103.5
14	15	Wellington	New Zealand	103.5
20	20	Ottawa	Canada	103.0
20	20	Perth	Australia	103.0
22	20	Nürnberg	Germany	102.5
22	23	Dublin	Ireland	102.5
22	24	Montreal	Canada	102.5
25	24	Adelaide	Australia	102.0
25	24	Calgary	Canada	102.0
25	24	Hamburg	Germany	102.0
25	24	Helsinki	Finland	102.0
25	24	Honolulu	USA	102.0
25	24	San Francisco	USA	102.0
31	24	Brisbane	Australia	101.5
31	32	Oslo	Norway	101.5
31	32	Paris	France	101.5
34	34	Singapore	Singapore	101.0
34	34	Tokyo	Japan	101.0
36	36	Lyon	France	100.5
36	36	Yokohama	France	100.5
36	42	Boston	USA	100.5
39	36	London	UK	100.0
39	39	Kobe	Japan	100.0
39	39	New York	USA	100.0
42	39	Madrid	Spain	99.0
42	42	Portland	USA	99.0
42	45	Barcelona	Spain	99.0
42	50	Washington DC	USA	99.0
46	44	Winston	USA	98.5
46	45	Lexington	USA	98.5
46	45	Osaka	Japan	98.5
46	45	Pittsburgh	USA	98.5
46	45	Seattle	USA	98.5
51	50	Chicago	USA	98.0
51	50	Milan	Italy	98.0
53	52	Lisbon	Portugal	97.5
53	52	Tsukuba	Japan	97.5

3.2 Quality of life als concurrentiemiddel

De netwerksamenleving heeft geleid tot meer aandacht voor de ‘quality of life’ van steden. Van den Berg e.a. zeggen hierover: Quality of life is a key determinant to attract and retain knowledge workers. Important in this respect are an attractively built environment, high quality houses, attractive city parks, attractive natural surroundings, and a rich variety of cultural institutions (van den Berg, In MCD Literatuur 2003) Figuur 3.1 toont de activiteiten en fundamenteën voor het succes van steden succesvol in de kenniseconomie. Succes wordt in dit onderzoek met name afgemeten als economisch succes.

Figuur 3.1 The foundations and activities of a knowledge city, (van den Berg e.a., 2001).

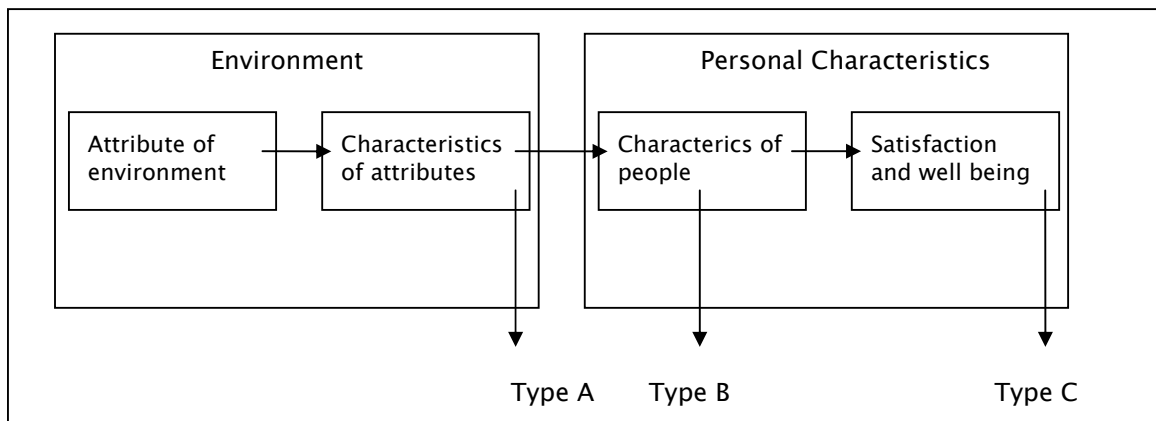
Quality of life’ is in dit model één van de fundamenteën voor een stad om kenniswerkers aan te trekken. De invulling die van Van den Berg e.a. daarbij geven aan het begrip ‘quality of life’ is vooral gericht op de fysieke omgeving. Een van de andere fundamenteën, ‘Urban diversity’, heeft een meer sociaal-culturele inslag. Diversiteit leidt tot creativiteit. Richard Florida stelt dat het hebben van ‘low entry barriers’, net als voor het aantrekken van bedrijven, de voornaamste voorwaarde is voor het aantrekken van kenniswerkers: ‘All else being equal, they [places with low entry barriers] are likely to attract greater numbers of talented and creative people– the sort of people who power innovation and growth. Places that thrive in today’s world tend to be plug and play communities where everyone can fit in quickly. These are places where people can find opportunity, build support structures, be themselves, and not get stuck in any one identity...Talented people seek an environment open to differences. Many highly creative people, regardless of ethnic background or sexual orientation, grew up feeling like outsiders, different in some way from most of their schoolmates. When they are sizing up a new company and community, acceptance of diversity and of gays in particular is a sign that reads “non standard people welcome here” (Florida, 2000). Florida erkent dat steden in de fysieke definiëring van

'quality of life' tegemoet moeten komen aan wensen die voortkomen uit de lifestyle van kenniswerkers. Tegelijkertijd betoogt hij dat de sociaal-culturele factor doorslaggevend is voor de werkelijke kwaliteit van het leven, dat de kenniswerkers leiden.

3.3 Conceptualisatie van Quality of life

De aandacht voor de eerder genoemde rankings toont volgens Rogerson aan dat de conceptualisatie van 'quality of life' aan het verschuiven is en als volgt kan worden geformuleerd:

'At its core lies the view that quality of life evaluation should focus on the extent to which the necessary conditions for personal satisfaction and happiness – those attributes of the environment which stimulate satisfaction – are achieved. In this respect, quality of life is being used to relate to the shared environment in which people live' (Rogerson, 1999).

Figuur 3.2 Conceptualising quality of life (Rogerson, 1999)

Volgens Rogerson wordt de kern van 'quality of life' gevormd door de condities voor de tevredenheid en het geluk van bewoners (In het volgend hoofdstuk wordt nader onderscheid gemaakt tussen tevredenheid en geluk). Zijn schema geeft drie verschillende benaderingen weer. De studies die zich richten op persoonlijke aspecten en ervaringen in relatie tot geluk en tevredenheid, vallen onder Type C. Onderzoeken die zich richten op de karakteristieken van de plek kennen twee types. Expert of andere 'non-survey' benaderingen vallen onder Type A. Als prioritering en weging zijn meegenomen komen persoonlijke karakteristieken in beeld, wat resulteert in Type B.

Het schema benadrukt dat geluk als doelstelling voor een stad of gebied een omgevings- en een persoonlijke component heeft. In aansluiting op Van den Berg e.a., die als Type A onderzoek benoemd kunnen worden, wordt allereerst nader ingegaan op de ruimtelijk-fysieke component. Daarna komen de Type B-onderzoeken aan de orde. De Type C-onderzoeken, die zich in meer algemene zin richten op satisfactie en geluk van bewoners, zijn reeds in Hoofdstuk 2 aan de orde geweest.

3.4 Ruimtelijke kwaliteit

Van 't Verlaat heeft aangetoond dat in gebiedsontwikkeling er een balans gevonden moet worden tussen de drie hoekpunten ruimtelijke kwaliteit, marktkwaliteit en middelen. Door middel van een krachtig organiserend vermogen kunnen bijvoorbeeld meer middelen vrij komen, wat kan bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit, terwijl ook het inspelen op de markt op haar beurt weer kan leiden tot extra middelen en extra kwaliteit.

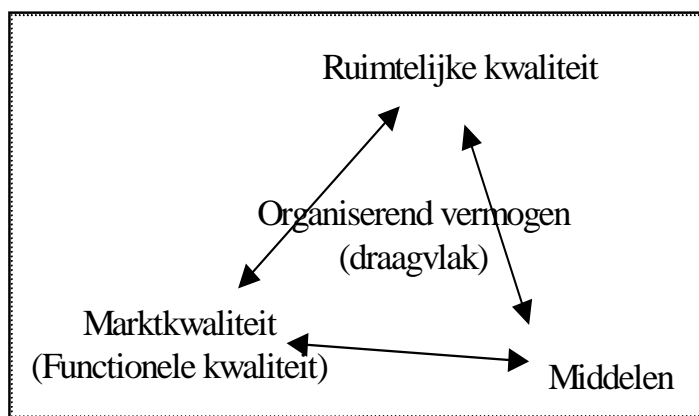
Geluk zou zich ergens in de interactie tussen markt- en ruimtelijke kwaliteit kunnen bewegen. De meeste aandacht gaat traditioneel uit naar hetgeen het meest eenvoudig is te beïnvloeden en te beheersen: de gebouwde omgeving en de kwaliteit ervan. De afgelopen decennia is dat meer in balans geraakt met de aandacht voor de wensen en behoeften van de klant. Marktkwaliteit wordt in dit model in één adem

genoemd met functionele kwaliteit, wat geïnterpreteerd kan worden als de mate van gebruikswaarde die bereikt wordt. Anders gezegd, hoe praktisch is de woonomgeving ingericht ten behoeve van haar bewoners. Overigens ligt daarbij het gevaar op de loer dat, doordat de wensen en behoeften van de klant beweeglijker en tijdelijker van aard zijn dan de gebouwde omgeving zelf, uiteindelijk aan ruimtelijke kwaliteit wordt ingeboet. In ontwerpprocessen zijn in dit verband continu afwegingen tussen esthetische en praktische argumenten waar te nemen.

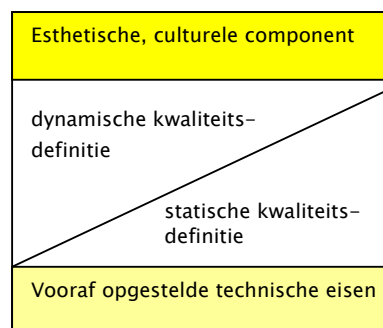
Eind jaren tachtig werd het begrip ruimtelijke kwaliteit geïntroduceerd als de centrale doelstelling van ruimtelijk beleid. Sindsdien is er veel geschreven en gediscussieerd over de invulling, de operationalisering en de instrumentering van het begrip. Wie deze discussies overziet, kan niet anders dan concluderen dat het onmogelijk blijkt om precies aan te geven wat ruimtelijke kwaliteit is.

De overheid heeft het begrip ruimtelijke kwaliteit een centrale plaats gegeven in de beleidsontwikkeling. Dat kwam in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening als volgt tot uitdrukking:

‘Meer kwaliteit is van groot belang voor vele beleidsterreinen. Ook het ruimtelijk beleid zelf levert een bijdrage aan de kwaliteit van ons stedelijk en landelijk gebied. Het ruimtelijk beleid is erop gericht de gebruikswaarde van een gebied te vermeerderen, de belevingswaarde te verhogen en de toekomstwaarde te vergroten. De concrete invulling van die ruimtelijke

Figuur 3.3 De driehoek van gebiedsontwikkeling (van 't Verlaat MCD Literatuur 2003)

Figuur 3.4 ruimtelijke kwaliteit (Talstra e.a. 2004)

kwaliteit zal daarbij van geval tot geval verschillen.'

De reeks gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde is afgeleid van de termen bruikbaarheid (utilitas), schoonheid (venustas) en degelijkheid (firmitas) die Vitruvius in De Architectura gebruikte om de kwaliteit van bouwwerken te benoemen.

Gebruikswaarde kan in eerste instantie benoemd worden als een meer rationele component is die als het goed is stemt tot tevredenheid, en als randvoorwaardelijk kan worden beschouwd voor een aangename omgeving. Als negatief voorbeeld kan gedacht worden aan de recente herinrichting van de Dam in Amsterdam, die voor veel ergernis heeft gezorgd omdat de keitjes voor met name fietsers, rolstoelers en mensen met hoge hakken onbegaanbaar waren. Als positief voorbeeld kan het Zuiderpark worden genoemd waar gebruikswaarde vanwege de hoge gebruikintensiteit prioriteit heeft gekregen, zodat zowel inrichting als beheer daarop zijn afgestemd. De beheerorganisatie van de Gemeente Den Haag heeft overigens de drieenheid gebruikswaarde-, belevings- en toekomstwaarde als leidraad gehanteerd in haar beleidsdocumenten. Vanuit het belang dat gehecht wordt aan de wensen en behoeften voor bewoners, wint gebruikswaarde aan terrein, waarover meer verderop in dit hoofdstuk. De relatie tussen belevingswaarde en geluk lijkt het sterkst van de drie. Identificatie met een attractieve omgeving is een vorm

Sociaal educatieve aanpak Harlem

Tien jaar geleden was Harlem een 'warzone'. Drugs, criminaliteit en bendevoering teisterden de straten. Iedere taxichauffeur kon je vertellen dat een vreemdeling, en zeker een blanke, niet verzeild moest raken boven 96st street, waar Harlem begint. Nu, in 2005 kun je al veilig winkelen op 125e street. Er komen steeds meer dure winkels, afgewisseld door moderne kantoorgebouwen, waaronder dat van Bill Clinton. Toeristen bezoeken Harlem massaal op zoek naar 'soul food' en naar de theaters waar de wortels van de jazz en blues liggen. Verantwoordelijk voor deze metamorfose is vooral een groot sociaal educatief project: de Harlem Children's Zone (HCZ). Vanaf hun geboorte tot hun achttiende levensjaar worden kinderen voortdurend gevolgd en ondersteund. Pedagogisch uitgangspunt is dat kinderen zo jong mogelijk met hulpverlening in aanraking komen. Van nul tot vijf leggen de kinderen de basis voor allerlei leervaardigheden. Voordat ze naar de kleuterschool gaan is er al een basis gelegd. Hulpverlening is als een ketting waarin geen schakel mag ontbreken. Daarom werkt HCZ samen met artsen, kerken, vrijwilligersorganisaties, bedrijven en de lokale overheid. Al negentig blokken doen mee aan het reuze project. Blok voor blok zijn bewonersorganisaties opgericht. 65 % van de verpauperde appartementenblokken waren in het bezit van de gemeente. Via het deelproject 'Community Pride' van de HCZ kregen de bewoners soms wel gedurende vijf jaar lang workshops in het opknappen van huizen, financieel beheer en het organiseren van bewonersvergaderingen. De gemeente was van harte bereid de 'waardeloze' appartementengebouwen onder gunstige voorwaarden te verkopen. De afgelopen jaren zijn veel van die appartementen met 500% in waarde gestegen. Steeds meer mensen voelen zich verantwoordelijk voor hun buurt en dus ook voor hun kinderen. Steeds meer bedrijven willen investeren in HCZ, vooral ook omdat het business model nauwkeurig aangeeft welke vorderingen op onderwijskundig en sociaal gebied te verwachten zijn en welke middelen daarbij worden ingezet. Onderwijskundig en financieel directeur Geoffrey Canada, die zelf in de Bronx opgroeide: 'Er moet een sociale golf over de wijk spoelen. Niet één school, maar alle scholen moeten worden ondersteund. De school, 'the promise academy', moet het middelpunt van de wijk zijn'. Het succes van de HCZ is inmiddels gemeten. De Amerikaanse leesscores variëren van 1 tot 4. Canada: 'Vroeger scoorden kinderen uit Harlem vrijwel uitsluitend enen en tweeen. Nu wemelt het van de drieën en vieren.' 'Nooit wisten wij hoeveel het kostte om armoede te bestrijden. Wij hebben het berekend 1400 dollar op jaarbasis per kind bovenop de reguliere publieke middelen. Dan moet je weten dat een crimineel in de gevangenis de maatschappij 80.000 dollar per jaar kost'.

(Samenvatting: Het Parool, 14 mei '05).

van interactie tussen mens en omgeving die veel mensen gelukkig stemt. Tegelijkertijd is dit, en dat is geen toeval, de minst grijpbare component in de ontleding van kwaliteit in statische en dynamische componenten.

Ten aanzien van toekomstwaarde is de letterlijke vertaling van Vitruvius' zijn 'firmitas' degelijkheid; een technische component die tot uiting komt in de toepassing van constructies en materialen die lang meegaan. Tegenwoordig is – meer dan de technische – de economische levensduur maatgevend. De relatie tussen toekomstwaarde en geluk is het beste af te meten aan de historische omgevingen, zoals de grachtengordel van Amsterdam, die bewaard zijn gebleven, waar we trots op zijn en waar we ons prettig voelen. Historische gebouwen, omgevingen en woningen vertegenwoordigen een zeker geruststellend gevoel. Een verbinding met onze wortels. Nagenoeg zonder aandacht voor de technische kwaliteit, wordt op basis van de belevingskwaliteit besloten gebouwen te behouden en daar alle technische mogelijkheden voor uit de kast te halen. De relevantie van toekomstwaarde zit daarmee in de gecreëerde belevingswaarde. Dit wordt versterkt door de netwerkeconomie en de grotere mobiliteit. Traditionele sociale structuren raken meer en meer gefragmenteerd. De behoefte aan identificatie met buurt en omgeving is evenwel onverminderd. Hier wordt in ruimtelijke ordening aan tegemoetgekomen door het creëren van krachtige herkenningspunten.

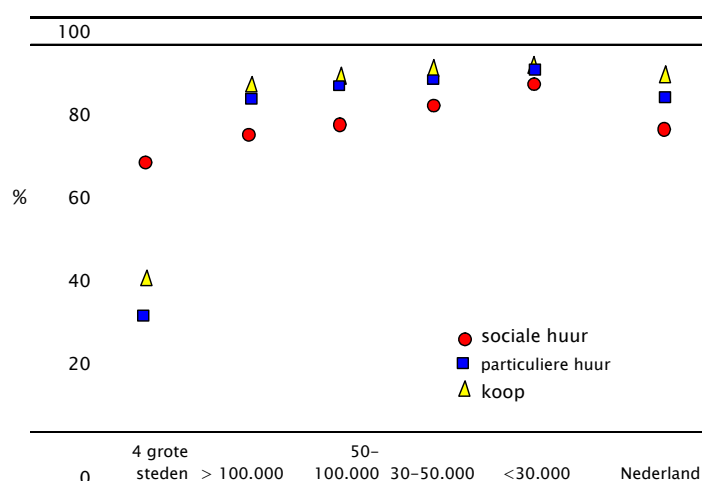
Voorts wordt het begrip ruimtelijke kwaliteit geoperationaliseerd als een procesmatig begrip. Ruimtelijke kwaliteit heeft alleen zin wanneer de betrokkenen het over het begrip eens zijn. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen statische en dynamische kwaliteit.

De statische component van kwaliteit betreft technische eisen die vooraf kunnen worden vastgelegd. De dynamische kwaliteitscomponent wordt gelijkgesteld aan de mate waarin een ruimtelijk plan waarde toevoegt voor belangen en belanghebbenden. Gaande het ontwikkelingsproces zullen betrokken partijen overeenstemming moeten bereiken over de concretisering van het kwaliteitsniveau, omdat dat per situatie kan verschillen in en vooraf niet mogelijk is. In de loop van het proces komen steeds meer aspecten van ruimtelijke kwaliteit vast te liggen. De dynamische definitie gaat over in een statische kwaliteitsdefinitie. Maar met deze twee definities zijn we er niet. Het aspect schoonheid of esthetiek kan niet geheel in woorden worden gevat. Het is daarmee slechts beperkt geoperationaliseerd en gekwantificeerd. Dat betekent dat de esthetische component van het begrip ruimtelijke kwaliteit niet volledig onderdeel kan uitmaken van de statisch gedefinieerde na te streven projectkwaliteit (Van der Toorn Vrijthoff en Talstra, in: Integrale Gebiedsontwikkeling, 2004).

3.5 Woonwensen en behoeften: Type B-onderzoek

Na ingegaan te zijn op ruimtelijke kwaliteit als relevante dimensie voor 'quality of life', wordt de stap gemaakt naar het hoekpunt marktkwaliteit, of in het model van Rogerson: de meer persoonlijke benadering. Dit gebeurt door aandacht te schenken aan wat Rogerson Type B onderzoeken noemt. Onderzoeken die ingaan op de ruimtelijke karakteristieken, waarbij onderzocht wordt wat bewoners belangrijk vinden. In Nederland is 80 a 90% van de bevolking tevreden met hun woning en woonomgeving. De tevredenheid in de vier grote steden ligt echter duidelijk lager dan in de rest van het land. Daar is niet meer dan de helft tevreden over hun woning en woonomgeving. Meer dan de woning is voor bewoners de woonomgeving vatbaar voor verbetering. Verbetering van de buurtvoorzieningen (winkels, basisscholen e.d.) wordt in bijna 20% van de gevallen genoemd, gevolgd door verbetering aan de woonomgeving (12% het openbaar groen, vervuiling op straat), en verbetering van de verkeersveiligheid (13%). In meer dan 30% van de gevallen hoeft niets te worden verbeterd. Bewoners in de vier grote steden noemen het verbeteren van de kwaliteit van de woning, woonomgeving en sociale veiligheid vaker dan de bewoners in de rest van het land. Deze aspecten lijken de eerder genoemde grotere ontevredenheid in de grote steden te verklaren (VROM, 2000).

Het bovengenoemde onderzoek van het ministerie van VROM is

Figuur 3.5 Aandeel bewoners dat tevreden is met de woonomgeving (Bron: VROM, 2000)

Spontaan genoemde pluspunten	Amsterdam Oud Zuid	Amsterdam Zuidoost	Almere
woningen		9	25
rust/groen/ruimte	35		59
kindvriendelijkheid	7	15	11
ligging	59	31	30
openbaar vervoer	5	18	6
winkels	29	22	10
uitgaansgelegenheid	19	5	8
openluchtrecreatie	18	21	29
sfeer/gezelligheid	31	4	6
bevolking	23	8	10
Spontaan genoemde minpunten			
woningen	3	2	1
drukte/lawaai	34	6	5
vuil/hondepoep	31	14	3
kindonvriendelijkheid	6	4	1
ligging	0	14	6
openbaar vervoer	1	10	11
aanbod/prijs winkels	11	19	25
lelijk/ongezellig	2	16	19
bevolking	13	13	13
criminaliteit/vandalisme	13	22	0
Aantal vermelde pluspunten	2,7	2,4	2,4
Aantal vermelde minpunten	1,5	1,8	1,4
Pluspunten minus minpunten	1,2	0,7	1,0

Tabel 3.1 Spontaan genoemde plus- en minpunten (Bron: Centrum, Stadsrand en Groeikern, J. Vijgen en Van Engelsdorp Gastelaars, 1992)

gericht op tevredenheid met de woning en woonomgeving. Gelukkig met de woonomgeving gaat een stap verder. Vijgen en van Engelsdorp Gastelaars hebben in hun onderzoek naar bewonersprofielen en leefstijlen de respondenten spontaan om hun reactie gevraagd naar hun woonomgeving. Een beeld van de onderzoeksresultaten is hier weergegeven.

De onderzoekers concluderen dat huishoudens met een grote werkbelasting baat hebben bij een stedelijke woonomgeving: een omgeving waarin alle dagelijks te bezoeken voorzieningen zonder al te grote tijdsinvestering kunnen worden aangetroffen. Anders gezegd, een omgeving met een hoge gebruikswaarde. Alleenstaanden hebben een grotere behoefte aan openbare ontmoetingsplaatsen zoals cafés, bioscopen en verenigingen, alsmede aan vrienden in de buurt. Daarnaast hebben zij dezelfde behoefte aan een compacte, tijdbesparende, gebruikersvriendelijke woonomgeving.

Huishoudens met kinderen hebben behoefte aan een ruime woning met tuin in een (verkeers)veilige omgeving met veel speelgelegenheid en andere vormen van gratis of goedkoop amusement. Zij lijken gebaat bij een suburbaan woonmilieu. Ten slotte hebben oudere huishoudens (waarvan de kinderen al het huis uit zijn) een grotere behoefte aan een woonomgeving met veel mogelijkheden voor kalme openluchtrecreatie zoals wandelen, vissen, tuinieren en juist weinig behoefte aan horeca en culturele uitgaansvoorzieningen. Zij lijken dus baat te vinden bij een suburbaan, zoniet landelijk karakter.

Afbeelding 3.1 Amsterdam Oud Zuid

Tweeverdieners en huishoudens met kinderen die al hun wensen willen vervullen en in de stad willen blijven wonen kunnen dat ook, maar alleen met een hoog budget. De tekortkomingen die veel Amsterdamse gezinnen ervaren in hun woonomgeving – een hoge prijs maar desondanks gebrek aan privacy en vaak ook aan een tuin en binnenruimte, èn gelegen in een uitgesproken kindonvriendelijke omgeving – vertalen zich echter niet in ontevredenheid over hun woonomgeving, hetgeen op grond van de prijs/kwaliteitverhouding volstrekt onverklaarbaar is. In hun beoordeling speelt dan ook meer mee (Centrum, Stadsrand en Groeikern, J. Vijgen e.a., 1992). De onderzoekers doelen hiermee ten eerste op de tijdsbesparing als gevolg van de nabijheid van de dagelijkse voorzieningen (op loopafstand) en ten tweede op de vrije tijdsbesteding, die ook veelal in de buurt plaats vindt. Ook zouden sfeer en gezelligheid een rol kunnen spelen. Opvallend is dat één op de drie bewoners in Amsterdam Oud Zuid de sfeer en gezelligheid van de buurt prijst. Omgekeerd spuit één op vijf a zes niet-centrumbewoners zijn gal over de kilte en moderne lelijkheid van zijn woonomgeving. In Oud Zuid zijn dergelijke protesten te verwaarlozen. Voornaamste pluspunt voor Oud Zuid is de ligging, voornaamste minpunt de drukte en het lawaai. Almere en Zuidoost hebben als belangrijkste pluspunt de rustige, groene omgeving. Negatief zijn respectievelijk het winkelbestand voor Almere en het gebrek aan uitgaansmogelijkheden voor Zuidoost. Op deze laatste punten kunnen de onderzoeken overigens inmiddels verouderd zijn. Voor alle woonmilieus is de ligging van groot belang en wordt veel waarde gehecht aan de sfeer en gezelligheid van de buurt. In ‘gebiedsontwikkelingsjargon’ valt dit onder de belevingskwaliteit.

In de categorisering van Rogers kunnen de twee genoemde onderzoeken als Type B-onderzoeken worden getypeerd: ze richten zich op de voorkeuren die bewoners hebben ten aanzien van hun woonomgeving. Het eerste onderzoek is meer rationeel georganiseerd, het laatste onderzoek richt zich door haar spontane benadering sterker op de gevoelsmatige kant van de respondenten, wat zich uit in de uitgesproken conclusies die kunnen worden getrokken.

Ondanks de gedateerde gegevens lijkt het onderzoek van Vijgen e.a. niet aan actualiteit te hebben ingeboet. Vanuit stedenbouwkundig perspectief geven Galle e.a. een recept voor de ideale woonomgeving. Zij betogen dat voor mensen met een druk dagelijks leven de woonomgeving moet voldoen aan een drietal eisen: de dagelijkse voorzieningen zijn goed bereikbaar, er is in de vrije tijd veel te beleven en er zijn mogelijkheden om te onthaasten. Alleen dit laatste punt is vernieuwend: De woonomgeving moet ook geschikt zijn voor de beleving van traagheid (Galle e.a. in S&RO, 2004).

Afbeelding 3.2: koop je eigen stukje Vondelpark

3.6 Conclusies

'Quality of life' is een geveleugeld begrip geworden. De wijze waarop het wordt geoperationaliseerd, als een cumulatie van factoren, heeft weinig met kwaliteit van leven te maken zoals dat in Hoofdstuk 2 gedefinieerd is, maar zit meer in de hoek van de leefbaarheid. Rogerson geeft aan dat 'happiness and satisfaction' van bewoners de einddoelen van gebiedsontwikkeling zouden moeten zijn, wat vaak niet het geval is. Ook Florida brengt overtuigend dat het juist de sociaal-culturele factor is die voor veel mensen bepalend is voor hun 'quality of life' en daarmee voor de keuze van hun woon- en werkomgeving. Daarmee sluit Florida aan op de bevindingen over het belang dat gehecht wordt aan sfeer en gezelligheid.

De meeste onderzoeken (en theoretische modellen) zoeken naar de determinanten van een optimale kwaliteit van de leefomgeving, om uiteindelijk 'quality of life' te bereiken. Daarin wordt aandacht geschonken aan zowel ruimtelijke kwaliteit, als ook aan de wensen en behoeften van bewoners (de markt- en functionele kwaliteit). Een belangrijk onderdeel van de ruimtelijke kwaliteit, de esthetische component, in de drieëenheid van Vitruvius geschaard onder belevingswaarde, kan niet vooraf worden vastgesteld. Gedurende het ontwikkelingsproces komen de betrokken partijen tot overeenstemming over wat voor het betreffende gebied kwaliteit is. Daarmee wordt het van doorslaggevend belang voor de belevingswaarde welke partijen aan tafel zitten, betrokken zijn en invloed hebben op het ontwikkelingstraject.

Gebruikswaarde wint aan terrein als 'selling point'. De onderzoeken naar woonwensen en behoeften kunnen voedend zijn voor het programma van eisen. In de grote steden is er behoefte aan betere kwaliteit woningen, een schone en veilige woonomgeving en goede voorzieningen. Differentiatie van woonmilieus voorziet in de uiteenlopende behoeften van bewoners, als gevolg van hun verschillende huishoudensamenstellingen en leefstijlen. Bewoners blijken evenwel bereid om een groot deel van die eisen aan de kant te zetten, als daar iets tegenover staat. Met name tijdsbesparing als gevolg van de nabijheid van dagelijkse voorzieningen zijn in het huidige tijdsgewricht van belang. Deze wens verwijst nadrukkelijk naar het belang van gebruikswaarde. Maar ook sfeer en gezelligheid, wat juist weer met beleving te maken heeft (en tegelijkertijd weer gerelateerd is aan de nabijheid van voorzieningen), is een zeer gewaardeerde factor in de woonomgeving. Lang niet elke woonomgeving voldoet aan deze eis. In fysieke zin kan een mix van nieuwe en oude gebouwen bijdragen aan de sfeer, wat het belang van toekomstwaarde onderstreept.

Een goed programma van eisen, gebaseerd op gedegen onderzoek, kan zodoende leiden tot het voorzien in de wensen en behoeften van haar bewoners. Kortom, tot tevredenheid. Daarmee zijn we er nog niet. De mystieke component die zich met name in de ruimtelijke kwaliteit en het proces om dat te bereiken manifesteert, blijft ongrijpbaar. Aangezien de zoektocht naar geluk in de stad een eeuwenlange geschiedenis kent, wordt in het volgend hoofdstuk aandacht wordt besteed aan historisch onderzoek; om na te gaan welke overwegingen in het verleden een rol hebben gespeeld en wat we daarvan kunnen leren.

Hoofdstuk 4 Historisch onderzoek

4.1 Inleiding

Het ontwerp en de bouw van steden en wijken kent vele grondslagen. Geluk is er slechts één van, maar wel één die ook bij alle andere motivaties een rol speelt. In dit hoofdstuk wordt een historisch overzicht gegeven van deze motivaties waarbij geluk als ideaal voor steden en gebieden als rode draad wordt gehanteerd. Voor de oudste steden was religie de voornaamste grondslag voor het ontwerp, en lag er veel nadruk op de belevingswaarde van de stad, zoals ook heden ten dage weer het geval is.

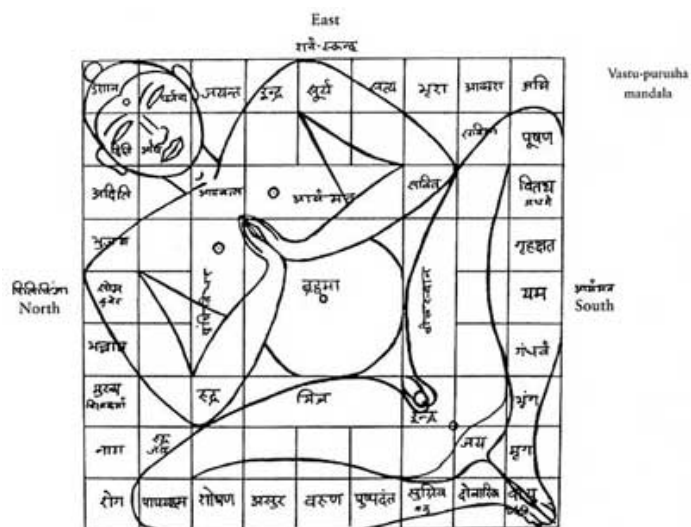
4.2 Religie als stedenbouwkundige motivatie

De oudste steden werden ontworpen met religieuze overtuigingen als basis. Het ontwerp en bouwproces werd geleid door de priesters. Zij lieten zich inspireren door de kosmos. Situering van tempels en tombes was afhankelijk van de positie van de hemellichamen. De steden werden gekenmerkt door heldere geometrische patronen, die orde moesten scheppen in een poging om de wereld te bevatten. De geheimen van de kosmos werden geopenbaard door heilige vormen en patronen. De geometrische vormen en de religieuze rituelen zorgden voor de bevestiging van de betekenis van het universum. Dit in tegenstelling tot chaos, dat een dergelijke bevestiging niet kon bieden.

In de latere Christelijke steden (Saint Isodore de Serville) werden overigens sommige delen bewust chaotisch gelaten, vanuit de overtuiging dat 'secular space had to look unlike sacred space' (Sennet, 1990).

4.2.1 Vastuvidya

Indiase steden worden tot op de dag van vandaag ontworpen vanuit de leer van de Vastuvidya: stedenbouwkundige en architectonische uitgangspunten in harmonie met de wetten van de natuur. De Vastuvidya beschrijft hoe het geluk en de ontwikkeling van ieder mens beïnvloedt wordt door het huis en de omgeving waarin hij leeft. De leer houdt rekening met het wezen van vijf elementen: de loop van de zon en de maan, de invloed van planeten, geologie en klimaat, het magneetveld en het energierooster van de aarde en de invloed van hogere wezens. De invloed van deze factoren en wezens creëert een energieveld op een terrein of in een gebouw, dat het terrein en de mensen die er wonen beïnvloedt (Schmieke 1998). Ook hier is er sprake van orde scheppen in de chaos: 'Building is an act of bringing disordered existence into conformity with the basic laws that govern it.' (Volwahren, geciteerd door Morris 1972).

Afbeelding 4.1 Vastuvidya

Het meer wijd verspreide Feng Shui is gebaseerd op de Vastuvidya. Ook Feng Shui bestudeert de vormen van de spirituele krachten van de natuur en hoe gebouwen, wegen, bruggen, kanalen en spoorlijnen zich hieraan kunnen conformeren (Hall 1988). In elk geval kan geconcludeerd worden dat in de vroege en zeer vroege steden pogingen werden gedaan om geordende omgevingen te creëren. Soms om praktische redenen, zoals gezondheid (riolering) of veiligheid, soms om religieuze redenen – een poging om vat te krijgen op de betekenis van het leven en het universum. De systemen die hieruit voortvloeiden hadden oog voor de interactie tussen mens en ruimte.

4.2.2 Plato en Aristoteles

Sinds de oude Grieken, onder aanvoering van Hippodamus (480 v.C.), omvat het ontwerp van steden de verbeelding van maatschappelijke doelstellingen (de Klerk 1980). In Hippodamus' opvattingen dient stedenbouw niet alleen een praktisch doel te hebben, maar ook een ideaal na te streven. In zijn ogen is dat de belichaming en verduidelijking van een rationele maatschappelijke orde.

Deze opvatting komt het scherpst naar voren in de Politeia van Plato (427–347 v.C.). De Politeia bevat een gedetailleerde beschrijving van de ideale samenleving, geplaatst binnen het ruimtelijk kader van de polis. Het is een poging om de goddelijke idee van gerechtigheid en deugdzaamheid in de menselijke samenleving te verwezenlijken. Het ideaal van de Politeia, volledige vrijheid voor alle burgers, is gebaseerd op twee uitgangspunten:

1. Collectief eigendom als voorwaarde voor solidariteit
2. Arbeidsdeling op grond van aangeboren, ongelijke eigenschappen van mensen

In Plato's utopie betekent het individu pas wat door de gemeenschap. Het door de staat vertegenwoordigde belang telt hoger dan het individuele belang, en de vrijheid van de stad wordt hoger gesteld dan die van de burger.

De kritiek van Plato's leerling Aristoteles op de Politeia zou het startpunt genoemd kunnen worden van het geluksideaal voor de stad. Volgens Aristoteles stelt Plato niet de individuele ontplooiing van de burgers als hoogste doel, maar de staat zelf. Een maatschappijstructuur op basis van collectief eigendom zal het kwaad dat particulier eigendom aanricht, niet uitroeien. Het zou wel eens kunnen zijn dat bezitsdrang een aangeboren, natuurlijke neiging van de mens is. Dwang tot gelijkheid zal slechts spanningen opleveren omdat er een natuurlijke verscheidenheid tussen mensen is. Privé-eigendom en gezinsrelaties ziet Aristoteles juist als elementen die kunnen bijdragen aan het geluk en de hartelijkheid van mensen. De staat (in die tijd synoniem aan de stad) dient er uitsluitend te zijn voor de burgers, en niet andersom (de Klerk 1980).

4.3 Belangen en behoeften van burgers

4.3.1 De middeleeuwse stad

De middeleeuwen werden geregeerd door de werkelijkheid van de dag. In dit tijdvak is evenwel de grondslag gelegd voor het verstedelijkingspatroon van Europa, dat bijzondere

kwaliteiten bevat. De steden groeiden spontaan, zonder vooraf opgesteld plan, met een voortdurende aanpassing van de ruimte aan opeenvolgende behoeftes. Het kenmerkende van dit proces was dat er een duidelijk herkenbaar en samenhangend patroon ontstond, dat niet minder eenheid vertoonde dan een vooraf ontworpen totaalplan zou hebben opgeleverd. De rationaliteit van de middeleeuwse stedenbouw is de rationaliteit van de kleinschalige aanpassing. Het aldus ontstane onregelmatige, maar samenhangende stedenbouwkundige karakter van de middeleeuwse steden heeft nadien veel bijval gekregen. Camillo Sitte wees omstreeks 1880 op de kwaliteiten van de middeleeuwse steden: beslotenheid, samenhang en levendigheid, die hij toeschreef aan:

- Goede verhoudingen tussen de pleinen en de eraan gelegen gebouwen
- De verhoudingen tussen de lengte en de breedte van de pleinen
- Een continue en gesloten bebouwing o.a. via arcaden, poorten en kunstwerken
- De plaatsing van monumenten terzijde van drukke verkeersroutes

Ook heden ten dage kunnen de kenmerken van de middeleeuwse stad op veel bijval rekenen. De Klerk schrijft al in 1980 hierover: het is de eenheid van onregelmatigheid, afwisseling, veelkleurigheid en kleinschaligheid waarover de laatste jaren weer zoveel wordt geschreven in onze binnenstadsnota's en plannen tot aanleg van nieuwe wijken.

Simon Stevin

Simon Stevin (1548–1620) was op de eerste plaats een vestingbouwer die internationale faam verwierf, wat in lijn is met de tijd waarin hij leefde, de periode van de renaissance. Stevin's stadsontwerp bevat o.a. de aan Vitruvius ontleende overluidende trottoirs. Hij beargumenteert deze overluiding als volgt: '...men can al de Stadt deur gaen buyten reghen, buyten slijck, onverhindert van wagens en paerden die over de straet tussen beide de Looven deur rijden. Als de son heet schijnt so can men op d'een of andere syde in de coele schauwe gaen'. Dit vooral 'tot voordeel der Aermen, die den cost moeten winnen al gaende langs de straten, wiens cleeren eens door reghent sijnde tottet lijf toe gheen andere drooge en hebbe, .. om aean te trecken... Daerom als de Rijcken het bouwen sulcker Looven int ghemeen hielpen voorstaen sy soudon hun eygen saken oock bevorderen'.

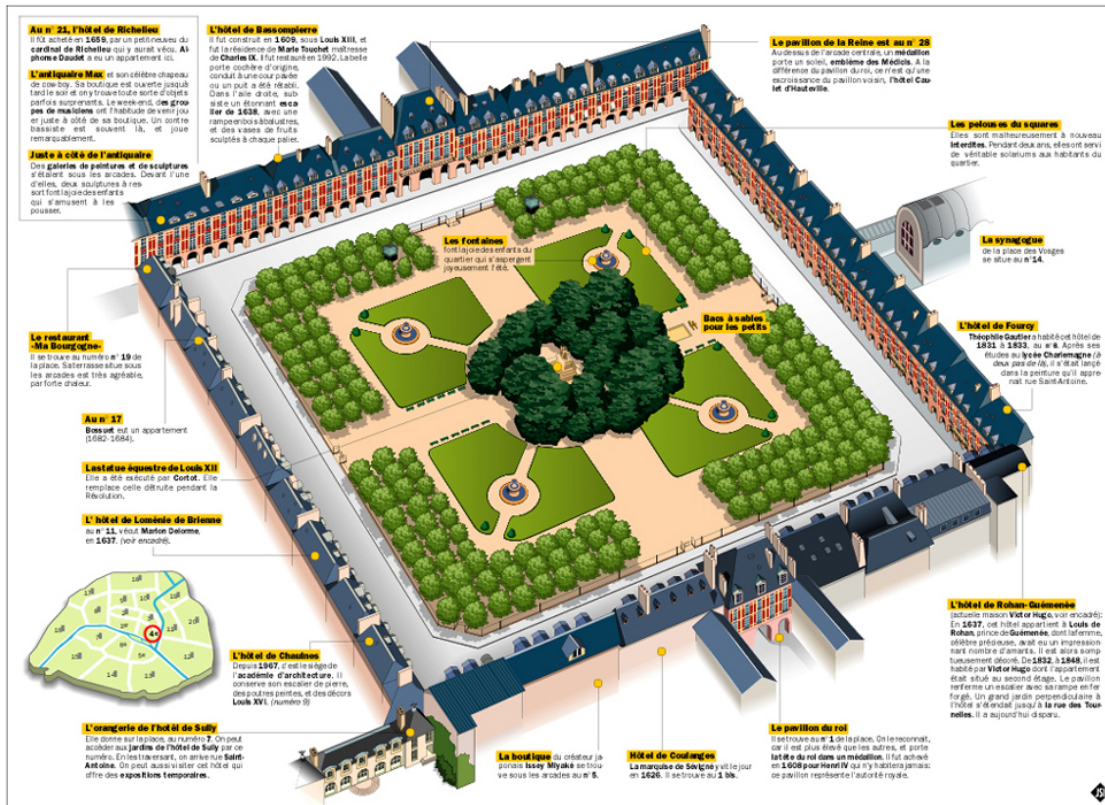
Naast functionele overwegingen hanteert Stevin dus ook sociale, mede in het eigenbelang van de rijken die zo beter beschermd zijn tegen besmettelijke ziekten. (De Klerk 1980)

4.3.3 Place des Vosges

Bleef het aantal nieuwe steden volgens de concepten van de 'città ideale' uiteindelijk beperkt, in de uitbreiding en vernieuwing van de bestaande steden werden de stedenbouwkundige principes veelvuldig toegepast. Vernieuwing, sanering, reconstructie en staduitbreiding omvatten vele elementen zoals het rechte trekken en verbreden van straten, het bouwen van

smallere bouwblokken, het plegen van doorbraken door verkrotte stadsdelen, het aanleggen van pleinen die werden omsloten door nieuwe bebouwing en de introductie van bomen, bloemen en lanen als stedenbouwkundige elementen.

Afbeelding 4.3 Place des Vosges (2)

In deze tijd werden in Parijs de Place Vendôme en de Place Royale gebouwd. De Place Royale, na de Revolutie omgedoopt tot Place de Vosges, dateert uit de periode 1607–1612 en is een goed voorbeeld van de wijze van sanering en reconstructie waarbij in volkswijken oude woningen moesten wijken voor paleisachtige huizen van de adel. De Place Royale bestaat uit een verkeersvrij plein, aan vier zijden omsloten door huizen met gelijkvormige gevels en een rondlopende arcade. Mede door de tuinachtige aanleg en de promotie door de koning werd het plein een drukbezochte ontmoetingsplaats voor aristocratische families die aan het plein hun intrek namen. Het plan werd daardoor ook in financieel opzicht een succes.

4.3.4 Nederlandse stedenbouw

De Nederlandse stedenbouw maakte in deze tijd een geheel eigen ontwikkeling door. Het land werd niet geregeerd door koningen of aristocraten, maar door kooplieden. Ed Taverne beschrijft hoe de ontwikkeling van de handel in Amsterdam gevolgen heeft gehad voor de sociale verhoudingen in de stad: De schaalvergroting in de handel, de aanwezigheid van een internationale bezochte beurs, de dominante positie van de Amsterdamse kapitaalmarkt betekenden het einde van de traditionele figuur

van koopman-ondernemer die geheel op zichzelf, in de directe omgeving van zijn woning (vaak in hetzelfde gebouw of op hetzelfde erf), zijn handelswaar produceerde, verpakte of verhandelde. De koopman-nieuwe-stijl handelde en verhandelde op de beurs goederen die hij zelf nooit te zien kreeg. Voor een groot deel van de Amsterdamse kooplieden betekende dit een scheiding tussen wonen en werken (Taverne 1978).

De meest succesvolle kooplieden kregen toegang tot het stadsbestuur en ontpopten zich tot koopman-regenten. Zij waren het, en niet de bouwmeesters, die zich verenigden in een speciale commissie van het stadsbestuur, en het besluit hebben genomen tot een stadsuitleg via de grachtengordel.

Taverne noemt het verbijsterend dat Amsterdam in de 17^e eeuw nooit over een volwaardig plan van uitleg heeft beschikt. De stedenbouwkundige opzet van deze stadsuitleg sloot in feite aan bij die van de middeleeuwen, met uitbreidingen op ad hoc basis. De heerschappij van de kooplieden uitte zich op karakteristieke wijze. Zij reserveerden het nieuwe stadsdeel voor zichzelf door vast te stellen dat de grond alleen in royale kavels mocht worden uitgegeven. Het grootste probleem was nog om de hinderlijke bedrijvigheid uit de woonbuurten weg te houden. Daartoe werd in 1663 een verordening uitgevaardigd, waarin een lijst met vormen van bedrijvigheid was opgenomen die van vestiging in woonbuurten werden uitgesloten.

Het grachtenplan van de kooplieden diende op de eerste plaats hun eigen woongenot. Maar zij profiteerden ook van het uitgiftesysteem en het voorkeursrecht, waardoor de nog niet bebouwde grond in waarde steeg. Het gevolg was dat een flink deel van de rommelige voorstadsbebouwing tussen de oudere grachten en de stadsmuur werd ontruimd. De arme bewoners werden aangewezen op een nieuw woongebied tussen grachtengordel en stadsmuur, de Jordaan. De Jordaanbewoners werden als gevolg van de gemeentepolitiek geconfronteerd met de vestiging van talloze hinderlijke bedrijven die elders in de stad werden geweerd of tot verplaatsing werden gedwongen.

Deze uitkomst in de maatschappelijke verhoudingen strookt met die van de renaissance in bredere zin: de vrijheid en onafhankelijkheid van enkelen werd gebaseerd op de onvrijheid en afhankelijkheid van velen.

Afbeelding 4.3 De Amsterdamse Grachtengordel

4.4 Belangen en behoeften van de Staat

4.4.1 De Renaissance

Meer nog dan een tijd van spectaculaire opbloei van kunsten en wetenschappen was de renaissance een wedergeboorte van de mens die zich bevrijdde van de middeleeuwse geest van theocratie en scholastiek. Kenmerkend was de oriëntatie op architectuur, kunst, letteren en wijsbegeerte van de klassieke oudheid. Voor de stedenbouwkundige ontwikkeling was de herontdekking van de werken van Plato, Aristoteles en Vitruvius van grote betekenis. De nieuwe functie van architectuur en stedenbouw was het symboliseren van de macht van de heersende klasse, alsmede het renaissance ideaal van schoonheid. Droeg de middeleeuwse stadsplanning een utiliteitskarakter dat tot uitdrukking kwam in gestage aanpassing van de gebouwde omgeving aan de eisen van de gebruikers, de renaissance ging uit van het ideaal beeld van de stad: de 'città ideale'. De onregelmatigheid en beslotenheid van de middeleeuwse stad werden vervangen door de regelmatigheid, overzichtelijkheid en openheid in streng geometrische plattegronden. Spontane stedenbouw maakte plaats voor doelbewuste stadsplanning.

De eerste belangrijke theoreticus van de nieuwe stedenbouw is Leon Battista Alberti. In *De Re Aedificatoria* (1484) zet hij een aantal principes uiteen over de bouw en inrichting van de stad. Hij bouwt voort op de door Vitruvius uiteengezette denkbeelden over het vinden van een geschikte situering, het belang van een microklimaat, etc. Alberti voegt hieraan toe dat de stad ook uitgesproken esthetische kwaliteiten dient te bezitten in de vorm van fraaie pleinen, tuinen, ruimtes om zich te verpozen en gelegenheid voor amusement en recreatie.

Hieruit spreekt een idealisering van de stad, zowel door middel van een goede indeling en ideale verhoudingen in geometrische zin als wat betreft het gebruik van de stad via voorzieningen. Naast de stedenbouwkundige vorm wenst Alberti ook de functionele en sociale structuur van de stad in ruimtelijke zin vast te leggen. Hij pleit o.a. voor het inrichten van een speciaal kwartier voor vreemdelingen en een verdeling van de stedelijke ruimte over beroepsgroepen: geldwisselaars, goudsmiden en schilders rond het centrale plein, in een ring daaromheen de kleermakers, kruidenhandelaars e.a. en aan de rand van de stad die activiteiten die hinder en overlast veroorzaken.

Vorm- en indelingsprincipes combineert Alberti met de eis tot bescherming van het lokale gezag. Ook dat is een functie van het bouwen. Hiermee wordt het verschil tussen de renaissance en de middeleeuwen duidelijk. Kan de middeleeuwse structuur worden beschouwd als een gebruik door allen, een uitdrukking van de totale samenleving, in de renaissance wordt de stad symbool van het centrale gezag. Stedenbouwkundige vorm en functionele geleiding worden uitdrukking van een nieuwe maatschappelijke hiërarchie.

Alberti was een man van de praktijk die veel gebouwen heeft ontworpen en zich ook bezig hield met de techniek van waterleiding en riolering. Aansluitend bij Aristoteles was hij van mening dat het ideaal van de stad is dat de inwoners er gelukkig zijn en er zo mogelijk zorgeloos en zonder angsten kunnen leven (De Klerk 1980).

4.4.2 Utopie

Het begrip Utopie is bedacht door Thomas More die in 1516 de staatsroman 'Utopia' publiceerde, de eerste utopie van de nieuwe tijd. Letterlijk vertaald betekent Utopie nergensland. In het algemeen wordt eronder verstaan een denkbeeldige, volmaakte samenleving. Volmaakt naar staatsvorm, menselijke betrekkingen, inrichting van de economie, een samenleving zonder zonden en misstanden, gekenmerkt door een verlossend, religieus moment.

Utopieën gaan ervan uit dat het menselijk geluk afhankelijk is van zowel ethische principes als materieel comfort. Wel lopen de principes per utopie uiteen. Bij More stonden sociale vrijheid en democratie centraal. De vormgeving van de stad is een ideaaltypische uitwerking van zijn denkbeelden, met aan elkaar gelijke huizen, straten, steden. Zijn Utopie bestaat uit open tuinsteden met laagbouwoningen. Deze stadssamenleving is gebaseerd op gemeenschappelijk bezit, het gezin, de buurtgemeenschap met gemeenschappelijke voorzieningen, en de pogingen om het verschil tussen stad en platteland op te heffen. Dit laatste zowel via de samenlevingsstructuur, als via de ruimtelijke structuur van de stad, waarin veel ruimte is gereserveerd voor stadstuinen. Dit is iets wat we in alle utopieën terug zien: de stad is een ruimtelijke uitwerking van de idealen voor de samenleving.

4.4.3 De Verlichting

In het tijdvak van de Verlichting (1688–1789) wordt menselijk geluk beschouwd als het hoogtepunt van sociale gerechtigheid. Fundamenteel uitgangspunt daarvoor is de natuurlijke gelijkheid van mensen, die gestalte krijgt in talrijke voorstellen voor geheel of gedeeltelijke communistische samenlevingsvormen. Als een van de eerste brengt Ledoux een nieuwe rationele aanpak in praktijk voor zijn ontwerp van Chaux. Niet symboliek en esthetiek vormen het uitgangspunt voor de organisatie van ruimte, maar het arbeids- en productieproces van de aldaar gevestigde zoutmijnen. Deze aanpak maakt Ledoux tot de voorloper van de functionele stedenbouw.

De ellendige omstandigheden voor het groeiend industriële proletariaat roepen al snel reacties op in de vorm van socialistische utopieën. Tegenover de chaos van de industriestad stellen zij hun ideale kleinschalige gemeenschappen. In tegenstelling tot de renaissance-utopieën ligt de nadruk op het individu in plaats van de gemeenschap, omdat juist individualiteit en persoonlijkheid in de grote industriestad worden onderdrukt waardoor vervreemding optreedt van de oorspronkelijke, natuurlijke eigenschappen van de mens. Een en ander in lijn met de filosofie van Rousseau. De gemeenschappelijke ruimtelijke kenmerken van de utopieën worden door de Klerk als volgt samengevat:

- De stedelijke ruimte is grotendeels open, licht en lucht kunnen volop doordringen, groengebieden dienen o.a. voor vrijetijdsbesteding
- De ruimte wordt zeer nauwkeurig ingedeeld op grond van een gedetailleerde functieanalyse van de activiteiten van mensen
- Het ontwikkelen van standaardmodellen voor gebouwen geniet grote belangstelling, met name op het terrein van wonen

- Het klassieke concept van de stad is verdwenen, de utopische socialisten gaan uit van een min of meer egale verstrooiing van kleinschalige nederzettingen waarop het begrip stad niet van toepassing is.

De modellen bevatten een tegenstrijdigheid: hoewel bedoeld als een bevrijding uit de slavernij van het kapitalisme laten ze weinig speelruimte. Alles ligt vast.

De voorstellen van socialistische utopisten zouden op de stedenbouwkundige praktijk van de 19^e eeuw een beperkte maar niet onbelangrijke invloed uitoefenen (De Klerk 1980).

4.5 Praktische problemen

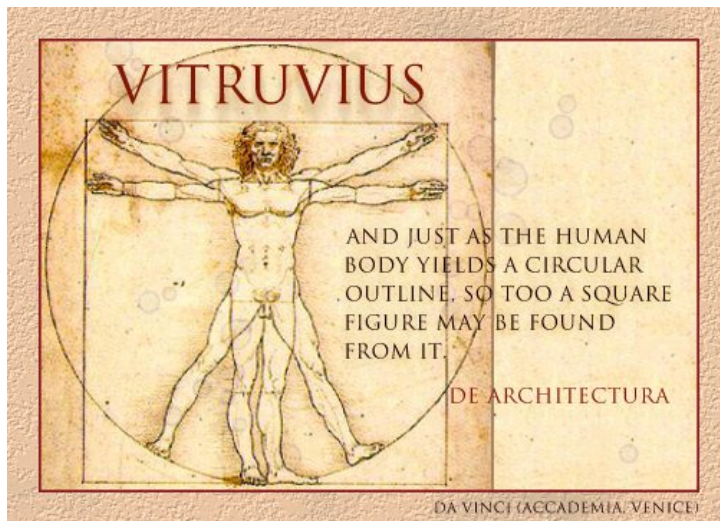
4.5.1 Vitruvius

De Romeinse samenleving werd als een van de eerste geconfronteerd met tal van stedelijke problemen zoals bouwspeculatie, vastgelopen verkeer en de noodzaak tot overbrugging van steeds grotere afstanden. De architectuur en stedenbouw zijn vooral van belang vanwege de praktische betekenis en de ontwikkelde

technieken. Vitruvius' De

Architectura (ca. 25 v.C.) is het eerste bewaard gebleven handboek voor architectuur en stedenbouw. De Architectura, gebaseerd op Griekse geschriften, bestaat uit tien boeken over onderwerpen als woningbouw, klimaat, constructie van waterleidingen, kleurentoepassing bij de aanleg van steden, etc. Windrichting en zonnestand vormden voor Vitruvius de aanleiding om te kiezen voor een radiaal-concentrische opbouw van de stad.

Vitruvius werk bevat met name vuistregels voor de bouwkunst, die zijn voortgekomen uit het ambachtelijke bouwen. Het boekwerk zou grote invloed uitoefenen op de architectuur en stedenbouw van de Renaissance (De Klerk 1980). Morris geeft aan dat Vitruvius' ideeën t.a.v. stadsontwikkeling nooit zijn uitgevoerd en de tand des tijds niet hebben doorstaan: *'this work is now regarded only as that of an obscure and freely misinterpreted Roman authority on architecture.'* (Pevsner in Morris, 1972). Vitruvius' theoretische beschouwingen staan evenwel nog overeind. Zijn drie-eenheid van utilitas (gebruikswaarde), venustas (schoonheid of belevingswaarde) en firmitas (degelijkheid of toekomstwaarde) heeft de basis gevormd voor de concretisering van

Afbeelding 4.4 Da Vinci's menselijke maat

het begrip ruimtelijke kwaliteit, zoals dit onder andere wordt gehanteerd in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening (van der Toorn Vrijthoff en Talstra, blz. 157, 2004).

4.5.2 Stadsontwikkeling in de 19^e eeuw

In de 19^e eeuw werd de ontwikkeling van de steden beheerst door de industriële revolutie die de stad na 1800 in haar greep kreeg. In de eerste helft van de 19^e eeuw leidde dit tot een ongecontroleerd wildgroei van de steden, gekenmerkt door grote wantoestanden in de huisvesting van arbeidersmassa's die van het platteland naar de steden trokken. De ellendige woonomstandigheden van het proletariaat veroorzaakten in de praktijk van de stedelijke planning een tweetal reacties. In de eerste plaats een reactie van de zijde van de overheid, die op grond van hygiënische overwegingen door middel van wetgevingen en bouwverordeningen meer greep trachtte te krijgen op de volkshuisvesting en de stedelijke planning. Vanwege de maatschappijopvatting van de nieuwe heersende klasse – industriëlen en bankiers die als aanhangers van de vrije markteconomie wars waren van iedere overheidsbemoeyenis – verliep dit proces uiterst moeizaam. De verworven overheidsinvloed zou in de tweede helft van de 19^e eeuw een pover resultaat laten zien in de vorm van saaie voorschriften stedenbouw, gekenmerkt door monotone verkavelingspatronen.

Een tweede reactie kwam uit de hoek van de verlichtte industriëlen die voor de verbetering van de huisvesting van hun arbeiders aparte zgn. industriedorpen bouwden. Naast paternalistische–filantropische motieven speelden daarbij eveneens economische en financiële motieven een rol.

De meest invloedrijke reactie op de 19^e eeuwse stedenbouw kwam van de Oostenrijker Camillo Sitte (1843–1903), die begint met een verwijzing naar Aristoteles, die, zo zegt hij, de stedenbouwkundige grondprincipes samenvatte door te stellen dat een stad gebouwd dient te worden om de mensen zowel zekerheid als geluk te verschaffen. Een van de belangrijkste oogmerken van zijn boek is om te leren van de natuur en de oude meesters. Stedenbouw is voor hem in de eerste plaats een artistieke opgave waarbij uitgegaan dient te worden van de waarneming als basis voor de vormgeving en indeling van de ruimte. Hij meent, getuige zijn citaat van Aristoteles, dat de vormgeving van de ruimte daadwerkelijk door middel van de waarneming het gedrag van mensen beïnvloedt. Het door hem in dit verband gehanteerde begrip natuur duidt op de natuurlijke functies van de stad, nl. de stad

Afbeelding 4.5 Camillo Sitte

vereniging van de voordelen van beide antipolen levert de tuinstad op. Howard legde grote nadruk op de organisatie van het realiseringsproces, en veel minder op de uitwerking van het ruimtelijk model. Als voorwaarden voor de bouw van een tuinstad worden genoemd:

1. Bouw op agrarische grond
2. De grond blijft eigendom van de gemeente

De gunstige exploitatie die hierdoor wordt bereikt schept ruimte voor de realisatie van hoge kwaliteit woningbouw en een hoog voorzieningenniveau. De oplossing voor het hele vraagstuk wordt nu simpel: breng de mensen uit de dure stad met slechte leefomstandigheden naar nieuwe steden, waar men voor hetzelfde geld meer milieukwaliteit terugkrijgt, zowel in stedenbouwkundige zin: allemaal een huis met een tuin, als in sociale zin: veel grotere gelijkheid, betere voorzieningen en men is niet meer het slachtoffer van gewetenloze speculanten (De Klerk 1980).

Afbeelding 4.7 De tuinstad

Een tuinstad is een stad waar de bewoners verzekerd zijn van werk, goed wonen in lage dichtheden in een gezonde omgeving die fraai is aangelegd en waar ze de beschikking hebben over alle stedelijke voorzieningen. In de conceptie van Howard is de tuinstad geen satellietstad of slaapstad, die dienend zou zijn aan een metropool: the urban population would be distributed among hundreds of Garden Cities whose small scale and diversity of functions embody the world in which the little man has finally won out (Fishman 1977). Howards steden zijn verbonden met snelle spoorwegverbindingen. Ook maakte Howard een uitwerking conform zijn 'correct principle of growth'. Een stad dient te groeien in overeenstemming met het principe dat groei geen verstoring van de sociale kansen met zich mag meebrengen, noch de schoonheid, noch het gemak en het plezierige karakter van de stad mag verstoren. Integendeel, de groei dient zodanig te zijn dat bedoelde kansen groter worden en de stad als leefmilieu een toegevoegde waarde krijgt (Howard, geciteerd door De Klerk 1980). Om een dergelijke groei mogelijk te maken dient deze te voldoen aan drie criteria:

- Er dient steeds rond iedere stad een groene zone te zijn
- De steden dienen snelle verbindingen met elkaar te bezitten
- De grond dient in gemeenschapseigendom te zijn, i.v.m. de aanleg van voorzieningen

Howard's uitgangspunt van een ruimtelijk gesloten economisch model, de economische zelfvoorziening van de tuinstad, vormde de achilleshiel van de conceptie in een tijd waarin de economie op grootstedelijk, regionaal en zelfs nationaal door haar open karakter niet of nauwelijks meer zelfvoorzienend was (De Klerk 1980). De praktijk van de bouw van tuinsteden heeft geleid tot de bouw van 'slurbs' (sleeping suburbs) in plaats van de zelfvoorzienende, 'social cities' die Howard voor ogen had.

4.5.4 De moderne stad

De 20e eeuw heeft een groot aantal utopieën en ontwerpen voor ideale steden opgeleverd, vanuit de problemen die in de steden ontstonden. Aandachtspunten waren de toename van het verkeer en het scheiden van functies. Bekend is het ontwerp van Tony Garnier voor zijn Cité Industrielle, waarin deze twee punten nadrukkelijk terugkomen. In navolging van Camillo Sitte kwam er ook meer aandacht voor de sociologische kant van de stedelijke planning. De Schotse bioloog Patrick Geddes (1854–1932) geldt als grondlegger van een nieuwe tak van sociologie, de 'civics', door hem gedefinieerd als een praktische en experimentele wetenschap, gericht op verbetering van het leven in de stad. Het is de tak van sociologie die studie maakt van de stad, haar oorsprong en ontwikkeling, spreiding en het intern en extern functioneren van de stad zowel in geestelijk als in materieel opzicht. Het belang van Geddes werk kan als volgt worden samengevat (De Klerk 1980):

- Stedelijke planning dient primair te berusten op sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de stad en haar samenleving
- Stedelijke planning is geen geïsoleerde technische activiteit, maar behoort temidden van vele andere activiteiten te zijn gericht op verhoging van het welzijn van de stedelijke bevolking
- Stedelijke planning dient ruime aandacht te schenken aan de verbetering van de bestaande stad in de vorm van kleinschalige stadsvernieuwing die uitgaat van de wensen en behoeften van de lokale bevolking.

Het door Geddes opgestelde surveyschema, waarin niet techniek en ontwerp maar sociologisch onderzoek de basis is voor de stedelijke planning, keert in vele plannen terug, waaronder het Amsterdamse Uitbreidingsplan van 1934.

4.5.5 Le Corbusier en Frank Lloyd Wright

Le Corbusier's ontwerp 'La ville Contemporaine' is een eigentijdse oplossing voor wat hij zag als de drie belangrijkste problemen in de stad: het woningtekort, het gebrek aan kantooruimte en de verkeerschaos. Het opmerkelijkste aspect van het ontwerp is de hoge dichtheid, gecombineerd met grote openheid en veel groen. De beargumentatie van het intuïtieve ontwerp loopt uiteen: de tuinsteden van Howard beschouwt Le Corbusier als verkwisting van ruimte, de hoge dichtheid geldt als middel voor rendement uit de rigoreuze ingrepen en als sociale kwaliteit in de zin van een ontmoetingsfunctie.

Decentralisatie en kleinschaligheid zijn de sleutelwoorden in Wright's Broad Acre City. Zowel Wright als Le Corbusier maken gebruik van de nieuwste technieken en hebben als doel maximale ontplooiing van de individuele vrijheid. De concepties van Wright

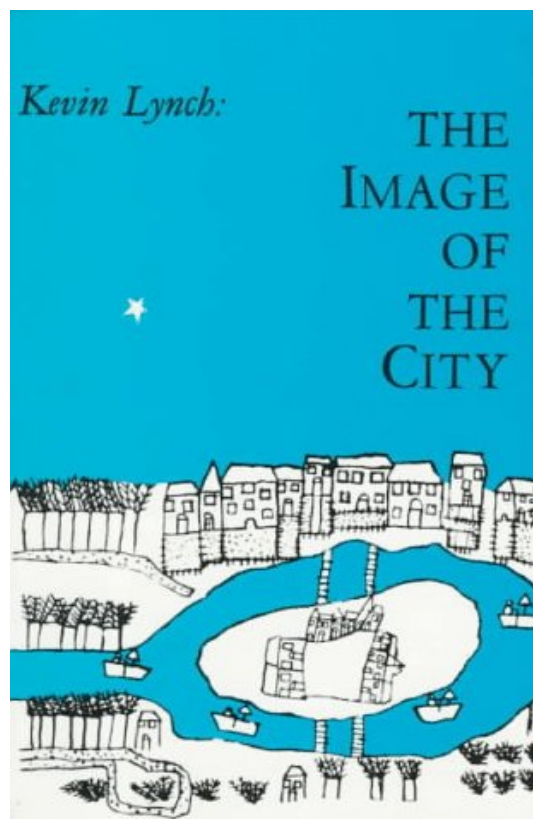
en Le Corbusier staan evenwel lijnrecht tegenover elkaar. Bij Wright lost de stad zich op in een gedecentraliseerd patroon van kleinschalige nederzettingen, terwijl Le Corbusier kiest voor spectaculaire verdichting van de grote stad.

Le Corbusier en Wright hechten evenals Howard hoge waarde aan het gezin, persoonlijke vrijheid en een samenleving die keuzemogelijkheden biedt ten aanzien van woonvormen en het woonmilieu op basis van gezins- dan wel de beroepssituatie (De Klerk 1980). In tegenstelling tot bijvoorbeeld Geddes doen zij dit op nogal intuïtieve basis. Het is niet toevallig dat het juist deze waarden zijn, die volgens Veenhoven bepalend zijn voor het geluk van mensen. Uitgangspunt bij alle drie is het signaleren van vervreemdingsverschijnselen van het individu in de grote stad. De grote stad is een schaalloze massa geworden die noch in technisch economisch, noch in sociaal opzicht functioneert. De verschillen in oplossing zijn duidelijk: Le Corbusier kies voor een complete vernieuwing van de stad, Howard voor een regionaal verstedelijkingsmodel en Wright wijst de stad als nederzettingsmodel compleet van de hand (De Klerk 1980).

4.6 Sociaal-psychologische betekenis

Als reactie op de functionele, monotone naoorlogse staduitbreidingen, waarin de sociale verantwoordelijkheid van een goede woning en woonomgeving voor de arbeidersklasse overschaduwd werd door het opheffen van de woningnood, ontstond opnieuw aandacht voor de stedelijke ruimte. In *The Image of The City* (1960) beschrijft Kevin Lynch het begrip Imageability als het gemak waarmee delen van een stad kunnen worden herkend of geïdentificeerd en worden ondergebracht in een samenhangend patroon. Dit is volgens Lynch van belang omdat de mogelijkheid van herkenning een gevoel van zekerheid en veiligheid geeft (De Klerk 1980). Lynch sluit daarmee aan op Camillo Sitte's analyse van de kwaliteiten van middeleeuwse steden.

Achteraf gezien heeft Lynch het pad voor de hedendaagse gebiedsontwikkeling geëffend. Identiteit en identificatie zijn begrippen die een prominente plek hebben verworven. Het ontwikkelen van een herkenningspunt of 'landmark' als instrument voor de identiteit voor een stad of een gebied is gemeengoed geworden.

Afbeelding 4.8 'The Image of the City' van Kevin Lynch

4.7 Conclusies

Het zoeken naar geluk in de stad is nog ouder dan de weg naar Rome. Van tijd tot tijd overheersen andere motieven en komen de belangen en het geluk van bewoners op het tweede plan. Voorts laat de geschiedenis een actie-reactie proces zien. Periodes waarin de nadruk wordt gelegd op intuïtief-esthetische uitgangspunten voor de stedelijke planning, worden afgewisseld met periodes waarin de nadruk ligt op een rationele benadering. De intuïtieve benaderingen staan dichterbij de waarden die van belang zijn voor geluk. Het orde scheppen in ontstane chaos is door de eeuwen heen een argument om iets nieuw te scheppen of veranderingen in gang te zetten. Organisch of met kleinschalige ingrepen gegroeide steden en gebieden komen daarbij tot sterkere samenhang dan steden en gebieden die vanuit een idealistisch en grootschaliger aanpak ontwikkeld zijn. Met kleinschalige ingrepen kan beter worden ingespeeld op de behoeften van bewoners op dat moment, wat uiteindelijk blijkt te leiden tot duurzame gebieden.

In sociale zin gaat verbetering van de kwaliteit van stedelijke gebieden in veel gevallen ten gunste van de rijke, en ten koste van de armere bevolking. In elk geval op korte termijn, want meer dan eens moet het armere deel van de bevolking het veld ruimen om plaats te maken voor nieuwe ontwikkelingen.

Hoofdstuk 5: Kenmerken van gelukkige gebiedsontwikkeling

5.1 Inleiding

Het ware geluk is integraal, komt van binnen uit en is duurzaam. Typeringen die, dat kan geen toeval zijn, vaak van toepassing zijn op stedelijke gebiedsontwikkelingen. Geluk is in eerdere onderzoeken benoemd als betrouwbare indicator. Als mensen gelukkig zijn in hun woonomgeving, dan is de gebiedsontwikkeling succesvol. Daarmee is nog geen antwoord gegeven op de vraag welke determinanten daarvoor verantwoordelijk zijn. Heeft de woonomgeving gelukkige mensen aangetrokken of juist bijgedragen aan hun geluksgevoel? Die vraag is moeilijk te ontrafelen en uiteindelijk met name voor de onderzoekers, en niet voor de bewoners, relevant. In beide gevallen zijn de mensen die er wonen gelukkig. In dit hoofdstuk worden de kenmerken van gelukkige gebieden uiteengezet. Tevens wordt aandacht besteed aan hoe het proces van gebiedsontwikkeling hierop kan inspelen.

5.2 Externe en interne omstandigheden

In Hoofdstuk 2 is duidelijk geworden dat met name de interne omstandigheden bepalend zijn voor geluk. Gelukkig voelen gaat gepaard met een positief zelfbeeld en het herkennen en inzetten van kernkwaliteiten, waardoor meer betekenis kan worden gegeven aan het leven. Het zelfbeeld wordt bepaald door de denkbeelden en emoties die mensen hebben over het verleden, het heden en de toekomst. Voor het inzetten van kernkwaliteiten is het allereerst noodzakelijk om deze goed in het vizier te hebben. En voor het geven van een bredere betekenis aan het leven, dat wil zeggen voor meer dan alleen jezelf, moet je stevig in je schoenen staan. Daarmee lijkt het

pad naar het gelukkig voelen een nogal spirituele aangelegenheid, die verder weinig boodschap lijkt te hebben aan de externe omstandigheden. Aangezien de woonomgeving per definitie onder de externe omstandigheden valt, zou kunnen worden geconcludeerd dat de invloed ervan beperkt is. Die conclusie gaat te kort door de bocht.

Ten eerste behelst de woonomgeving een projectie van het zelfbeeld van mensen. Denk aan het voorbeeld van de flatneurose. Zoals gezegd, mensen die gelukkig zijn met hun omgeving, zijn vaak ook gelukkig met zich zelf. Dat kan niet alleen op het conto geschreven worden van het aanpassingsvermogen of een bijstelling van het zelfbeeld door deze mensen. Je zou kunnen stellen dat gelukkige mensen en de betreffende omgeving een aantrekking tot elkaar hebben. Ten tweede zijn mens en omgeving in continue interactie. Het zelfbeeld van mensen wordt gevormd in interactie met die omgeving. De vormgeving van de omgeving kan van ondersteunende invloed zijn aan een positiever zelfbeeld. Ten derde kan de omgeving, maar ook het proces van gebiedsontwikkeling, kansen bieden om meer betekenis te geven aan het leven. Deze

Het collectieve onbewuste

Volgens de psycholoog Carl Gustav Jung staat het huis symbool voor het leven. Jung kwam tot zijn theorie over het collectieve onbewuste naar aanleiding van een droom die hij had, waarin hij zich een vreemde voelde in zijn eigen huis. Het huis staat voor het lichaam van de dromer, zijn geest, het lichaam van zijn moeder dat hem ooit koesterde en beschermde.

Fontana, De verborgen taal van de droom, 1994

invloeden kunnen nader worden onderverdeeld in inhoudelijke en procesmatige factoren.

5.3 Inhoudelijke factoren

In inhoudelijke zin kan opnieuw onderscheid gemaakt worden in een drietal categorieën:

- Ruimtelijk
- Sociaal
- Ecologisch

5.3.1 Ruimtelijke kenmerken

De interactie tussen mens en omgeving komt misschien wel het meest tot uitdrukking in de ruimtelijke kenmerken. Om met Camillo Sitte te spreken: de vormgeving van de stad beïnvloedt het gedrag van de mensen. Tegelijkertijd is juist deze esthetische component van kwaliteit moeilijk te definiëren. Desondanks kunnen, met name uit het historisch onderzoek in hoofdstuk 4, kenmerken ten aanzien van de inrichting van de stedelijke omgeving worden gedestilleerd, die bijdragen aan de gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Genoemd kunnen worden:

1. Overzichtelijkheid
2. Identificatie
3. Harmonie met de omgeving
4. Gebruikersvriendelijkheid

Ad. 1. Overzichtelijkheid

Vanuit de oudste steden komt de overtuiging van het belang van orde. Overzichtelijkheid brengt rust en reflecteert de betekenis van het leven; dit in tegenstelling tot chaos. Of het nu gaat om de lange, eenvoudige straten van de Pijp of de organisch gegroeide grachten van de binnenstad van Amsterdam, beide hebben een begrijpelijke en logische ordening. De keuze van het instrument is daarmee ondergeschikt aan de authentieke overtuiging waarmee een wijk is vormgegeven.

*Design correctly harnessed
can enhance life, create
jobs, and make people happy
- not such a bad thing.*

Paul Smith, Fashion Designer
(A Whole New Mind, 2005)

Ad. 2 Identificatie

De mogelijkheid van herkenning biedt een gevoel van zekerheid en veiligheid. Van vertrouwdheid en erbij horen. De instrumenten hiervoor zijn legio, maar de werkelijke identificatieprocessen zijn lang niet altijd bedoeld en voorzien. Identificatie kan plaatsvinden op het schaalniveau van de stad, de wijk en de woning. Op het niveau van de stad kan het een grootschalige voorziening zijn, zoals de zwarte markt waarmee Beverwijk bekendheid verwierf, maar ook een infrastructurele voorziening zoals de Erasmusbrug (die allang niet meer alleen met de Kop van Zuid geassocieerd wordt). Op het niveau van de wijk is het vaak een typische keuze in stedenbouw of architectuur die bepalend is voor de identiteit. Op een lager schaalniveau kan ook een bijzonder gebouw of een oude boom die rol vervullen. Identificatie is een krachtig

middel omdat het leidt tot betrokkenheid, die op haar beurt de beleving van de omgeving positief beïnvloedt.

Ad. 3 Harmonie met de omgeving

In psychologische zin is harmonie de tegenhanger van identificatie: daar waar een 'landmark' juist een verbijzondering betreft in afwijking van de omgeving, betekent harmonie juist het zoeken naar de aansluiting en verbinding. Dit is ook terug te vinden in de psyche van de mens. Ergens bij willen horen, maar wel zonder de eigen identiteit te verliezen. Een ontwikkeling als Brandevoort profileert zich sterk, maar sluit tegelijkertijd aan op de traditie in de regio Eindhoven om in typische dorpjes te wonen. Ook de tuinstad van Howard is een krachtig voorbeeld van een harmonieuze oplossing. Dit in tegenstelling tot veel gerealiseerde wijken op basis van de tuinstad, die door hun eenzijdige karakter juist sterk afwijken van hun multifunctionele en gedifferentieerde omgeving.

Ad. 4 Gebruikersvriendelijkheid

Een omgeving die past als een jas. Waar alle voorzieningen voorhanden zijn die je nodig hebt en die gemakkelijk bereikbaar is. Waar geen geluid- of andere overlast is. Waarin je weinig tijd kwijt bent aan dagelijkse beslommeringen, zodat meer tijd overblijft om even met de buurman te praten, uitgebreid te ontbijten of langer te werken. Dit is één van de succesfactoren van Amsterdam Zuid, waar de ligging als voornaamste pluspunt wordt genoemd. Het is ook één van de redenen waarom de Amsterdamse binnenstad als woon- en werkgebied aan potentie verliest. De bereikbaarheid laat als gevolg van de verkeersdrukke en de parkeerproblematiek te wensen over, wat veel tijd kost.

5.3.2 Sociale kenmerken

Op het sociale vlak zijn er drie kenmerken te benoemen:

1. Sociale cohesie en ontmoeten
2. Privacy
3. Diversiteit

Ad. 1. Sociale cohesie

Voor het belang van goede relaties met vrienden en familie en andere sociale netwerken is in onderzoek naar geluk het nodige bewijs gevonden. Gezien de individualisering van de maatschappij wordt ook in gebiedsontwikkeling veel aandacht geschonken aan ruimtelijke oplossingen die tegengewicht kunnen bieden aan deze maatschappelijke ontwikkeling. Sociale cohesie leidt tot veiliger gebieden, langere woonduur en gelukkiger mensen. Ook hierin is er een balans. Sociale cohesie kan doorslaan naar sociale controle, die als beperking in de vrijheid ervaren wordt. Elkaar ontmoeten is op zich positief, maar wel op een ontspannen en bijna 'toevallige' manier. De ontwerpopgave om tegemoet te komen aan deze eis, zal overigens voor elke locatie anders zijn en opnieuw moeten worden uitgedacht.

Een fijnmazig sociaal netwerk leidt, net als identificatie, tot gehechtheid en betrokkenheid. Daarbij kan worden opgemerkt dat de prominente positie van de woonomgeving als primair sociaal netwerk, mede als gevolg van de grotere mobiliteit,

enigszins gewijzigd is. Steeds meer mensen hebben meerdere, of verspreide sociale netwerken en zijn minder aangewezen op de directe woonomgeving.

Ad. 2. Privacy

Privacy is een aandachtspunt dat zich meer op het niveau van de woning manifesteert, maar daarom niet minder belangrijk. Juist vanwege het belang van bewustzijn en zelfkennis voor geluk is de mogelijkheid om zich te kunnen terugtrekken van grote waarde. Mensen met veel woonruimte zijn gelukkiger, waarschijnlijk om die reden.

Ad. 3. Diversiteit

Diversiteit is opgemerkt als doorslaggevende vestigingsfactor voor creatieve mensen. De vrijheid om te kunnen zijn wie je bent zonder het gevoel te hebben om de vrijheid van anderen daardoor te beperken. Om gemakkelijk contact te maken en een nieuw sociaal netwerk op te bouwen. Om geïnspireerd te raken door mensen uit andere culturen en in aanraking te komen met alle keukens van de wereld. Het zijn trends die steeds meer verspreid raken, en niet langer zijn voorbehouden aan de creatieve voorhoede. In gebiedsontwikkeling kan hierop worden ingespeeld. Bijvoorbeeld door uiteenlopende woningtypes te bouwen die verschillende lagen van de bevolking aanspreken. Hoewel ook een tegengestelde trend te benoemen is, die van segregatie, is diversiteit de weg die leidt tot een duurzame ontwikkeling, zoals ook in de ruimtelijke kenmerken harmonie uiteindelijk de boventoon voert boven identificatie.

5.3.3 Ecologische kenmerken

Mensen ontwikkelen zich over het algemeen zowel fysiek als geestelijk het beste in een gezonde omgeving. Dat wil zeggen: schone lucht en waterhuishouding, en een voldoende groene omgeving direct rondom de woning of in de nabijheid ervan.

In gebiedsontwikkeling kan alleen de directe woonomgeving worden beïnvloed. De aandacht voor zowel water- als luchtkwaliteit alsmede voor het behoud van natuur hebben geleid tot aangescherpte milieueisen. In nieuwe ontwikkelingen zal erop geanticipeerd moeten worden dat zowel vanuit de markt als vanuit de regelgeving meer nadruk op de ecologische kwaliteit van het gebied zal komen te liggen. In stedelijke gebieden die niet aan de

Afbeelding 5.1 inspiratie voor ecologische kenmerken

normen voldoen, zal (ook in toekomstige regelgeving) sterk vanuit de woonkwaliteit worden geredeneerd, waarbij hard moet worden gemaakt dat middels compenserende maatregelen alsnog een hoge standaard bereikt is. In concreto valt te denken valt aan autoluwe gebieden, gebouwde parkeeroplossingen met groendaken en zuinige energie- en watersystemen. Verlaging van de dichtheden ten gunste van groenvoorzieningen biedt weinig soelaas, aangezien dit op een hoger schaalniveau (vanuit de druk op de woningmarkt) elders problemen zal opleveren en ten koste van groene gebieden kan gaan.

5.4 Procesmatige factoren

Interne voorwaarden kunnen analoog aan de indeling van Seligman worden onderverdeeld in drie categorieën:

1. Verleden: tevredenheid
2. Heden: beleving
3. Toekomst: verwachtingen

5.4.1 Verleden

Gebiedsontwikkeling gaat veelal over het heden en de toekomst. Van het verleden kunnen we met name leren, net als bewoners dat zelf doen. Voor bewoners is de beleving van hun woonomgeving gestoeld op ervaringen uit het verleden. Ook wensen en behoeften worden vanuit deze optiek geformuleerd, in de zin dat de huidige tekortkomingen in een toekomstige woonomgeving moeten zijn opgelost. De eerste winst die zodoende kan worden geboekt is het sturen op tevreden bewoners. Door gedegen onderzoek te doen en goed te luisteren naar hun wensen en behoeften. Zoals in hoofdstuk 2 is aangegeven is tevredenheid een component die voorwaardelijk is aan geluk.

5.4.2 Heden

Alle grote wijsgeren benadrukken de aandacht voor het heden. Het verleden is geschiedenis, de toekomst een mysterie, alleen in het heden kunnen we gelukkig zijn. Wat kunnen we met die wijsheid in gebiedsontwikkeling? Op het eerste gezicht misschien niet zoveel, omdat de nadruk bij ontwikkeling op de toekomstige situatie ligt. Maar de aandacht voor het heden is van het grootste belang voor de actoren in het ontwikkelingsproces zelf. Een bekend adagium in ontwikkelingsprocessen is dat de aard van het proces maatgevend is voor de kwaliteit van het product. Dus als de actoren in het proces veel aandacht hebben voor het heden, en daarmee voor zichzelf en anderen, draagt dit bij aan de bewustwording van allerlei signalen die richting geven aan het ontwikkelingsproces. Anders gezegd, als de actoren scherp zijn, goed in hun vel zitten, gelukkig zijn in hun rol in het proces, zal dit herkenbaar zijn in het eindproduct.

Voorts is het voor gebiedsontwikkelingen effectief om de locatie te kunnen beleven, ver voordat het eindbeeld, voor zover zoiets bestaat, bereikt is. IJburg begon pas als locatie te leven voor Amsterdam toen er een strand gemaakt werd, dat druk bezocht werd en een impuls gaf aan de verkoop van de woningen. Op de Zuid-as wordt 100.000 m² kantoor per jaar opgeleverd, terwijl veel mensen zich afvragen wanneer

het project nu gaat beginnen. De Zuid-as als locatie leeft tot op heden alleen bij mensen die er iets te zoeken hebben, waardoor de betekenis van de Zuid-as voor de stad, de regio en op nationaal niveau ondergewaardeerd wordt. Dat gebeurt overigens uit strategische overwegingen, om meer in de luwte te kunnen ontwikkelen, waarbij vraagtekens gezet kunnen worden bij de effectiviteit van die strategie, omdat het ook argwaan opwekt. Tenslotte is ook beheer hoofdzakelijk gericht op de beleving in het heden; voornamelijk in de vorm van het voorkomen van negatieve ervaringen.

5.4.3 Toekomst

Gelukkige mensen hebben grip op hun leven en handelen daar ook naar. Tegen deze achtergrond bieden nieuwe gebiedsontwikkelingen kansen om (potentiele) toekomstige bewoners te betrekken in de ontwikkeling. Dat werkt bovendien twee kanten op: het zullen juist gelukkiger mensen zijn die deze kansen zullen aangrijpen. Het doel van het betrekken van deze mensen is niet zozeer om de ruimtelijke kwaliteit van het gebied te verbeteren; hoewel dit ook een effect ervan kan zijn. Belangrijker overwegingen zijn dat, nog voordat de wijk gerealiseerd is, de betrokken bewoners:

- Onderling een sociaal netwerk hebben opgebouwd
- Een realistische verwachting hebben van wat hen te wachten staat
- Betrokken en daarmee gecommitteerd zijn aan gemaakte keuzes

Door hun betrokkenheid zijn de bewoners onderdeel geworden van het proces waarin de esthetische kwaliteit wordt vastgesteld. Hoewel de kwaliteit in objectieve zin niet verbeterd hoeft te zijn (en zelfs strenger bewaakt zal moeten worden door de professionals), zal het gebied in de beleving van de eerste bewoners ervaren worden als hoge kwaliteit, in overeenstemming met hun verwachting. Deze positieve start kan bijdragen aan de betrokkenheid bij de wijk en het imago ervan. De eerste ambassadeurs zijn al geschapen.

5.5 Conclusies

Hoewel geluk een staat is van bewustzijn, die moeilijk in woorden is uit te drukken, zijn wel degelijk kenmerken aan te geven die kunnen bijdragen aan die staat van bewustzijn. In de wetenschap dat de omgeving een reflectie vormt van de samenleving en dat mens en omgeving in continue interactie zijn. Als we willen bereiken dat iets gelukt, dat iets uitgroeit tot wat het oorspronkelijk in zich had (teruggrijpend op het citaat van Aristoteles), kan sturing en beïnvloeding aan beide zijden plaatsvinden: er kan begonnen worden bij de mens, en bij de omgeving. Als begonnen wordt met sturing aan de zijde van de omgeving, gaat het in eerste instantie om het erkennen en benoemen van de inhoudelijke kenmerken. Deze kenmerken kunnen als een soort checklist worden beschouwd, waarbij gedurende het ontwikkelingsproces hier invulling aan gegeven kan worden en ontwerpoplossingen

voor kunnen worden aangedragen. Hoewel vervulling van alle kenmerken ideaal zou zijn, is dat lang niet op elke locatie mogelijk. De bewustwording hiervan kan evenwel leiden tot compenserende maatregelen. Bewoners zijn immers ook bereid om een deel van hun wensenpakket te laten varen, zolang hier sterke kwaliteiten tegenover staan.

Op het procesmatige vlak wordt begonnen aan de kant van de mensen. Ten eerste is het van belang om te leren van het verleden. Dit kan door (middels onderzoek) wensen en behoeften van potentiële bewoners te vertalen naar een programma dat tot tevredenheid zal stemmen.

De betrokken actoren manifesteren zich in het heden. Als zij gelukkig zijn in hun rol in het proces, zal dit tot uitdrukking komen in de kwaliteit van het product. De aard en samenstelling van de actoren is daarmee van doorslaggevend belang geworden. Daarbij helpt het als op de locatie zelf ook al wat te beleven is en deze als positief ervaren wordt. Het is waardevol om op enig moment ook potentiële bewoners in het proces te betrekken. Met name vanwege het benutten van bestaande en de opbouw van nieuwe sociale netwerken kan de ontwikkeling hierdoor een vliegende start krijgen.

Hoofdstuk 6 Casestudies

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de kenmerken uit hoofdstuk 5 geconfronteerd met een tweetal gebiedsontwikkelingen. Het betreft hier de ontwikkeling van de Houthavens en het Olympisch Kwartier (de ontwikkeling van het woongebied rondom het Olympisch Stadion), beiden in Amsterdam.

Binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen beschikken over het algemeen over de volgende kenmerken:

- Een langdurig proces
- Veel verschillende functies, met ieder hun eigen schaalniveau
- Veel partners, die qua besluitvorming verschillend in het proces zitten
- Kapitaal-intentief
- Complexe besluitvormingsprocessen
- Politiek complex door hun omvang, de lengte van het proces en de risico's
- Veel communicatie
- Door een momentum in de ontwikkeling gerelateerd aan de verandering van de stad (Van der Veen, 2005)

Beide casestudies voldoen aan deze kenmerken, zoals uit onderstaande beschrijvingen zal blijken.

6.3 Houthavens

6.3.1 Inleiding

De eerste herontwikkelingsplannen voor de ontwikkeling van de Houthavens dateren uit de jaren '70, als onderdeel van de integrale herontwikkeling van de Amsterdamse IJ-oeveren. De Houthavens vormen daarmee vooralsnog het meest westelijk deel van de transformatie van de IJ-oeveren tot een stedelijk woon- en werkgebied. Aanleiding om de Houthavens hierbij te betrekken was (en is nog steeds) de verandering van de houthandel en industrie. Hout werd niet meer aangevoerd als boomstammen die de insteekhavens kwamen binnendrijven, maar als halffabrikaat en later als afgewerkt product. De insteekhavens werden gedempt en getransformeerd tot kleinschalige, stedelijke bedrijventerreinen. In de naastgelegen Minervahaven en Coenhaven is nog een aantal houthandel-, opslag- en bewerkingsbedrijven actief, waarvan enkelen nog gebruik maken van transport over het water.

Afbeelding 6.1 De Houthavens in 1898 (Gemeentearchief)

6.3.2 Situatie

De Houthavens liggen op 2 a 2,5 km ten westen van Station Amsterdam Centraal. De locatie wordt begrenst door de Spaarndammerdijk en Spaarndammerbuurt aan de zuidzijde, een volkstuinenparkje en het gebied van de Minervahaven aan de westzijde en het water van het IJ aan de noord- en oostzijde. Aan de oostzijde ligt een pontsteiger die deel uitmaakt van het plangebied. De Spaarndammerbuurt is van origine een arbeiderswijk die ingeklemd ligt tussen een rangeerterrein, de Spaarndammerdijk en de Houtmankade. Prachtige staaltjes van Amsterdamse school-architectuur, liggen in de wijk verscholen.

Afbeelding 6.2 De ontwikkeling van de Zuidelijke IJ-oevers van Amsterdam

De Houthavens beslaan ca. 10 hectare, waarop circa 1500 woningen en circa 50.000 m² voorzieningen, kantoren en bedrijven worden gerealiseerd.

De Houthavens zijn een milieubelaste locatie. In de Coen- en Vlothaven, op 900 m naar het westen, zijn enkele verwerkingsindustrieën gevestigd die geluid- en geuroverlast veroorzaken. Deze bedrijven hebben eerder met succes de plannen voor woningbouw tegengehouden. Hun bezwaren komen voort uit de angst dat toekomstige bewoners zullen gaan klagen en hun milieuruimte beperkt zal worden. Ook het autoverkeer van de Spaarndammerdijk zorgt voor geluidoverlast en beïnvloedt de luchtkwaliteit.

6.3.3 Status Ontwikkeling

De integrale ontwikkeling van de IJ-oevers heeft plaatsgemaakt voor een meer gefaseerde aanpak. Nu het Oostelijk Havengebied nagenoeg gereed is, verschuift de aandacht van Amsterdam steeds meer naar het westen. Op het Westelijk Stationseiland en het Westerdok zijn projecten in aanbouw. De Silodamgebouwen zijn intussen gerealiseerd. De druk vanuit de binnenstad bereikt

Afbeelding 6.3 De Silodamgebouwen

inmiddels ook de Houthavens en de Spaarndammerbuurt, waar veel in geïnvesteerd wordt. Enkele jaren geleden was de politieke intentie dat de Houthavens de oude buurt zouden moeten optrekken. Die plannen voor de Houthavens zijn in 2003 gesneuveld bij de Raad van State, na bezwaren van industriële bedrijven die in de Coenhaven gevestigd zijn. Nu lijkt een meer evenwichtige situatie te ontstaan: de bestaande buurt trekt meer aandacht naar zich toe, maar ook de tijdelijke functies in de Houthavens komen in de publiciteit: Inmiddels hebben tijdelijk een plek gekregen: studenten- en andere tijdelijke woningen, een woonschip voor studenten, ateliers voor kunstenaars, een cafe, een restaurant en een kunstmatig strand.

6.3.4 Stedenbouwkundig plan (SP)

Het succes van de tijdelijke functies kan fungeren als springplank voor een langduriger invulling. Een stedenbouwkundig plan hiervoor is in concept gereed. Dit plan is gestoeld op de insteekhavens die honderd jaar geleden gegraven zijn ten behoeve van de houthandel. Door het terugbrengen van de insteekhavens ontstaan eilanden waarop gewoond kan worden en komt het water weer terug tot aan de Spaarndammerdijk.

Afbeelding 6.4 De Houthavens vanaf het water

De Spaarndammerdijk is een belangrijke uitvalsweg voor Amsterdam. Vanwege de overlast van het verkeer voor zowel Houthavens als Spaarndammerbuurt, zal deze weg worden overkapt.

6.3.5 Organisatie

Hoewel projecten van deze omvang in Amsterdam normaalgesproken onder de centrale organisatie van de gemeente ressorteren, is het project Houthavens de

verantwoordelijkheid van Stadsdeel Westerpark. Het stadsdeel heeft hiertoe het projectbureau Spaarndammerhout opgericht, dat de Spaarndammerbuurt en de Houthavens als werkgebied heeft. Wel wordt expertise ingehuurd van de centrale organisatie. De projectmanager legt verantwoording af aan de stadsdeelwethouder. Deze koppelen gezamenlijk terug aan de wethouder wonen van de Gemeente Amsterdam.

Voor de ontwikkeling van de Houthavens zijn de woningbouwverenigingen uitgenodigd die woningbezit hebben in de Spaarndammerbuurt, te weten de Key, Rochdale en Ymere. De gedachte hierachter was ondermeer dat door verkoop van bestaande woningen de tekorten op de nieuwbouw sociale huurwoningen kunnen worden gedekt. Ymere heeft inmiddels haar strategische partner Bouwfonds daarbij betrokken. Voor het bedrijfsmatig onroerend goed is een prijsvraag uitgeschreven, die is gewonnen door de combinatie woningbouwvereniging Het Oosten en Johan Matser projectontwikkeling. Na de vernietiging van de bestemmingsplannen door de Raad van State komt ook in dit plandeel een groot aandeel woningbouw.

6.4 Beoordeling Houthavens op inhoudelijke kenmerken van geluk

6.4.1 Ruimtelijke kenmerken

1. Overzichtelijkheid

De ritmiek van de wooneilanden bevat een aangename eenvoud. De hoofdopzet van het plan Houthavens lijkt te zijn afgeleid van het Oostelijk Havengebied, waar de haveneilanden nog in tact waren bij aanvang van de plannen. Aanplemping ten behoeve van de woningbouw was daar overigens voorzien in de eerste plannen, maar bleek financieel onhaalbaar. Voor de Houthavens is ervoor gekozen om de gedempte insteekhavens terug te brengen en de woonkwaliteit van het water als verbindend element te introduceren. Dit een esthetische kwaliteit die teruggrijpt op de situatie van honderd jaar geleden. Ook kan het water een recreatieve functie vervullen.

Het plan kent afzonderlijke ontsluitingen voor auto- en langzaamverkeer. In de auto-ontsluitingsstructuur ontbreekt voornamelijk een nadere hiërarchie, die had kunnen leiden tot een duidelijker onderscheid tussen doorgaande en woningontsluitingswegen.

Afbeelding 6.5 Stedenbouwkundig Plan Houthavens

2. Identificatie

Het gebied is groot genoeg om als gebiedsontwikkeling op de kaart te worden gezet. Dit zal noodzakelijk zijn, want er zijn weinig aanknopingspunten in de omgeving. Het is niet waarschijnlijk dat de oude insteekhavens als zodanig herkend zullen worden, wat niet wegneemt dat het een interessant gegeven kan zijn voor de gebiedsmarketing. Voorts blijkt uit het SP dat de eilanden van elkaar verschillen qua woonmilieu en typologie, wat kan leiden tot een versterking van de identificatie per eiland.

3. Harmonie met de omgeving

Dit kenmerk behelst een lastige ontwerpogave in de Houthavens. In het SP wordt aangesloten op het water van het IJ, door het water het plangebied binnen te halen. De aansluiting op de andere omliggende gebieden is minder krachtig. De Spaarndammerdijk werkt als een barrière tussen oude en nieuwe buurt, die deels geslecht wordt door de overkapping van de weg. Deze ingreep heeft als nadelig gevolg dat autoverkeer een omweg moet maken om van oude naar nieuwe buurt (en andersom) te komen. Ook de aansluiting op de Minervahaven is niet eenvoudig.

Afbeelding 6.6 Het groene gebied in het hart van de foto zijn de Houthavens, voorafgaand aan de vestiging van tijdelijke functies.

De Minervahaven kenmerkt zich door een sfeer van vrije vestiging in de oude loodsen en gebouwen; dit in tegenstelling tot de ontwikkeling van het strakke patroon van de wooneilanden. Voorts dient het meest westelijke woongebouw als geluidwand voor de eilanden, wat dwingt tot een aaneengesloten gevel, die zich in principe afkeert van de Minervahaven. Ook het groen van het volkstuinengebied is nauwelijks terug te vinden in het plangebied. De transformatie van de Houthavens sluit daarmee meer aan bij de rest van de IJ-oeverontwikkeling, dan bij de directe omgeving.

4. Gebruikersvriendelijkheid

Zoals gezegd kijkt het plan met een schuin oog naar het succes van het Oostelijk Havengebied. Een functionele tekortkoming aldaar is de beperkte aanwezigheid van groen en speelruimte. De tweeverdieners die zich er genesteld hadden, bleken er te blijven willen wonen, ook met kinderen. Dat in de Houthavens het inzetten op water als kwaliteit ten koste gaat van speelgelegenheid en groen, is een aandachtspunt waaraan enigszins gesleuteld is in de huidige plannen. Water blijft wel de hoofdrol spelen.

De voorzieningen in de Spaarndammerbuurt zijn goed met de fiets, maar moeilijk met de auto bereikbaar. Dit gebeurt vanuit de politieke wens voor beperking van het autogebruik. Het plan negeert daarmee de veelgenoemde wens van moderne, stedelijke huishoudens naar tijdsbesparing.

6.4.2 Sociale kenmerken

1. Sociale cohesie

Het plan voorziet op ideaaltypische wijze in een tweetal ontmoetingsplekken: een parkje en een pleintje. Aan het pleintje zijn een hotel en een restaurant gepland. Een beperking vormen de overige voorzieningen. Om de overwegend matig lopende winkels in de Spaarndammerstraat de hand boven het hoofd te houden, zal geen detailhandelsfunctie in het bestemmingsplan worden opgenomen. De toekomstige bewoners van de Houthavens zullen zijn aangewezen op de winkels in de Spaarndammerstraat. Winkelvoorzieningen zijn van invloed op de sfeer en gezelligheid van de buurt. Overigens is er geen garantie dat toekomstige bewoners daadwerkelijk hun boodschappen zullen doen in de Spaarndammerstraat, en niet elders.

Gezien de verdeling van woningtypologieën per eiland, is te verwachten dat de sociale structuren zich ook op die manier zullen organiseren.

2. Privacy

De brede watergangen bieden kansen om aan die zijden luwe, rustige woonmilieu's te creëren. Ook is de dichtheid relatief laag en bestaan enkele eilanden uit laagbouwmilieu's, wat tot meer privacy leidt.

3. Diversiteit

De sturing op diversiteit in het SP is zo nadrukkelijk dat het wat geforceerd overkomt. Elk eiland kent bewust zijn eigen woonmilieu en bouwtypologie. Die opzet komt niet alleen voort uit de roep om diversiteit als thema door de gemeente en ontwikkelaars, maar ook vanuit risicospreiding en de uiteenlopende wensen van de betrokken ontwikkelaars.

Afbeelding 6.7 Maquettefoto van het SP, juni 2005

Hoewel diversiteit als doel op zich te waarderen is, roept de opzet de vraag op of dit doel bereikt zal worden. Uit gerealiseerde plannen blijkt immers dat sociale processen zich niet zo gemakkelijk laten sturen. Subtielere ontwerpmethoden die voortkomen uit een flexibeler, faciliterend beleid, waardoor diversiteit bijna toevallig lijkt te ontstaan, zijn daarbij effectiever gebleken. Bovendien biedt een dergelijke strategie de mogelijkheid om tussentijds bij te sturen in de programmering, wat bij langdurige ontwikkelingsprocessen wenselijk is.

6.4.3 Ecologische kenmerken

Het plan zet nadrukkelijk in op water als de dragende verbinding van het plangebied. Het wonen aan het water is bovendien aanvaard als woonkwaliteit. Gezien de open verbinding met het IJ baart de kwaliteit van het water zelf geen zorgen. In het Oostelijk Havengebied zijn er zelfs bewoners die voor hun eigen deur het water in duiken (hoewel dit verboden is).

Ten aanzien van de geluidbelasting wordt in de gebouwen in alle mogelijke maatregelen voorzien om binnen de normen te blijven, gezien de eerder gehonoreerde bezwaren. Waarbij het overigens opvallend is dat zintuiglijk nauwelijks overlast waarneembaar is.

Geluidoverlast maar ook de luchtkwaliteit vormen eveneens een probleem in relatie tot het verkeer op de Spaarndammerdijk. Vandaar dat deze overkapt zal worden. Dit zorgt voor een interessante contradictie: vanuit de geluidoverlast is een volledig dichte overkapping gewenst, maar vanuit de luchtkwaliteit is meer openheid noodzakelijk, om concentraties van NO₂ bij de tunnelmonden te voorkomen.

Vanuit politieke hoek is er druk uitgeoefend om de Houthavens een autoluw karakter mee te geven. Deze ambitie heeft weinig weerklank ondervonden bij de ontwikkelaars, zodat ieder eiland zijn eigen parkeervoorziening heeft. Daarentegen zal het feit dat de winkels moeilijk per auto bereikbaar zijn, tot meer autobewegingen leiden.

De inzet op de toevoeging van veel water (want de kanalen moeten nog gegraven worden) is ondanks de bijdrage aan de woonkwaliteit, opmerkelijk in relatie tot de geluidproblematiek. Water is een hard oppervlak en weerkaatst geluid, wat zich laat gelden in de geluidberekeningen. Groen oppervlak dempt geluid, terwijl groen juist beperkt is opgenomen in het SP.

6.5 Procesmatige kenmerken

6.5.1 Verleden

Er is nauwelijks onderzoek gedaan naar de wensen van de potentiële doelgroepen. De afweging tussen water als verbindend element in plaats van groen lijkt vooral een esthetische te zijn geweest, en niet een die gericht is op optimale woonkwaliteit.

Samenvatting gesprek Ton Schaap

Ton Schaap is de stedenbouwkundige van het plan voor de Houthavens en werkt bij de Dienst Ruimtelijke Ordening van Amsterdam. Vanuit die rol wordt hij ingehuurd door Stadsdeel Westerpark. Schaap heeft acht jaar geleden de eerste aanzet gegeven voor het huidige stedenbouwkundig plan. De ambitie van het stadsdeel was om de Spaarndammerbuurt weer aan het IJ te leggen en de Spaarndammerdijk weer echt een dijk te laten zijn. Deze ambitie leidde tot het idee om de oude insteekhavens, die gebruikt werden om boomstammen de haven binnen te laten drijven, weer in ere te herstellen. Daarbij werden aanvankelijk de exacte contouren en maatvoeringen van de voormalige insteekhavens gehanteerd. De insteekhavens waren gedempt met vervuilde grond. Bijkomend voordeel zou zijn dat bij deze constructie het ministerie van VROM de kosten zou dragen voor de sanering. Deze opzet werd uiteindelijk niet door het ministerie geaccepteerd.

De afgelopen maanden heeft Schaap de plannen aangepast. De opzet met eilanden is gebleven, maar de maatvoering van de voormalige insteekhavens is losgelaten. De ontwikkelaars konden met de maten van ruim 30m maar moeilijk uit de voeten. De maatvoering van de eilanden is nu geënt op de te creëren woonmilieu's. De vormgeving van de kadeprofielen is afgeleid van diverse oude en nieuwe voorbeelden in Amsterdam. Schaap heeft geprobeerd tegemoet te komen aan de verzoeken voor meer groen en meer differentiatie. De uitdrukkelijke opdracht van het stadsdeel was evenwel om de hoofdopzet van het plan in tact te laten.

Uiteraard brengen de betrokken ontwikkelaars hun marktkennis in vanuit van hun eigen referentiekader. Vandaar dat er ook grote verschillen zijn tussen de voorkeuren van de ontwikkelaars voor de gewenste woningtypologieën.

Om maatschappelijk draagvlak te creëren is zijn de bewoners van de Spaarndammerbuurt vertegenwoordigd in diverse overlegorganen en hebben zij de mogelijkheid om invloed uit te oefenen op de plannen. Uiteraard doen zij dit vanuit hun eigen belangen, zoals de wens voor veel sociale huurwoningen. Zij behoren niet tot de doelgroepen voor koopwoningen in de nieuwe wijk. De belangen van toekomstige bewoners in de Houthavens worden in principe waargenomen door de ontwikkelaars. Recentelijk zijn er naar aanleiding van het nieuwe Stedenbouwkundig Plan vanuit enkele ontwikkelaars en het stadsdeel stemmen opgegaan om meer onderzoek te doen naar de gewenste woonmilieus. Gegevens van geïnteresseerden zijn beschikbaar. De onderzoeksinformatie kan daarmee worden ingezet voor de nadere uitwerking.

6.5.2 Heden

Afbeelding 6.8 Studentenwoningen en studentenwoonschip in de Houthaven

Tot vorig jaar waren de Houthavens tien ha bouwrijp gemaakt terrein op korte afstand van de Amsterdamse binnenstad. De locatie werd gebruikt als afwerkplek en vuilstortplaats. De huisvesting van tijdelijke functies heeft daar verandering in aangebracht. In een van de overgebleven loodsen zit Neef Louis: inmiddels vermaard als de plek voor 2^e hands design meubelen. Het studentendorp inclusief studentencafe, het studentenschip, het stadsstrand, een strandtent en het (toekomstig) restaurant Pont 13 op een voormalige veerpont stellen de locatie inmiddels in een volstrekt ander daglicht. De Houthavens komen hierdoor ineens

overwegend positief in het nieuws. De plek hoort weer bij de stad, veroorzaakt positieve associaties en wordt weer beleefd als bijzondere plek aan het IJ, wat de meer permanente ontwikkeling later in de kaart zal spelen.

De successen van de huidige invulling hebben ook invloed op de voortgang van de meer permanente plannen. De vernietiging van de plannen door de Raad van State heeft een deuk geslagen in het onderlinge vertrouwen. Langzaamaan zullen de banden weer hersteld moeten worden en kan weer naar de toekomst worden gekeken.

6.5.3 Toekomst

Potentiële bewoners zijn op dit moment niet betrokken bij de plannen. De kans om hen te organiseren in de vorm van een 'klankbordgroep', pioniersclubje of welke andere constellatie dan ook die leidt tot een 'ambassadeursschap' voor de Houthavens, is wel aanwezig. Duidelijk is dat, nu de oude buurt opknapt en er brede steun is voor de huidige plannen, de invloed van de bewoners uit de bestaande buurt afneemt. Hun plek kan worden ingenomen door een groep mensen die gedreven is om de Houthavens tot hun nieuwe woonomgeving te maken. Deze mensen zal ook iets in het vooruitzicht moeten worden gesteld, om dat mogelijk te maken. Een vrije kavel om te bouwen, of een eerste keus voor de woningen die op de markt komen.

6.6 Olympisch Gebied

6.6.2 Inleiding

In 1928 verrees als westelijke afsluiting van 'Nieuw Zuid' het Olympisch Stadion aan de oostoever van de Schinkel. Het graven van een nieuwe verbinding tussen de Amstel en de Schinkel, de Stadiongracht, gaf de oostoever het karakter van een serie eilanden. De komst van het stadion trok steeds meer sport- en recreatievoorzieningen naar de Schinkeleilanden. De belangrijkste bedrijvigheid verdween door het opheffen van een aantal spoorlijnen en het sterk afnemende verkeer over water. Nu zijn de Schinkeleilanden een typisch stadsrandgebied dat vrijwel geheel door de stad is omsloten. Het besluit in 1997 om het Olympisch Stadion te behouden en te renoveren, na een intensieve en langdurige particuliere lobby, was de aanleiding om van het omringende gebied een aantrekkelijk woon-, werk- en recreatiegebied te maken. Sinds 1999 zijn gemeente, ontwikkelaars en andere actoren daarmee bezig. In mei 2000 is het Olympisch Stadion heropend. Een deel van het Olympisch Kwartier, het nieuwe woongebied, is inmiddels bewoond. In april '05 heeft de stadsdeelraad de toekomstvisie voor het Olympisch Gebied vastgesteld, waarin richting wordt met name gegeven aan de inrichting van Stadiongebied en Stadionplein. Een groot deel van de woningbouwplannen is al opgeleverd of in uitvoering. Een deel van de plannen voor koopwoningen wordt herontwikkeld aangezien de marktsituatie te optimistisch was ingeschat.

6.6.2 Situatie

Het Olympisch gebied ligt in de zuidwesthoek van Amsterdam. Het wordt begrenst door het Olympisch Stadion zelf aan de zuidzijde, de Amstelveenseweg aan de oostzijde, en de rivier de Schinkel aan de westzijde. Aan de noordzijde ligt aan de

overzijde van de Stadiongracht, een nogal rommelig gebied (zoals vroeger het Olympisch Kwartier was), met onder andere een grootschalige tramremise. Dit gebied is niet in de ontwikkeling betrokken en de bestaande Oud-Zuidwoonbuurten aan de andere zijde van de Amstelveenseweg evenmin. Het Stadionplein is wel al geruime tijd onderwerp van discussie tussen met name gemeente en bewoners. Momenteel functioneert het plein wekelijks als markt en jaarlijks als kermisterrein, maar dagelijks toch vooral als parkeerterrein. Inmiddels wordt de invulling ervan meer in samenhang bekeken met de ruimte bij het Stadion. De Amstelveenseweg is direct aangetakt op één van de belangrijkste afritten van de A10, de afrit voor Zuid/WTC en daarmee een belangrijke uitvalsweg voor Amsterdam. De Stadionweg leidt door heel Amsterdam Zuid en de Delaïressestraat, waar de Amstelveenseweg mee verbonden is, rechtstreeks naar Concertgebouw en Museumplein.

6.6.3 Status Ontwikkeling

Er zijn in totaal bijna 1000 woningen in de plannen opgenomen. Het Olympisch Stadion is weer een atletiekstadion en biedt plaats aan sportgebonden, kleinschalige bedrijven. Door verplaatsing van het Frans Ottenstadion naar de Schinkeleilanden is er ruimte gekomen voor een nieuwe woonwijk ten noorden van het stadion. Voor de Schinkeleilanden is een nieuw inrichtingsplan gemaakt dat voorziet in een groot openbaar groen- en natuurgebied, met een concentratie van sportvoorzieningen. Aan de zuid- en westzijde van het stadionterrein is ruimte gelaten voor woongebouwen. Gerealiseerd is inmiddels een deel van de koop- en vrije sector huurwoningen. 290 sociale huurwoningen en een de laatste fase van de koopwoningen volgen nog.

6.6.4 Stedenbouwkundig Plan

Het Olympisch gebied is onderdeel van het Plan Zuid van Berlage, dat in de jaren 1920-1940 is uitgevoerd. Een deel van de stadionbuurt werd toen ingericht als Olympisch Dorp. Met de invulling van het Olympisch Kwartier wordt aangesloten op de structuur van Plan Zuid: gesloten bouwblokken in een hiërarchische wegenstructuur. Niet woonfuncties worden in Oud Zuid op markante plaatsen geïntegreerd.

6.6.5 Organisatie

Hoewel projecten van deze omvang in Amsterdam normaalgesproken onder de centrale organisatie van de gemeente ressorteren, is het Olympisch Gebied de verantwoordelijkheid van Stadsdeel Oud-Zuid.

Voor de ontwikkeling van de woningen in het Olympisch Kwartier zijn met name commerciële ontwikkelaars uitgenodigd. De Stadionbuurt bestaat voor een groot deel uit huurwoningen; de wens van de Gemeente was om een fors aantal koopwoningen toe te voegen. Betrokken partijen zijn AM Wonen, Bouwfonds, BPF Bouwinvest en woningbouwvereniging Eigen Haard/Olympus Wonen.

Afbeelding 6.9 impressie van het Olympisch gebied

6.7 Beoordeling van inhoudelijke kenmerken van geluk

6.7.1 Ruimtelijke kenmerken

1. Overzichtelijkheid

In het Plan Zuid is overzichtelijkheid één van de kernthema's, wat tot uitdrukking komt in de gesloten bouwblokken en de hiërarchische wegenstructuur. Zichtassen, pleinen en hoofdwegen bepalen de hiërarchie. De doorgaande wegen zijn ruim en hebben een brede stoep. De zijstraten zijn smaller. Hier en daar zijn openbare pleintjes die gebruikt worden door kinderen. In het stedenbouwkundig plan voor het Olympisch Kwartier is hier een eigentijdse invulling aangegeven. De hoofdwegen zijn al bepaald in de bestaande wegenstructuur, alleen woonstraten zijn toegevoegd. Deze straten vormen tegelijkertijd de enige openbare ruimte die wordt toegevoegd. Er zijn geen openbare pleintjes, met uitzondering van een kleine binnenruimte in één van de blokken. Voor nieuwe openbare ruimte verwijst het stadsdeel naar de ruimte rondom het Stadion en op de Schinkeleilanden.

De gesloten bouwblokken zijn ruimer van opzet dan in de Stadionbuurt; ook de woningen zijn dieper en groter in oppervlak. Daarmee is een strikte scheiding gemaakt tussen private en openbare ruimte. Middels grote verglaasde poorten zijn de binnentuinen wel zichtbaar vanaf de straat, maar niet toegankelijk.

2. Identificatie

Het plan sluit in stedenbouw en architectuur aan op het succes van Amsterdam-Zuid. Het is duidelijk dat het hier onderdeel van wil uitmaken. Tegelijkertijd wordt het gebied verbijzonderd op een lager schaalniveau: het niveau van het Olympisch Kwartier. Het Olympisch Stadion fungeert daarbij als 'Flagship'; Een gebouw van naam en faam, dat nieuw leven is ingeblazen en als zeer succesvolle ontwikkeling vanuit particulier initiatief wordt beschouwd.

Afbeelding 6.10 Het Olympisch Stadion in gerenoveerde staat

3. Harmonie met de omgeving

Het is bij voorbaat een aangename situatie om in een omgeving te ontwikkelen die een goed imago heeft en in het verleden op een wijze ontwikkeld is die velen aanspreekt. Om in het stedenbouwkundig plan aan te sluiten op het Plan Zuid is een volstrekt logische en effectieve keuze, wat nog niets zegt over de wijze waarop deze tot stand is gekomen. Met inbegrip van het gebied ten noorden van het plangebied en de Schinkeleilanden, is het gebied immers groot genoeg om voor een profilering op het eigen schaalniveau te kiezen en andere keuzes te maken voor de stedenbouw. In de naaste omgeving zijn er in ruimtelijke zin weinig referenties om op aan te sluiten. Een volstrekt andere typologie neerzetten had dus gekund, maar is een moeilijkere weg dan de keuze voor de succesvolle oplossingen van het Plan Zuid, terwijl in dat geval ook de harmonieuze aansluiting op de buurt op een andere manier had moeten worden georganiseerd.

Samenvatting gesprek Lucien Lafour

Lucien Lafour van Lafour & Wijk is één van de stedenbouwkundigen van het Olympisch Gebied. Het ontwerp met de gesloten bouwblokken is van zijn hand. Het dateert uit 1992 en is gemaakt als winnend prijsvraagontwerp in samenwerking met Amstelland (AM Wonen). Lafour geeft aan dat een bewuste keuze is gemaakt voor grotere bouwblokken dan gebruikelijk is in de omliggende buurten. Achtergrond hiervan is dat de woningen zelf ook dieper en groter zijn. Binnen de blokken ontstaan grote binnentuinen, die volgens Lafour voornamelijk als kijktuin zullen fungeren, hoewel ze voor alle bewoners toegankelijk zijn gemaakt. Om de scheiding tussen openbare en private ruimte te verzachten zijn grote glazen poorten geïntroduceerd, die zicht bieden op de binnentuinen. In de voorschriften voor de architectuur is aansluiting gezocht op de omliggende buurten. Tot en met de vormgeving van de huisnummers aan toe.

4. Gebruikersvriendelijkheid

De locatie Oud-Zuid heeft veel kwaliteiten in zich. Goed bereikbaar, nabij tal van grootstedelijke voorzieningen, luchthaven Schiphol, Vondelpark en Amsterdamse Bos, Gewerkt wordt aan een wandel- en fietsroute over de Schinkeleilanden. Op de locatie van het Olympisch Kwartier zelf zijn de voorzieningen anders georganiseerd. Bewoners wordt een luxepakket aan faciliteiten aangeboden: zwembad, sauna, fitnessruimte, gastenverblijven, wasserij, beautycorner en ondersteuning van de faciliteiten door een woonmanager. Gebruikersvriendelijkheid wordt, door ontwikkelaar/belegger BPF Bouwinvest met de slogan 'Tijd om te Wonen', als 'selling point' gehanteerd.

Voor de dagelijkse voorzieningen zijn bewoners aangewezen op de bestaande, omliggende buurten. Toevoegen van scholen is niet noodzakelijk, de bestaande scholen hebben genoeg capaciteit. Voor een supermarkt en andere winkels moet vooralsnog in de auto worden gestapt. Het is mogelijk dat in de nieuwbouw op het Stadionplein hierin wordt voorzien, maar dat is nog niet duidelijk. Wel zijn in het gebied een kinderdagverblijf, een ouderencentrum, een bibliotheek en een beperkt winkelvolume opgenomen.

6.7.2 Sociale kenmerken

1. Sociale Cohesie

Het plan voorziet in eerste aanleg nauwelijks in ontmoetingsplekken en heeft, hooguit met uitzondering van de dependance van de Openbare Bibliotheek, ook niet de intentie om dat te doen. Recreatieve openbare ruimte is er rondom het Stadion en op de Schinkeleilanden; gebieden die wekelijks door duizenden bezoekers worden aangedaan. De bouwblokken kennen een portieketage-ontsluiting, net als de bestaande blokken in Zuid. Verschil is dat de woningen hier direct toegankelijk zijn vanuit de ondergrondse garage. De grote binnentuinen zijn weliswaar toegankelijk voor bewoners op alle verdiepingen, maar toch vooral bedoeld en georganiseerd als 'kijktuin'. Alleen de luxe-voorzieningen vormen een ontmoetingsplek, voor de bewoners die daar toegang toe hebben.

2. Privacy

Uit het bovenstaande blijkt dat in Het Olympisch Kwartier meer wordt ingezet op privacy dan op sociale cohesie. Luxe en ruim wonen op een mooie plek, genietend van het uitzicht. Overigens, ook op het punt van privacy sluit het plan aan op het succes van Amsterdam-Zuid.

3. Diversiteit

Hoewel de plannen voorzien in koopwoningen, sociale en vrije sector huurwoningen is dat niet terug te vinden in de ruimtelijke opzet. Voor alle bewoners wordt eenzelfde ruimtelijke kwaliteit nagestreefd, waarbij er hooguit verschillen zijn in het woonoppervlak en het voorzieningenniveau. Daarmee komt deze opzet tegemoet aan de gedachte achter de leefstijlenbenadering. Er wordt een eenduidig woonmilieu gecreëerd dat voor stedelijke huishoudens aantrekkelijk is, ongeacht het inkomen. In het ontwerp van de woningen is gekozen voor een grote variëteit aan woningtypologieën, om een zo breed mogelijke keuzepallet te kunnen aanbieden en gevarieerde wijken te krijgen. Door het aanbieden van vrije sector huurwoningen wordt ook aan de wens om voor een kortere periode hier te wonen (of flexibel te willen zijn) tegemoetgekomen.

6.6.3 Ecologische kenmerken

Het Olympisch Gebied is een stedelijk gebied. Het woongebied is nogal stenig, met weinig openbaar gebied en gesloten bouwblokken. Aangenaam is dat het grootste deel van de auto's ondergronds geparkeerd wordt en dat de stenige ruimtes verzacht wordt door consequente groenbeplanting in de vorm van bomen, middenbermen en plantenbakken. Het gebied wordt omgeven door water, dat ook een recreatieve functie heeft. De ontwikkeling voegt geen ecologische kwaliteit toe, maar leunt daarvoor op de omgeving; Vondelpark en Amsterdamse Bos. De realisatie van het plan om deze twee via de Schinkeleilanden met elkaar te verbinden zal leiden tot een hoofdstedelijke fietsroute, die het schaalniveau van dit gebied overstijgt.

6.8 Procesmatige kenmerken

6.7.1 Verleden

Zoals veel ontwikkelingen heeft ook dit gebied een rijk verleden. Bepalend voor het gebied is het getouwtrek rondom het Olympisch Stadion. Het heeft niet veel gescheeld of het stadion, dat nu als 'Flagship' de kar trekt voor het gebied, was gesloopt. In 1992 nam de stadsdeelraad Zuid een sloopbesluit. Als reactie op deze concrete bedreiging greep de minister van OC & W in en plaatste het Olympisch Stadion op de monumentenlijst. De bedoeling van deze actie was de

Afbeelding 6.8 Vak Zuid in Het Olympisch Stadion

gemeentelijke overheid te dwingen uit te zoeken of een nieuwe functie voor het stadion mogelijk en haalbaar zou zijn. De minister gaf daarbij wel de aantekening dat als geen rendabele bestemming gevonden werd, het stadion gesloopt mocht worden. Het onderzoek strandde echter met de conclusie dat geen van de onderzochte plannen haalbaar was. Omdat het stadion monument was geworden, moest het stadsdeelbestuur opnieuw een sloopbesluit nemen en een monumentenvergunning afgeven. In 1995 werden deze besluiten genomen. Een negatief advies van de Raad voor de Monumentenzorg en protesten van vele Amsterdammers ten spijt. Het beeld van een bouwval, de overlast voor de buurt van bezoekers van voetbalwedstrijden en de behoefte aan woningen speelden in de politieke besluitvorming een doorslaggevende rol. Voorts had de Gemeente Amsterdam haar zinnen gezet op een nieuw stadion in Zuid-Oost.

Anderzijds wisten mensen in de top van de NV Olympisch Stadion het gebouw op waarde te schatten en ontwikkelden enkele plannen ervoor.

Het ultieme haalbaarheidsonderzoek dat in 1996 gereedkwam, omvatte als hoofdschotel een plan dat voorstond het stadion te verkleinen en om te bouwen tot gebouw voor werken, amateursport en horeca. In het stadion hebben inmiddels de atletiekclubs Phanos en AAC onderdak gevonden. Wat de bedrijvigheid betreft zijn in het stadion huurders in diverse branches ondergebracht zoals horeca, reclame, sport, architectuur en informatietechnologie.

De formule is dat de opbrengsten worden verkregen uit de huren van de commerciële bedrijven, waardoor het voor de amateursport mogelijk wordt om in het stadion de sport te bedrijven. De atletiekbaan is zodanig uitgerust dat ook internationale wedstrijden kunnen worden gehouden (Nieuwsbrief 2000-4, Raad voor de Monumentenzorg). De sport geeft het stadion en de buurt extra mogelijkheden om zich te afficheren en te identificeren.

Bij de betrokken partijen heerst een gevoel van trots dat zij erin geslaagd zijn om een modus te vinden om het Olympisch Stadion te behouden. Dat heeft het project omgeven met een positieve sfeer. De creativiteit heeft gewonnen van de bureaucratie. De burgers overtuigen de overheid, David wint van Goliath. Voor de laatste benodigde Fl. 5 miljoen is geld ingezameld wat tot extra betrokkenheid heeft geleid. Gezien de successtory die de invulling van het stadion geworden is, met een imposante rij huurders uit de creatieve sector, populaire cafe-restaurants en een reeks sportieve evenementen, was het logisch om in elk geval in de marketing van de woningen daarop aan te sluiten.

Vanwege het behoud van het stadion moesten de plannen voor de omliggende gebieden worden aangepast. De ontwikkeling van de woningbouw herstart feitelijk in 1999. De locatie wordt beschouwd als een toplocatie, en er wordt ingestoken op het hoogste marktsegment. In 2001 wordt de top van de markt bereikt. De koopwoningen komen vanaf 2002 op de markt. De woningen die later op de markt komen, worden niet verkocht. Een herontwikkeling van deze blokken vindt momenteel plaats.

Afbeelding 6.11 Impressie van de blokken die herontwikkeld worden

6.7.2 Heden

Hoewel als het gevolg van het achterblijven van enkele blokken nog een omvangrijk bouwterrein resteert, ademt het reeds gerealiseerde deel een prettige sfeer. De opzet om een hedendaagse vertaling te maken van het Plan Zuid lijkt op het eerste gezicht geslaagd. De strikte scheiding tussen openbaar en privaat gebied manifesteert zich nadrukkelijk. Omdat de openbare ruimte nagenoeg alleen verkeersruimte biedt en nauwelijks verblijfsruimte, is het woongebied niet een plek om te verblijven, anders dan in de eigen woning. Dit sluit aan bij de intenties. Uytengaak geeft daarbij aan dat de beperkte openbare ruimte enerzijds voortkomt aan de behoefte aan geborgenheid en veiligheid en anderzijds verband houdt met de behoefte aan meer binnenruimte: 'Anders zou de stad exploderen' [vanuit de ruimtebehoefte].

6.7.3 Toekomst

De Gemeente heeft als eis neergelegd dat het woongebied na realisatie er moest staan alsof het jaren nooit anders geweest is. Hoewel de verwijzing er een is naar het verleden, duidt deze wens op tijdloosheid en daarmee toekomstwaarde van het gebied. Het lijkt erop dat het woongebied, zeker na realisatie van de laatste fasen, zich moeiteloos zal voegen in de stad en dat een woonmilieu is gecreëerd dat voorziet in een grote behoefte. Het woongebied voegt behalve de woonfunctie verder weinig toe aan de stad, maar neemt daar ook geen hypotheek op. De nieuwe invulling van het Olympisch Stadion voegt wel waarde toe op een hoger schaalniveau. Het is een voorziening die voor een veel grotere groep mensen een verrijking betekent.

Afbeelding 6.12 Vrije sectorhuurwoningen (met luxe servicepakket) in het Olympisch kwartier

6.8 Vergelijking Cases

In onderstaande tabel zijn de kenmerken uit hoofdstuk 5 opnieuw weergegeven. Bij elk kenmerk is per case een omschrijving gegeven van de gekozen oplossing. Deze zijn beoordeeld naar hun effect en in een kolom positief of negatief geplaatst. Opvallend is dat het Olympisch Gebied goed scoort op de ruimtelijke kenmerken. Alleen ten aanzien van het Stadionplein en de winkelvoorzieningen is nog een vuiltje weg te werken. Qua identificatie sluit het aan op een succesvol gebied en heeft het met het Olympisch Stadion een sterke troef in handen. De Houthavens hebben het op dit vlak moeilijker, omdat er weinig mogelijkheden zijn om op bestaande, krachtige structuren aan te takken. Hoewel de Spaarndammerbuurt in opkomst is, zullen de Houthavens het grotendeels op eigen kracht moeten doen. Aansluiting op de IJ-oever wordt wel gezocht, maar ligt ruimtelijk minder voor de hand, omdat de afstand naar andere ontwikkelingen vrij groot is. Milieutechnische beperkingen zorgen voor andere, ruimtelijke barrières. Ook in de Houthavens is de bereikbaarheid van de winkels niet goed opgelost.

Kenmerken	Houthavens		Olympisch Gebied		
	Inhoudelijk	Positief	Negatief	Positief	Negatief
Ruimtelijk	Overzichtelijkheid	Eilandestructuur	Nieuwe ipv aantakking bestaande infrastructuur	Gesloten bouwblokken	Stadionplein
	Identificatie	op niveau J-oevers	op schaalniveau Houthavens?	Plan Zuid, Olympisch Stadion	
	Harmonie	Per eiland op niveau J-oevers	met bestaande buurt ruimtelijke aansluiting omgeving	Plan Zuid	
		Programmatistische afstemming Spa'buurt			
Sociaal	Gebruikersvriendelijkheid		Bereikbaarheid winkels op schaalniveau Houthavens?	Luxe service pakket	Bereikbaarheid winkels weinig winkelvoorzieningen
	Sociale Cohesie	organisatie per eiland ideaaltypische ontmoetingsplekken	winkelvoorzieningen	weinig	weinig openbare verblijfsruimte
	Privacy	Rustige waterzijden		Gesloten bouwblokken en binnentuinen	
	Diversiteit	programmatisch en per eiland	teveel per eiland georganiseerd	programmatisch en op plattegrondniveau	
Ecologisch		waterkwaliteit	ten koste van ruimte voor spelen en groen		geen bijdrage vanuit woongebied
Proces	Verleden		Vernietiging bestemmingsplannen	Behoud Olympisch Stadion	Herontwikkeling woningen
	Heden	Tijdelijke functies	Bezwaren bedrijven	Belevingswaarde gerealiseerde delen	Herontwikkeling woningen
	Toekomst	Draagvlak voor plannen	Bezwaren bedrijven	Bogen op succes	

Overzicht 6.1 Vergelijking en beoordeling van de kenmerken van beide cases

In sociaal opzicht maakt het plan Houthavens een goede indruk. Hooguit is de organisatie wat geforceerd per eiland en is het de vraag of sociale structuren en processen zich zo laten sturen. In het Olympisch Gebied is privacy de voornaamste ambitie. Het bereiken van diversiteit gebeurt alleen op de aard (koop-, huur- of sociale huur-) en de plattegrond van de woning. Sociale cohesie wordt niet bevorderd in de ruimtelijke opzet. In beide cases werkt de beperkte rol van winkelvoorzieningen niet in hun voordeel.

Ten aanzien van de ecologische situatie tilt het Olympisch gebied dat naar een oplossing op een hoger schaalniveau; daar waar de invloed het grootst is. In de Houthavens wordt de kwaliteit van het open water het plangebied binnen getrokken. Er zullen niet veel plannen zijn waar zoveel water 'gemaakt' wordt. Hoewel de achtergrond van het water met name die van belevingskwaliteit is, komt het goed uit dat waterberging hoog op de agenda staat. De afweging tussen het verschil in woonkwaliteit tussen een groen- en een watergebied lijkt echter niet bewust gemaakt te zijn.

Procesmatig heeft de strijd om het behoud van het Olympisch Stadion uiteindelijk een gunstig effect gehad op het hele gebied. Een roemrijke geschiedenis met een positief resultaat. Het uitblijven van de realisatie van een deel van de plannen, als gevolg van de verandering van de marktsituatie danwel de te optimistische inschatting van de ontwikkelaars, zal nog rechtgetrokken moeten worden in herontwikkelde plannen. De druk voor realisatie van deze plannen staat op de ketel. In hoeverre dit een wissel zal trekken op de te realiseren kwaliteit kan nog niet worden beoordeeld. In elk geval zal de belevingskwaliteit van de gerealiseerde gebouwen de verkoop ondersteunen. De Houthavens bevindt zich nog een eerdere fase. Hoewel het starten met de bouw enkele jaren geleden gepland was, lijkt het erop dat de plannen nog niet volledig zijn uitgekristaliseerd. De vernietiging van de eerdere plannen heeft de verhoudingen op scherp gezet. Tekortkomingen in de plannen worden erkend maar niet aangepakt om politieke, persoonlijke of zakelijke redenen. Ondanks enthousiasme over de kansen van het gebied zal nog zeer kritisch naar de plannen worden gekeken. De gerealiseerde tijdelijke functies en de berichtgeving daarover stellen de Houthavens daarbij in een positiever daglicht. Ook het opknappen van de naastgelegen Spaarndammerbuurt zal zijn uitwerking hebben, zodat het momentum voor de realisatie van de Houthavens dichterbij komt.

Hoofdstuk 7 Conclusies

Dit onderzoek begon met een citaat van Ruut Veenhoven waarin hij aangeeft dat hij het verbazingwekkend acht hoe weinig er bekend is over de relatie tussen geluk en de woonomgeving. Door beantwoording van de onderzoeksvragen en de centrale probleemstelling wordt een bijdrage geleverd aan het opvullen van die lacune. De centrale probleemstelling wordt behandeld aan het einde, de onderzoeksvragen aan het begin van dit hoofdstuk. Daartussenin is er ruimte voor de conclusies en aanbevelingen ten aanzien van de casestudies, waarin eveneens onderzoeksvraag 4. aan bod komt.

Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen luiden als volgt:

1. Wat is geluk?
2. Hoe verhoudt quality of life zich ten opzichte van geluk?
3. Hoe beïnvloedt de woonomgeving het geluk van haar bewoners?
4. Hoe kan hier in gebiedsontwikkeling op worden ingespeeld?

Ad. 1 Wat is geluk?

Na het opzetten van de hoofdstructuur is dit onderzoek begonnen met de demystificatie van het begrip geluk. Geluk is weliswaar niet tastbaar, maar wel meetbaar, voelbaar en te beïnvloeden. Het ware geluk is integraal, komt van binnenuit en is duurzaam. De Geluksformule $H = S + C + V$, gaat uit van een erfelijk bepaalde 'Setrange', beïnvloeding van buitenaf door de 'Circumstances' en van binnenuit als 'Voluntary Control'. De effecten van beïnvloeding van het geluksgevoel moeten niet overdreven worden. De 'setrange' bepaalt voor een belangrijk deel, naar schatting de helft, het geluksgevoel. De kunst is om bovenin de 'set range' te komen en te blijven.

De 'Circumstances' kunnen beperkt worden beïnvloed op macroniveau. Op microniveau komen de 'Circumstances' meer in de invloedssfeer van de 'Voluntary Control'. Anders gezegd, op microniveau heeft iedereen zijn leven in eigen hand, binnen de eerder genoemde 'setrange'. Als externe omstandigheden dragen met name het hebben van een partner en (in mindere mate) het hebben van vrienden bij aan geluksgevoel.

Ad. 2. Hoe verhoudt quality of life zich ten opzichte van geluk?

Het is niet waarschijnlijk dat het lukt om ergens te gaan wonen waar het prettig vertoeven is en voila, het geluksgevoel komt op je af. Dat kan tijdelijk zo ervaren worden, maar heeft geen duurzaam karakter en voldoet niet aan de karakterisering van geluk. De continue interactie tussen mens en omgeving vraagt om inspanning en ontspanning van beide zijden. Die situatie is meer en meer aan de orde. Zoals Seligman het uitdrukt: 'our economy is rapidly changing from a money economy to a

satisfaction–economy’ (Seligman, 2002). Meer aandacht voor geluk is een trend in onze maatschappij.

Geluk voor de toekomstige bewoners is vaak niet de centrale doelstelling van een gebiedsontwikkeling. Vaak wordt gezocht naar een optimale kwaliteit van de leefomgeving, met veel aandacht voor de ruimtelijke kwaliteit. Zonder het belang daarvan te ontkennen, betogen Rogerson en Florida overtuigend dat het juist persoonlijke of sociaal–culturele factoren zijn die bepalend zijn voor de leefomgeving.

Vanuit het onderzoek naar ‘quality of life’ zijn twee essentiële wensen naar voren gekomen waaraan de stedelijke woonomgeving moet voldoen: 1. sfeer en gezelligheid en 2. tijdbesparing. Er is een grote bereidheid om allerlei andere woonwensen in te leveren, zolang aan deze twee wensen wordt voldaan. In gebiedsontwikkeling kunnen deze twee wensen geoperationaliseerd worden door de begrippen belevingswaarde, gebruikswaarde en toekomstwaarde te concretiseren voor de betreffende locatie.

Ad. 3 Hoe beïnvloedt de woonomgeving het geluk van haar bewoners?

Deze vraag wordt beantwoord in de hoofdstukken 4 en 5. De vraag verlangt in eerste instantie een inhoudelijk antwoord op de mysterieuze interactie tussen mens en omgeving. Het staat buiten kijf dat mensen worden beïnvloed door hun omgeving en andersom, maar wat er precies gebeurt in die interactie is dermate subtiel dat het moeilijk onder woorden is te brengen. Wel blijkt het mogelijk om instrumenten te benoemen die bijdragen aan een aangename omgeving. In Hoofdstuk 4 is belevingswaarde, de meest mysterieuze en ongrijpbare component, ontrafeld in meerdere kenmerken. Deze zijn in Hoofdstuk 5 gebundeld met de kenmerken die naar voren kwamen uit de eerdere hoofdstukken.

Inhoudelijk	Kenmerken
Ruimtelijk	Overzichtelijkheid
	Identificatie
	Harmonie
	Gebruikersvriendelijkheid
Sociaal	Sociale Cohesie
	Privacy
	Diversiteit
Ecologisch	
Proces	Verleden
	Heden
	Toekomst

Figuur 7.1 Inhoudelijk en procesmatige kenmerken die bijdragen aan geluk

De kenmerken zijn verdeeld in inhoudelijke en procesmatige kenmerken. Deze laatste geven deels antwoord op onderzoeksvraag 4 en komen terug in de casestudies.

Ad. 4 Hoe kan hier in gebiedsontwikkeling op worden ingespeeld?

Hoewel aardig als 'checklist' of samenvatting, zijn de inhoudelijke kenmerken niet opzienbarend. Het zijn over het algemeen begrippen die in de stedenbouw en gebiedsontwikkeling gemeengoed zijn. Dat geldt zeker voor de ruimtelijke kenmerken die met belevingswaarde te maken hebben en die hun grondslag hebben in eeuwenoude bouwtradities. Maar ook de sociale kenmerken zijn steeds meer ingeburgerd geraakt. Gebruikersvriendelijkheid en ecologische kenmerken winnen (met pieken en dalen) gestaag aan belang en kunnen zich ontpoppen tot ware 'selling points'. Het bewustzijn en het hanteren van de genoemde kenmerken kan daarmee beschouwd worden als een belangrijke eerste stap, die in veel gebiedsontwikkelingen gezet wordt.

Toch kunnen we er niet omheen dat in veel ontwikkelingen de kenmerken niet terug te vinden zijn. Alleen het hanteren van een checklist is in het ontwikkelingsproces niet voldoende. Als we willen bereiken dat iets gelukt, dat iets uitgroeit tot wat het oorspronkelijk in zich had (teruggrijpend) op het citaat van Aristoteles), is nadrukkelijke processturing vereist. Gelijk aan de constatering van Van der Toorn Vrijthoff en Talstra dat ruimtelijke kwaliteit gedurende het proces wordt ingevuld, geldt dat ook voor de invulling van de eerdergenoemde kenmerken. Een checklist is alleen van waarde als de invulling ervan gedragen wordt door de betrokken actoren. Alle betrokken actoren hebben gevoelens bij de locatie waar zij bij betrokken zijn, die gevormd zijn in het verleden en die hun houding en gedrag in het heden beïnvloeden. Dat geldt ook voor de beelden en verwachtingen die zij hebben bij de toekomst van locatie. Tegen deze achtergrond kan de tweede winst worden geboekt door de gevoelens bij de locatie en de wensen en behoeften voor de toekomst te vertalen naar een programma van eisen dat tot tevredenheid van actoren en potentiële bewoners zal stemmen. Vervolgens kan het bundelen van de invulling van de inhoudelijke kenmerken en de wensen en behoeften van bewoners leiden tot een gedegen stedenbouwkundig programma van eisen.

Als de betrokken actoren gelukkig zijn met hun rol in het proces, zal dit zonder meer tot uitdrukking komen in het product. De aard en samenstelling van de actoren is daarmee van doorslaggevend belang geworden. Het is waardevol om op enig moment ook potentiële bewoners in het proces te betrekken. Het kan helpen om eventuele blinde vlekken of onderbelichte belangen op de agenda te krijgen, alsmede om de betrokkenheid bij de locatie en het begrip voor de te maken keuzes te vergroten. Met name vanwege het benutten van bestaande en de opbouw van nieuwe sociale netwerken kan de ontwikkeling een vliegende start krijgen. De professioneel betrokken actoren zullen er wel voor moeten waken om in persoonlijke belangen van bewoners verstrikt te raken.

Conclusies en Aanbevelingen Casestudies

In Hoofdstuk 6 zijn de casestudies beoordeeld op de inhoudelijke en procesmatige kenmerken. Inhoudelijk scoort het Olympisch Gebied goed op de ruimtelijke kenmerken. Qua identificatie sluit het aan op een succesvol gebied en heeft het met het Olympisch Stadion een sterke troef in handen. Op het vlak van gebruikersvriendelijkheid, waar het woongebied zich mee profileert, ontbeert het nog de nabijheid van de dagelijkse voorzieningen. Met de ontwikkeling van het Stadionplein kan daaraan worden tegemoetgekomen.

De Houthavens doen het minder goed op het ruimtelijke vlak. Er wordt niet op bestaande structuren aangetakt. Aansluiting op de IJ-oeveren wordt wel gezocht maar ligt minder voor de hand, omdat de afstand naar andere ontwikkelingen vrij groot is. De Houthavens zouden er baat bij hebben om meer de aansluiting te zoeken met de bestaande buurt enerzijds en de Minervahaven anderzijds, gezien de transformaties die in beide gebieden aan de gang zijn. Ten aanzien van de bestaande buurt is een directe ontsluiting van belang, in verband met de bereikbaarheid van de winkels. Richting de Minervahaven zullen creatieve oplossingen moeten worden gevonden voor de milieutechnische beperkingen en barrières.

Op het sociale vlak lijken de ambities van het Olympisch Gebied minder hoog te zijn dan in de Houthavens. Beide gebieden schermen met grote aantallen sociale huurwoningen, wat hooguit bijdraagt aan de differentiatie in het gebied, maar verder nog weinig zegt over de sociale kenmerken. Beide gebieden zouden meer kunnen doen op het gebied van winkelveorzieningen, danwel de bereikbaarheid ervan. In het Olympisch gebied wordt nadrukkelijk gestuurd op privacy. Ten aanzien van verblijfs- en ontmoetingsruimte leunt het op de omgeving, wat gezien de kwaliteit van de omgeving een effectieve strategie is. Alleen ten behoeve van bewoners van vrije sectorhuurwoningen worden private voorzieningen gerealiseerd. Het Olympisch gebied lijkt daarmee een product van de meer individualistisch georganiseerde samenleving, met weinig openbaar, veel privaat gebied en scherpe scheidingen ertussen.

In de Houthavens is bijna een tegengestelde strategie waar te nemen. Per eiland is een woningtypologie bepaald. Het is de vraag of sociale structuren en processen zich op deze wijze laten sturen. Het wat geforceerde karakter is minder aanwezig in de ideaaltypische ontmoetingsplaatsen als plein en parkje. Intuïtief zou het allemaal wel wat lossener kunnen, maar de stringente milieubeperkingen en de bezwaarmakers die op de loer liggen, laten daar weinig ruimte voor.

Net als op het sociale vlak schuift het Olympisch Gebied ten aanzien van de ecologische situatie haar oplossingen naar een hoger schaalniveau; daar waar de invloed het grootst is (en zonder financiële consequenties voor het gebied zelf). In de Houthavens wordt de kwaliteit van het open water het plangebied binnen getrokken. Er zullen niet veel plannen zijn waar zoveel water 'gemaakt' wordt, wat juist bijdraagt aan de waterberging op een hoger schaalniveau.

Procesmatig lopen de gebieden uiteen qua fase en geschiedenis. Het Olympisch Gebied is al voor meer dan de helft gerealiseerd, voor de Houthavens is dat momentum er nog niet. Het roemruchte verleden van het Olympisch Gebied en de positieve uitkomst voor het stadion galmen nog steeds na. Maar zelfs het positieve gesternte van het Olympisch Gebied kon niet voorkomen dat de veranderde woningmarkt de ambities van de ontwikkelaars niet oppakte, getuige de herontwikkeling van een deel van de plannen voor koopwoningen. Voor de toekomst is het behoud van het Olympisch Stadion een enorme winst. Het woongebied vormt een geruisloze toevoeging aan de stad. De vrije sectorhuurwoningen met bijbehorende voorzieningen voegen wel een interessant woonmilieu toe in het dure segment.

Ook de uitspraak van de Raad van State voor de Houthavens galmt nog na, maar dan in negatieve zin. De betrokken ontwikkelende partijen zijn terughoudender en voorzichtiger geworden; het vertrouwen moet opnieuw worden hersteld. Het succes van de realisatie van de tijdelijke studentenhuisvesting en andere functies helpt daarbij en is ondersteunend aan de verdere ontwikkeling van de visie en de plannen. De tijdelijke functies dragen bij aan het vertrouwen dat de Houthavens slagen, dat de locatie wordt tot wat deze oorspronkelijk in zich heeft.

Voort kan vanuit de casestudies, maar ook vanuit het historisch onderzoek, geconcludeerd worden dat andere belangen gedurende het ontwikkelingsproces de kop op steken en verhinderen dat de kenmerken die bijdragen aan het geluk opgenomen worden in de plannen, of zelfs bewust eruit gewerkt worden. Verwijzend naar de driehoek van Van 't Verlaat, komt het dan aan op het organiserend vermogen om de ambities en doelstellingen te realiseren. De druk kan afkomstig zijn van gemeentelijke bestuurders of de gemeenteraad om doelstellingen te realiseren die politiek hoog scoren. Zo wordt in de Houthaven gestuurd op een autoluwe wijk, ten koste van de aansluiting met de buurt. Ook is gehoor gegeven aan de winkeliersvereniging om geen nieuwe winkels in de Houthavens te maken. Als gevolg hiervan is een Stedenbouwkundig Plan vastgesteld zonder winkelvoorzieningen en zonder adequate aansluiting erop. Hier is het aan de ontwikkelaars om de belangen van toekomstige bewoners te behartigen en het stadsdeelbestuur en de deelraad te overtuigen van de noodzaak hiervan.

In het Olympisch Gebied heeft de creativiteit en het organiserend vermogen van de bestuurders van de Stichting Olympisch Stadion het gewonnen van de ambities van de Gemeente Amsterdam voor woningbouw op deze plek en de aandacht voor het stadion in Zuidoost. Een mooi voorbeeld van een project dat echt gelukt is; wat betekent dat veel mensen gelukkig zijn met het resultaat. Zelfs de naam van het gebied is erdoor bepaald. In het woongebied heeft het stadsdeelbestuur met succes vast gehouden aan de ambitie van 30% sociale huurwoningen. Het lijkt erop dat andere ambities op het sociale en ecologische vlak daarvoor hebben moeten wijken.

Daarmee blijkt eens te meer dat in elk ontwikkelingsproces er sprake is van verborgen of dubbele agenda's. Het is zaak om deze gedurende het proces boven tafel te krijgen om te voorkomen dat de plannen hierdoor worden gecompromitteerd.

Deze leidende rol kan door elk van de betrokken actoren vervuld worden: door gemeente, ontwikkelaars, particuliere of nog andere partijen. Verborgene agenda's leiden in elk gezelschap tot wantrouwen en een onbehaagelijk gevoel. Dit in tegenstelling tot het gevoel van geluk. Het is mijn overtuiging dat het gevoel van geluk bij de betrokkenen in het proces is over te dragen naar het eindproduct.

Probleemstelling

De probleemstelling van dit onderzoek luidde als volgt:

Hoe kan een gebied zodanig ontwikkeld worden dat het bijdraagt aan het geluk van toekomstige bewoners?

Zoals gebleken is, zitten er een inhoudelijke en procesmatige kant aan deze vraag. Op het inhoudelijke vlak lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de woonomgeving kan bijdragen aan het geluk van haar bewoners door te voorzien in de genoemde kenmerken. Door de beleving van de ruimte, door het gemak ervan en door de sociale netwerken waar de woonomgeving aan kan bijdragen. Door de privacy die een woning kan bieden en een aangename (groene) ruimte in de buurt. Hoewel de effecten bescheiden zijn, zijn al deze elementen uit de woonomgeving in interactie met en van invloed op het bewustzijn van haar bewoners en kunnen ze hierdoor bijdragen aan geluk.

Vanuit de procesmatige insteek blijkt dat het voorzien in die kenmerken lang niet altijd eenvoudig te bereiken is. Elk gebied heeft te maken met een krachtenveld waarin partijen opereren die andere of tegenstrijdige belangen hebben. Elke gebiedsontwikkeling, zo ook het Olympisch gebied en de Houthavens, kennen externe bedreigingen die moeilijk te controleren zijn en waaraan niet te ontkomen valt. In elk gebiedsontwikkeling speelt organiserend vermogen een prominente rol om de ambities waar te maken. Zolang de betrokken partijen het belang van geluk in het vizier houden gedurende het proces, zal hier een enorme, creatieve en scheppende kracht vanuit gaan. In die zin kan het sturen op geluk als doelstelling beschouwd worden als een waardevol, integraal instrument. Door te sturen op geluk worden veel belangen gediend. Want dat de toekomstige bewoners een gelukkige woonomgeving verdienen, daar zal iedereen het mee eens zijn.

Literatuurlijst

- Berg, Leo van den. The Urban Life Cycle and the role of a market-oriented revitalization policy for Europe. In: MCD literatuur 2003.
- Berg, Leo van den. Cities in the knowledge economy. In MCD Literatuur 2003.
- Berg, Leo van den, e.a. Research Framework, 2001. In MCD literatuur 2003.
- Bruil, Ineke; Fred Hobma, Gert-Joost Peek en Gerard Wigmans. Integrale Gebiedsontwikkeling. Het stationsgebied 's Hertogenbosch. Amsterdam, 2004.
- Fishman, Robert. Urban Utopias in the 20th Century. Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright and LeCorbusier. New York, 1977.
- Florida, The rise of the creative class, 2000.
- Freeman, Hugh. The Environment and Mental Health in Streetwise, Bulletin of the National Association for Urban Studies, Summer 1992.
- Fontana, David. De Verborgene Taal van de Droom. Houten, 1995. Vertaling gebaseerd op uitgave 1994.
- Galle e.a. S&RO, maart 2004.
- Hall, Peter. Cities of Tomorrow. An intellectual History of Urban Planning & Design in the 20th Century. Oxford, Great Britain, 1998.
- HP de Tijd. Vesting Babyboom. September 2004.
- Klein, Erdmute (samenstelling). De kunst van het Leven. Amsterdam, 2004.
- Klerk, L.A de. Op zoek naar de ideale stad. Deventer, 1980.
- Kopland, Rutger. Geluk is Gevaarlijk. Amsterdam, 1999.
- Ministerie van VROM. De kwaliteit van de Nederlandse Woonomgeving rond de Milleniumwisseling. Basisrapportage Kwalitatieve Woningregistratie 2000. Den Haag, 2000.
- Morris, A.E.J. History of Urban Form. Prehistory to Renaissance. London, 1972.
- Het Parool, 21 April 2005. Voorpagina.
- Het Parool, 14 mei 2005.
- Pink, Daniel. A Whole New Mind: Moving from the Information Age to the Conceptual Age. New York, 2005.
- Rogerson, Robert J. Quality of Life and City Competitiveness' Urban Studies vol 36 5-6 969-985, 1999. In: MCD literatuur 2003.
- Sassen, Saskia. Cities in a World Economy; Boston, 2000.
- Schmieke, Marcus. Vastu: huis, mens en kosmos: hoe de Vedische woonkunst onze toekomst beïnvloedt. Amsterdam, 1999.
- Seligman, Martin E.P. Authentic Happiness. New York, 2002.
- Sennett, Richard. The Conscience of The Eye; The design and Social life of Cities, New York, 1990.
- Stadsdeel Amsterdam Oud Zuid. Toekomstvisie Olympisch Gebied. Amsterdam, april 2005.
- Steiner, Rudolf. De kernpunten van het sociale vraagstuk. Zeist, 2004. Vertaling gebaseerd op uitgave Dornach, 1976.
- Swanborn, Case-studies, wat wanneer en hoe. Meppel, 1996.

- Taverne, Ed. In 't land van belofte: In de nieuwe Stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580–1680. Maarssen, 1978.
- Tongeren, P. van. <http://www.utnws.utwente.nl/utnieuws>, november 2000, jaargang 35, nr. 33.
- Veen, Fred van der. (Concept) studie naar de rol van de RGD in Gebiedsontwikkeling. Den Haag, 2005.
- Veenhoven, Ruut (redactie). Betere Wereld, Gelukkiger mensen? Over de relatie tussen levensomstandigheden en levensvoldoening. Lisse, 1984.
- Veenhoven, Ruut. Het grootste geluk voor het grootste aantal. Geluk als richtsnoer voor beleid. Erasmusuniversiteit, 2000.
- Veenhoven, Ruut. In: Duurzaam Bouwen, juni 2002.
- Vijgen, J, en Engelsdorp–Gastelaars, R. Centrum, Stadsrand en Groeikern. Universiteit van Amsterdam, 1992.
- Vreeze, Noud de. Woningbouw, inspiratie en ambities; Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland. Amsterdam, 1993.
- www.city.vancouver.bc.ca, mei 2005.
- www.dro.amsterdam.nl, juli 2005.
- www.olympischkwartier.nl, juli 2005.
- www.olympischgebied.nl, juli 2005.
- www.oudzuid.amsterdam.nl, juli 2005
- www.spaarndammerhout.nl, juli 2005.